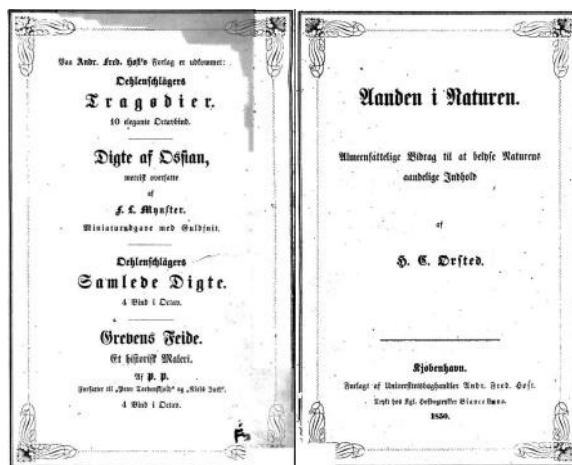

Paa Andr. Fred. Høst's Forlag er udkommet:

Oehlenschlägers
Tragødier.
10 elegante Octavbind.

Digte af Ossian,
metrisk oversatte
af
F. L. Mynster.
Miniaturudgave med Guldsnit.

Oehlenschlägers
Samlede Digte.
4 Bind i Octav.

Grevens Feide.
Et historisk Maleri.
Af P. P.
Forfatter til „Peter Tordenskjold" og „Niels Juel".
4 Bind i Octav.

Aanden i Naturen.

Almeenfattelige Bidrag til at belyse Naturens aandelige Indhold

af

H. C. Ørsted.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Universitetsboghandler Andr. Fred. Høst.
Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.
1850.

Aanden i Naturen

Förord till den elektroniska utgåvan

Under arbete...

Det Aandelige i det Legemlige.

Det Aandelige i det Legemlige.

En Samtale.

(Denne Samtale var fra først af bestemt til at udgjøre den tredie af mine Samtaler over det Skjønne, og Begyndelsen bærer Spor deraf; men da den afhandler en Gjenstand, der kun middelbart har Indflydelse paa vor Skjønhedsopfatning, men umiddelbart paa vor hele Verdensopfatning, og da dens Forstaaelse ikke udkræver de to tidligere Samtaler, meddeles den her.)

Alfred. Sophie. Felix. Herman.

Sophie. Aftenen har da paany samlet os, og er ligesaa skjøn som igaar. Den synes mig ret at indbyde til den afbrudte Samtales Fortsættelse.

Herman. Deres Ønske er os sikkert Alle velkomment. Du sagde igaar, kjære Alfred, at Du baade var Spiritualist og Materialist. Da jeg veed, at Du hverken har talt saaledes blot af Lyst til at beholde Ret, eller af en forfængelig Begjærlighed efter at sige noget Besynderligt, kan jeg ikke andet end glæde mig til at høre, hvorledes Du

forklarer Dig herover.Alfred. Vistnok berøre vi her et af de store philosophiske Stridspunkter; men jeg skal efter bedste Evne søge at gjøre Rede for min Forestillingsmaade.

Sophie. Uagtet det synes ubeskedent, kan jeg dog ikke tilbageholde et Ønske. Jeg har den største Begjerlighed efter at begribe denne Sag, og vilde derfor bede Alfred, at han, om det var muligt, vilde forklare sig saaledes, at ogsaa Ulærde som jeg kunde forstaae det.

Alfred. Lader os forsøge det. Men for ikke at fristes til at forbigaae Noget, som jeg, hvis jeg talte med vor Ven, vilde forudsætte som bekjendt, vil jeg henvende Talen til Dem, og bede ham at standse os, dersom vi antage Noget, som han ei finder rigtigt.

Herman. Hermed er jeg fuldkommen tilfreds.

Sophie. Og jeg faaer et kjært Ønske opfyldt.

Alfred. Jeg maa da begynde med et Spørgsmaal, som De maaskee vil finde lidt ubetimeligt. Hvorledes komme vi til Kundskab om Tingene uden om os?

Sophie. Ved Sandserne, tænker jeg.

Alfred. Og lærer Sandserne os paa eengang at kjende hele Gjenstanden?

Sophie. Herover har jeg ikke tænkt.

Alfred. Idet jeg lægger Haanden paa denne Bog, føler jeg da hele Bogen eller kun en Virkning deraf, nemlig en Modstand mod den Bevægelse, hvorved min Haand vilde trænge ind i det Rum, som indtages af Bogen?

Sophie. Det sidste maa være Tilfældet; men viser ikke Synet mig hele Bogen?

Alfred. Dog ikke den hele paa eengang?

Sophie. Det forstaaer sig; nogle Dele skjules for Øiet af de andre.

Alfred. Det blotte Syn havde desuden kunnet bedrage Dem; thi under visse Omstændigheder kan Billedet i et Speileller et tro Maleri skuffe Øiet, som om det var en legemlig Ting.

Sophie. Det er sandt.

Alfred. Det er altsaa ikke ved et eneste Sandseindtryk, at vi kjende en legemlig Tings Tilværelse; men derved, at vort aandelige Væsen sammenfatter mangfoldige Sandseindtryk.

Sophie. Men dog overbevises jeg ofte ved eet eneste Blik om en Tings Virkelighed.

Alfred. Der er jeg langtfra at nægte. Jeg tilstaaer tvertimod, at dette er det sædvanligste. Men naar saaledes et Blik overbeviser Dem om, at det er en Bog, De seer, saa fornyes, ifølge vort hele Væsens Indretning, utallige ældre Indtryk hos Dem, saa at Tingen i sin Heelhed foresvæver Dem, uagtet det ikkun var en meget liden Deel, hvoraf deres Sandser modtoge Indtryk.

Sophie. Altsaa kunde jeg bedrage mig, naar ikke alle de Ting, der pleie at følges ad, vare samlede! Ja, nu rinder mig mange Ting i Sinde, som allerede før burde ladet mig betænke dette. Jeg har engang seet disse Luftbilleder, som man kalder Fata Morgana, eller, som jeg siden har hørt, paa Dansk Hildringer. Jeg var i lang Tid fuldkommen overbeviist om, at det var virkelige Huse og Træer og Vand, jeg saae for mig. Jeg mindes ogsaa nu et mærkværdigt Forsøg med et Huulspeil, som man havde ladet frembringe Billedet af en Blomst, saaledes at det svævede over en Urtepotte, og man forførtes til at tage Billedet for Tingen selv.

Alfred. Vi sandse da ikke umiddelbart Tingene selv, f. Ex. et Træ, et Huus, en Bog; men det, som vi egentlig sandse, er det Indtryk, Tingen frembringer hos os. Men dette Indtryk er jo en Virkning, som ikke kunde frembringes uden noget Virksomt i Tingene. Det er altsaa kun det Virksomme i Tingene, der tilkjendegiver sig for os.

Sophie. Jeg seer ingen Udvei til at nægte dette; ogdog, naar jeg forestiller mig en Metalklump, en Steen, en

Træklods, saa er det saa langt fra, at jeg deri forestiller mig noget Virksomt, at det meget mere synes mig, at Alt deri er saa dødt, saa stillestående, saa ganske al Virksomhed modsat, at Legemlighedens Natur snarere skulde bestaae i en uvirksom Væren, end en bestandig Virken.

Alfred. Denne Forestillingsmaade udholder dog ikke Erfaringens Prøve. Naar Du lægger en Steen paa en anden, bærer da ikke den underliggende den øverste?

Sophie. Sikkert! Men skeer dette ved en Virksomhed?

Alfred. Hvad andet! Naar noget bevirkes, maa der jo være noget Virkende! Men i vort nærværende Tilfælde bevirker det jo, at den overliggende Steen, som uophørligt stræber at falde, bliver standset i sin Bevægelse.

Sophie. Jeg veed Intet at svare; og Dog synes det mig bestandigt, at en død Modstand maatte være mulig.

Alfred. De gjør vel i, at De ikke holder deres Tvivl tilbage. En uvirksom Modstand er, om jeg saa ma sige, en naturlig Utanke, som oftere end man skulde troe, har skuffet Menneskene. Men frygt ikke, at jeg her vil afvise Dem med et philosophisk Magtsprog! Sagens Oplysning maa fremgaae af dens egen Betragtning. Lader os da paany tage vort Exempel for os. Troer De ikke, at den Steen, som ligger ovenpaa den anden, trykker denne?

Sophie. Vistnok.

Alfred. Og den underliggende trykkes?

Sophie. Forstaaer sig.

Alfred. Men det, som trykkes, vil ogsaa sammentrykkes?

Sophie. Det skeer vistnok meget ofte, men skeer det altid? Mig synes ikke, at jeg seer en Steen sammenklæmmes, naar man lægger Noget derpaa.

Alfred. Stenen sammentrykkes kun saare lidet; men ved fine Maalninger har man overbeviist sig om, at alle Legemer kunne sammentrykkes.

Sophie. Men til at sammentrykke en Steen maatte der dog en uhyre stor Vægt.

Alfred. For at sammentrykke den saa meget, at den endog kun blev en Tusindedeel mindre, maatte der allerede en stor Kraft; men skeer Trykket ved en mindre Kraft, bliver Formindskningen vel i samme Grad mindre, men til enhver nok saa ringe Størrelse af Tryk hører der en vis Sammentrykning.

Sophie. Vel! naar dette er beviist ved Forsøg, er jeg langtfra at ville modsige; thi mig forekommner det meget sandsynligt.

Alfred. Saasnart nu den trykkende Kraft ophører at virke paa Stenen, vil den atter udvide sig til sit forrige Rumfang.

Sophie. Er dette altid Tilfældet?

Alfred. Ja, naar Trykket ikke har været saa stort, at en indvortes Sønderbrydning har fundet Sted.

Sophie. Jeg indseer da, at det Legeme, som trykkes, uophørligt trykker imod det, som trykker derpaa, at det altsaa gjør en virksom Modstand mod andre Legemer, som ville trænge ind i dets Rum.

Alfred. Legemerne have altsaa i sig en Virksomhed, hvorved de fylde deres Rum. Naar altsaa deres Haand føler Nærværelsen af dette Bord, saa er det egentlig kun dets rumopfyldende Virksomhed, som bekjendtgjøres Dem. Og ethvert andet Indtryk, De modtager af legemlige Ting, er ligeledes kun en Tilkjendegivelse af en Virksomhed. De vilde Intet see, dersom Gjenstandene ikke havde en Virksomhed enten til at udvikle Lys, eller til at tilbagekaste noget af det Lys, som andetstedsfra falder derpaa, saa at deres Øie kunde modtage nogetderaf. Dog jeg behøver ikke længere at tale i Exempler; jeg tvivler ikke om, at De nu sander med mig, at ethvert Indtryk forudsætter en Virksomhed.

Sophie. Jeg burde ikke have været saa langsom til at fatte dette; thi det forstaaer sig egentlig af sig selv.

Alfred. Hvad vi nærmest vide om Legemerne, er følgeligen, at de ere kraftopfyldte Rum.

Sophie. Paa denne Maade var da det Legemlige nærmere i Slægt med det Aandelige, end man pleier at forestille sig. Men idet her een Vanskelighed bortryddes for mig, kommer der mig en anden i Møde; Legemligheden opløses mig her i en Dunst, en Luftighed, som jeg ikke kan forene med Sandsernes Vidnesbyrd.

Alfred. De synes at forestille Dem, at det egentlig kun er en altfor vidt hensvævende Tanke, der saaledes opløser os Legemerne til Taageskikkelser, til Luft og Dunst. Men hvad siger De, naar jeg forsikkrer, at utallige ved legemlige Hjelpemidler foretagne naturvidenskabelige Undersøgelser lære os det samme?

Sophie. Hvorledes?

Alfred. Dette skeer i Chemien.

Sophie. Denne Videnskab forstaaer jeg desværre ikke.

Alfred. Dette skal ikke hindre mig fra at meddele Dem fortællingsviis et Par Exempler deraf. Iis er jo et fast Legeme; men ved at gjennemtrænges af en vis Varmemængde, bliver den, som vi Alle vide, til Vand, og dette samme Vand blivet atter, ved at gjennemtrænges med en betydeligt større Varmemængde, til en usynlig Damp. Det som heri udgjør Massen, og som vi med Vægt kunne bestemme, bliver under alle disse Tilstandsforandringer, stedse uforandret det samme. Men dette er ikke blot Tilfældet med Vandet; det samme gjelder om alle Legemer. Jeg behøver ikke at sige Dem, at det haarde Jern kan blive flydende ved en høi Varme; menmaaskee siger jeg Dem noget Nyt, naar jeg fortæller Dem, at Jernet ogsaa ved en vis Hede kan forvandles til Damp. Jeg tilføier kun dette Exempel, fordi det taler saa stærkt imod Hverdagsforestillingerne om Legemligheden. Det er som sagt en almindelig Lov, at ethvert Legeme kan være til som fast som draabeflydende eller som Damp. Jeg bemærker blot for vor videre Samtales Skyld, at Damp- og Lufttilstand ikke i deres Væsen ere forskjellige. Men jeg bliver endnu ikke staaende herved. De mest usammensatte Legemer synes mest tilbøielige, om jeg saa maa sige, til at være Luftarter. Vandet, som man saalænge ansaae som et Element, kan ved chemisk Kunst adskilles i to Bestanddele, som hver for sig er en egen Luftart og som forenede atter danne Vand, og alt dette uden at Massens Mængde deri forandres. For ikke at nævne Dem Ting, som De ikke af det daglige Liv kjender, vil jeg kun anføre Dem, at Sukker, Træ, Horn og mange andre faste Legemer af Vææxt- eller Dyreriget ligeledes kunne adskilles i luftagtige Bestanddele; ja jeg kan føie til, at det er meget sandsynligt, at alle Legemer engang ville findes sammensatte af luftagtige Grundstoffer; det vil sige: Stoffer, der holde sig i Lufttilstand ved lavere Varmegrader end andre Legemer.

Sophie. Jeg troer gjerne dette; men jeg føler derved ikke Vanskeligheden hævet, endskjøndt det efter Ordene synes saa.

Alfred. Det ventede jeg oprigtig talt ikke heller. De har neppe fundet det rette Udtryk for deres Tvivl.

Sophie. Hvorfor advarede De mig da ikke?

Alfred. Fordi jeg troede, at ogsaa den Vanskelighed, jeg her tog Hensyn paa, laae med som Bestanddeel i deres Dem selv endnu ei noksom udviklede Tvivl.

Sophie. Jeg troer, De har Ret. Men hvilke andre Bestanddele har nu min Tvivl?

Alfred. De savner i den Forestilling, jeg har givetDem om Tingene, den Bestandighed, De er vante til i Legemverdenen. Efter det, som jeg endnu har svaret Dem, vil De sige: det er ikke Tætheden eller Fastheden alene jeg savner, naar jeg tænker mig Legemerne som blotte Rumopfyldninger; men jeg begriber da ikke heller Muligheden af de mangfoldige bestemte og varige Skikkelser, som jeg seer rundt omkring mig i Legemverdenen.

Sophie. Jeg tilstaaer, at dette synes mig en stor Vanskelighed.

Alfred. Og dog maa jeg endnu bede Dem med mig noget nøiere at betragte det Forgjængelige i hele Legemverdenen, for desto sikkrere at søge det Uforgjængelige paa rette Sted. Om Menneskelegemets og alle de dyriske Legemers uophørlige Foranderlighed behøver jeg ikke at tale meget. Det staaer os af daglig Erfaring for

Øie, hvorledes de fødes, voxe, aftage, undergaae; og den ene Slægtfølge afløser stedse den anden. I Vextriget ligger det samme ikke mindre tydeligt for Dagen. Blomsten, Græsset og overhovedet alle de aarligt bortdøende Væxter have til alle Tider tjent som Exempler paa Forgjængeligheden; ja selv de mægtige Træer, som vedligeholde sig i Aarhundreder, ere den samme Forgjængelighed underkastede, kun med en mangfoldige Gange større Langsomhed. Men selve Jordkloden, som i vore Hverdagsforestillinger betragtes som alt det Øvriges faste Bærer, staaer jo ikke fast: den dreier sig, som De ved, hver Dag om sin Axe, og fuldbyrdet hvert Aar et Løb om Solen. Men Solen selv har atter sin, af os endnu ei udmaalte Bane, og udfører en uhyre Vandring, paa hvilken vor Jord med alle sine Sødskende-Planeter maa følge den; og det Midpunkt, hvorom Solen beskriver den Bane, hvis Størrelse forekommer os saa umaalelig, kunne vi med største Sikkerhed atter antage som bevæget; kort, alle Verdenskloderne bevæge sig uophørligt, og ingen har et stadigt Sted.

Sophie. Endskjøndt jeg aldrig har sammentrængt mig alle disse Ting saaledes i eet Billede, ere de dog ikke fremmede for mig. Men følger nu heraf, at ogsaa de livløse Bestanddele af Jorden ere saa ubestandige som alt det Øvrige? Noget Bestandigt maa der dog være.

Alfred. Vel sandt! noget Bestandigt maa der være; men her have vi endnu ikke ut søge det. Jorden selv har ikke altid været, hvad den nu er; dens hele Indre bærer Vidnesbyrd om, at den gjennem Aartusinder har udviklet sig fra een Tilstand til en anden, og det kan ikke undgaae den opmærksomme Grandsker, at den vedbliver at udvikle sig, og nu, som i ethvert andet Øieblik, kun befinder sig paa en Overgang fra een Tilstand til en anden. Det samme, vil De let tænke Dem, maa finde Sted med enhver anden Verdensklode. Altsaa befinder den hele Samfoldighed af Verdenskloder sig, ikke blot i en bestandig Bevægelse, men tillige i en bestandig Udvikling; Stilstand eller Hvile er dette store Hele fremmed.

Sophie. Vel! jeg længes efter, at De skal komme til de livløse Ting selv; thi Jorden og de andre store Verdenskloder synes at have den største Lighed med de levende Væsener, saa forskjellige de i mange Maader end kunne være fra dem.

Alfred. Men nu have vi jo dog at betænke, at disse livløse Ting paa Jorden kun ere Dele af Jorden selv, og altsaa have udviklet sig med den, og fremdeles maa udvikles med den. Den Kyst, som høiner sig saa skjønt for os, har ikke altid været der; men der her været en Tid, hvor den endnu ikke havde hævet sig over Vandspeilet. Ja selv det haardeste Klippebjerg har havt sin Dannelsestid, og leed siden uophørligt Forandringer ved Luftens, ved Vandets, ved Varmens og Kuldens Indflydelse; Væxterne, som trives paa Stenens Overflade, tære tillige derpaa; og hvo veed, hvormange andre Kræfters Indvirkning det endnu er underkastet? Der er uophørligt Gjenstanden for underjordiske Kræfter, som enten stræbe at hævedet, eller atter at lade det synke tilbage. Selv naar de ere i tilsyneladende Ro, ere de derfor ikke uvirksomme; og naar de frembringe virkelige Hævninger eller Sænkninger, skeer det som oftest med en Langsomhed, der unddrager det for Iagttagelser, til hvis Udførelse den ene Tidsalder ikke række den anden Haanden. Men under alle disse fortsatte Dannelser og Omdannelser af Jorden dannes og omdannes naturligviis ogsaa de Legemer, hvoraf den er sammensat; thi de ere io ikke komne udenfra til Jorden, men tilhøre den ligesaavel, som Knogler, Kjød eller Blod tilhøre det dyriske Legeme.

Sophie. Men gives der ikke Legemer, som hele tusinde Aar vedligeholde sig uforandrede? Jeg har seet Oldsager af Glas, af Steen og af Guld, som havde ligget saalænge og længere i Jorden.

Alfred. I en ganske uvirksom Tilstand have de imidlertid ikke været. De have unægteligt været Legemernes almindelige Vilkaar underkastede. For der første har deres Hvile, saa fast vi endog forestille os den, dog ikke været andet end en Svæven mellem lige modsatte Kræfter.

Sophie. Hvorledes dette?

Alfred. Ved Tyngden stræbe de at falde, og holdes kun derfra ved en modsat Kraft i de Legemer, som hindre Faldet, saaledes som vi allerede før have omhandlet. Ethvert derover liggende Legeme vil stræbe at trykke det ned. Det selv vil følgelig desto kraftigere trykke ned ad, men derfor ogsaa af de underliggende faae et desto større Modtryk. Selv vil det spænde imod alle indvirkende Tryk ved sin egen Udvidekraft. Et Legemes Hvile er da

ingen uvirksom Væren. Under den Tilstand, som vi her kalde Hvile, modtager desuden Legemet sin forholdstemmende Deel, den være nu nok saa liden, af alle de Indvirkninger, som sætter Jorden i Bevægelse, og holder den i sin Bane. Den tager saaledes paa en vis Maade selvstændig Deel i den hele Samfoldighed af Virkninger, som holderVerden i den Bevægelse, der tillige er den fuldkomneste Ligevægt. Men hermed er det ikke nok. Ethvert Legeme, paa hvilket Sted i Verdenssystemet det end befinder sig, lider Indvirkninger af en Mangfoldighed af andre Kræfter, som stræbe at frembringe indvortes Forandringer deri. Uophørligt staaer det i Vexelvirkning med den hele øvrige Verden med Hensyn paa Varme, paa Electricitet, paa Magnetisme. En stedse fornyet Given og Tagen af Indvirkninger er uadskillelig fra legemlig Væren. Men vi tør ikke indskrænke vor Betragtning hertil. Vi kjende ikke alle Verdenskræfterne; men saameget kunne vi let indsee, at Nogle af dem, som virke paa ethvert Legeme, stræbe at forstyrre og ophæve dets nærværende Tilstand, medens andre stræbe at holde den vedlige. Med Hensyn paa mange Legemer er det os vel bekjendt, under hvilke Betingelser de forblive i deres Tilstand, og under hvilke de forandre den, ja endog ganske adskilles i deres Bestanddele, eller bringes til at indgaae nye Forbindelser. Tør vi vel nægte, at der ogsaa gives saadanne Betingelser i de Tilfælde, hvor vi ikke kjende dem?

Sophie. Det tør vi sikkert ikke; vi maa tvertimod antage, at de alle staae under lige Vilkaar.

Alfred. Vel! saa gives der da intet Legeme eller Deel af et Legeme, hvis Tilværelse vi kunde kalde bestandig. Naar Noget i Legemverdenen synes os at vedligeholde sig uforandret, det være sig enten i Henseende til Sted eller indvortes Tilstand, da er denne Stilstand ikkun saaladende, omtrent som Timeviseren paa et Uhr synes for en kort Betragtning som stillestaaende. Men dette Billede er dog kun svagt, her hvor der handles om Forandringer, som neppe i Aartusinder blive kjendelige. Tænk Dem en Viser, der behøvede ti Tusinde Aar, for at gaae et Skridt, som Timeviseren i en Time! Billedet vil da være mere talende.

Sophie. Jeg tilstaaer, at jeg ikke alene ikke veed at gjendrive Dem, men at jeg endog føler mig overbeviist. Nuskylder De os da at vise os det Bestandige, som De selv siger, man ikke kan nægte i Tilværelsen.

Alfred. De fortalte idag paa vor Vandring, at De har seet Sarpens store Vandfald, to Gange. Var det begge Gange det samme Vand De saae?

Sophie. Sikkert ikke; thi Vandet styrter med en forfærdende Hastighed ned, og erstattes uophørligt ved nyt.

Alfred. Men dog var det det samme Vandfald, De begge Gange saae?

Sophie. Jeg forstaaer Dem. De legemlige Dele udgjorde ikke det Bestandige deri. Men hjælp mig nu at sige, hvad deri var det Bestandige! jeg kan ikke strax finde Ord derfor.

Alfred. For det første kunne vi sige os selv, at det Bestandige heri var en Mængde af Virkninger, som hvert Øieblik i det Væsentlige vare de samme. De modtog her Indtrykket af en stor Vandmasses Fald, hvergang fra samme betydelige Høide, og mødt af de samme Hindringer. Draabeadspredelsen, Skumdannelsen, den ved Styrtningen, Brusningen og Skumningen foraarsagede Lyd, som bestandig frembringes af de samme Aarsager, ere derfor ogsaa de samme. Det Indtryk, som alle disse Ting frembringe paa os, føles vel som en Mangfoldighed, men tillige som en Samfoldighed, eller med andre Ord: vi føle den hele Mangfoldighed af enkelte Indtryk, som Værket af een stor Naturhandling, foregaaende under Stedets eiendommelige Forhold. Vi kunde maaskee indtil videre kalde alt dette Bestandige i Tingen dens Naturtanke.

Sophie. De vil vel dermed sige: den Tanke, som vi forbinde dermed?

Alfred. Lad os for det første nøies dermed, jeg har endnu ikke erhvervet mig Ret til at paastaae Mere.

Sophie. Kan De nogensinde erhverve Dem en saadan Ret?

Alfred. Jeg vil forsøge at skaffe mig deres Bifald dertil. De har allerede tilstaaet, at der ikke gives noget Legemligt, som kunde kaldes bestandigt.

Sophie. Det ønsker jeg ikke at tilbagekalde.

Alfred. Naturlovene derimod ere bestandige.

Sophie. Det antages jo af Alle. Men hvorledes forener jeg hermed, det jeg har læst og hørt, at Jorden, førend den nærværende Tilstand, har havt ganske andre Dyr og Planter?

Alfred. Naar man under forskjellige Omstændigheder handler efter samme Grundsætninger, maa da ikke handlingerne selv blive forskjellige? og maae de ikke blive det desto mere, jo fuldstændigere Grundsætningerne ere udviklede og ret forstaaede?

Sophie. Det kan vel ikke være andet. De samme Opdagelsesgrundsætninger maa jo nøde os til at behandle et ældre Barn anderledes end et yngre, et sygt anderledes end et sundt, et hæftigt anderledes end et dorsk. Jeg forstaaer Dem nu! De mener at hiin Fortidens Dyr- og Planteverden er vel bleven frembragt efter samme Naturlove, men ikke under samme Omstændigheder.

Alfred. Saaledes er det. Jordkloden, som ikke synes at være bleven varmere eller koldere, saalænge Menneskeslægten beboede den, bærer i sine gamle Levninger de umiskjendeligste Spor af, at den i hiin tidligere Udviklingsalder har været varmere, havt en fugtigere Luft, og været i større Udstrækning bedækket med Hav. Med alle Uligheder har dog hiin Tids Dyr- og Væxtrige en saadan Grundlighed med den nærværende, at de vise sig som forskjellige Udførelser af een stor Tanke.

Sophie. Men ere disse forskjellige Omstændigheder, som i hiin Tid fandt Sted, dog ikke Bevis paa, at nogle andre Naturlove dengang have hersket?

Alfred. Dersom det er een af Naturens Grundlove, at Alting skal udvikles i Tiden, saa maa jo forskjellige Tilstandefølge paa hverandre, og, jeg føier til, af hverandre; thi uden dette, var der ingen Sammenhæng. Vi ville tage et stort Exempel. Som vor Jordklode efterhaanden har udviklet sig, saaledes har sikkert hver af dets Sødskende-Planeter. Men er det sandsynligt, at de alle paa lige Tid have dannet sig? Og om de endog havde, hvilket vi dog maae benægte, kan man da antage, at de som ere langt fra Solen, og behøve mange Aar til at beskrive deres Bane, kunne have udviklet sig ganske paa samme Maade og i samme Tid som de nærmere, eller maatte de ikke tvertimod just faae store Forskjelligheder paa Grund af Ligheden af de Love, hvorefter Frembringelsen skete, under saa ulige Omstændigheder?

Sophie. Jeg indseer nu selv, at min Indvending ikke var gyldig. Men hvorledes gaaer De nu videre?

Alfred. Den nærmeste Sætning, hvorpaa jeg nu vil beraabe mig er, at Naturlovene ere fornuftige.

Sophie. Grunder De dette paa den guddommelige Visdom, som aabenbarer sig i Naturen?

Alfred. Det vilde jeg, dersom jeg turde stole paa min egen; men jeg frygter altformeget for de samme Selvbedrag, som har skuffet saa mange Andre.

Sophie. Hvorledes vil De da godtgjøre deres Sætning?

Alfred. Af en stor Kjendsgjerning i Videnskabens Historie.

Herman. Af en Kjendsgjerning! Du sætter mig i Forundring.

Alfred. Ja af en Kjendsgjerning, eller om Du vil en Sum af Kjendsgjerninger, hvori Naturens Forhold til vor Aand aabenbarer sig.

Herman. Lad da høre.

Alfred. Naturgrandskerne have i mangfoldige Tilfælde af Fornuftgrunde udledet Naturlove, og derpaa virkelig fundet dem i Naturen.

Herman. Jeg troede, at man paa den reen speculative Vei næsten aldrig kom til Naturlove, som bekræftedes i Erfaring.

Alfred. Idetmindste har man endnu ikke været istand til at udlede Naturlovene af alle Kundskabers øverste Kilde. Men herom taler jeg ikke ved denne Leilighed; jeg sigter til Naturgrandskernes vanlige Fremgangsmaade. De

henvende deres Tanker til saadanne Gjenstande i Erfaringen, som ere os fuldkomnere bekjendte end de fleste andre, og udgjøre ligesom Lyspunkter i vor Kundskabsmaske; for disse søge de Lovene. Saaledes har man af Bevægelsens Natur udledet den jevntvoxende Hastigheds mærkværdige Love. Af Rummets Natur har man udledet den Lov, at den fra et Punkt udgaaende Virksomhed svækkes i Forhold, som Afstandens Qvadrattal bliver større. Det er næsten kun fra disse to Begyngelsespunkter og den Tanke, at alle legemlige Dele ved lige Afstand udøve en lige Tiltrækning paa hverandre, at man har udledet Læren om Verdensklodernes Bevægelseslove, denne store Himmelmechanik.

Herman. Men har den ikke faaet stor Hjelp af Erfaringen?

Alfred. Ganske vist! Man vilde sikkert aldrig have opdaget alle de Ting, man nu beviser omi Verdens-Bevægelserne, dersom man ikke havde havt Erfaringens Veiledning; men siden har man udledet den ene Sandhed i Himmelmechaniken af den anden, uden at bruge meget Andet af Erfaringen end enkelte Tilknytningspunkter. Denne Sandhedernes Afledning er skeet ved Sluininger, hvorom der ingen Strid er; og mangfoldige af de paa denne Vei udfundne særegne Naturlove have fundet sig bekræftede i Erfaringen.

Herman. Men har man andre saadanne Exempler udenfor Astronomien?

Alfred. Mangfoldige, skjøndt intet enkelt saa stort.

Lysets Egenskaber vise sig i en saadan Sammenhæng, at man for det meste kan udlede den ene af den anden; og endskjøndt man i denne Videnskab ogsaa er gaaet ud fra enkelte adspredte Erfaringspunkter, seer dog Enhver, som kjender Videnskaben, at de allerfleste Kjendsgjerninger deri ere sammenknyttede ved ubestridelige Fornuftslutninger, at man næsten overalt kan beregnende slutte fra det Bekjendte til det Ubekjendte, og at man siden træffer det Udfundne i Erfaringen. Vel opnaaer man ikke altid denne Tilfredsstillelse; men det Utilfredsstillende, som man herved møder, vil ved den fortsatte Udvikling forsvinde, ligesom allerede saa mange andre Ufuldkommenheder, der ere blevne hævede i Løbet af de sidste to Aarhundreder.

Herman. Saadanne Exempler haves dog vel kun af de mathematiske Videnskaber?

Alfred. Om og saa var, vilde det være nok for min Hensigt; thi Mathematiken og dens Anvendelse paa Naturen er jo en Fornufthandling. Desuden maa der jo i enhver fuldstændig og nøiagtig Kundskab være Mathematik indflettet, da vi umuligt kunne kjende Noget ret, uden ogsaa at kjende Størrelse og Forhold. Selv vore Hverdagskundskaber ere gjennemtrængte af en i al fornuftig Opfatning tilstedeværende naturlig Mathematik; men den Forudsigelse, hvorom vi tale, indskrænker sig ingenlunde til den egentlige Mathematik. Lynaflederen, Luftskibet, Voltas Støtte, den metalliske Grundbestanddeel i Jordarterne ere saa navnkundige Opdagelser, at jeg kun behøver at minde Dig om dem. Det er bekjendt nok, at de ikke vare tilfældige; thi om end den sidste af de nysnævnte Opdagelser skete ved en tilfældig Anledning, var den dog allerede længe forudsagt af Lavoisier. Jeg maa tilføie, at i hver af disse Opdagelser atter fandtes talrige Anledninger til Forudbestemmelser, som retfærdiggjordes ved Erfaringen. Man kunde med nogen Forandring her anvende et Udtryk af Schiller, og sige: Hvad Aanden lover, det holder Naturen.

Herman. Men det træffer sig dog ofte, at Naturen ikke bekræfter Menneskenes Slutninger.

Alfred. Intet er vissere; men næsten altid opdage vi da ogsaa, hvori vor Feilslutning bestod; ja jeg tør paastaae, at dette aldrig savnes, naar man er kommet saa vidt, at man kan overskue Giennemgangene fra Vildfarelsen til Sandheden.

Herman. Det gjælder jo ogsaa om de speculative Videnskaber, ja maa nødvendigt gjælde.

Alfred. Du vil sige, at jeg her har fremsat en Selvforstaaelse, en Tautologie, som ikke fører til Noget. Men heri lader Dy Dig henrive af et flygtigt Indtryk, saaledes som det ofte skeer i Løbet af en Samtale; thi ellers vilde Du let have seet, at Vægten ligger deri, at det ikke blot er vor Fornuft, som prøver vor egen Fornufts Værk; men at vi her prøve vor Fornufts Overeensstemmelse med et Værk, som vi sikkert vide, at vor Fornuft ikke har frembragt.

Herman. Er dette saa sikkert? Kunde det ikke maaskee forholde sig saaledes, at alt det, vi holde for

Yderverdenen, kun er Værket af vor egen Aands ubevidste Virksomhed?

Alfred. Du er da Idealist?

Herman. I dette Øieblik er jeg det, ligeover for din dualistiske Paastand.

Alfred. Du tænker Dig da, at jeg opfatter vor Kundskab saaledes, at det Indvortes og Udvortes, som deri træffer sammen, ere to forskjellige Ting; men hvor meget Du heri gjør mig Uret, vil nok siden vise sig. At der i Yderverdenens Lovstemmighed ligger Noget, som er ganske uafhængigt af vort opfattende Væsen, det åbenbarer sig i vor hele Bevidsthed. Hele Verden gik sin Udviklingsgang, førend Mennesket var, og utallige Gange gaaer Verden tvertimod vor forudfattede Tanke; Du vilde ikke høre Modsigelse af mig, dersom din Tanke selv frembragte mig.

Herman. Modsige vi os ikke selv i mange Drømme.

Alfred. Vel sandt; men vilde Du for Alvor gjennemføre denne Tanke, da gjorde Du hele Tilværelsen til en Drøm, og skulde ikke faae mig til at spille videre med i denne Drøm.

Herman. Vel! det var heller ikke min Hensigt, at gjennemføre en Tanke, som er mig selv unaturlig; men det kan Du dog ikke nægte mig, at det er vor Fornuft, som vi finde i Naturlovene. Kan jeg da ikke med Rette tænke mig, at den hele udvortes Verden vel indeholder et Noget, som gjør Indtryk paa os; men at dette kan være ganske anderledes, end vi forestille os det, og at det, vi kalde Naturlove, da ikke er andet end Lovene for vor egen Opfatningsmaade?

Alfred. Jeg maa her skjelne to Ting, som dit Spørgsmaal har forenet: den ene er det, som egentlig udgjør Fornemmelsen i vor Sandsning, den Følelse som opvækkes i os ved Gjenstandene: den andet er det, som vi ved den forenede Opfatning gjennem Sandser og Fornuft lære om Tingenes gjensidige Virkning paa hverandre. At nu Følelsen ikke i alle Væsener er den samme, medens de samme udvortes Aarsager indvirke paa det sandsende Væsen, det kunne vi allerede vide af Det, som vi meddele hinanden om saadanne Indtryk, ja ved at sammenligne Indtryk paa os selv, under forskjellige Tilstande. En Sygdom kan forandre Øiets gjennemsigtige Deel, saaledes at vi see Alting med en gul Farve. Med Sygdommens Forsvinden kommer den gamle Farvesands igjen. Der gives Mennesker, som ikke kunne kjende rødt og blaat fra hinanden, og dog iøvrigt kunne see ligesaa tydeligt som nogen Anden. Hvor langt større maa ikke Forskjellighederne være, naar vi tænke os Væsener paa en anden Klode, hvis Sandseredskaber sandsynligviis have en ganske anden Indretning?

Herman. Du synes jo at tilstaae mig Alt, hvad jeg forlanger.

Alfred. Langt fra, hvis jeg ellers har forstaaet Dig ret. Tingenes gjensidige Virkning paa hinanden, viser osMeget, som ikke kan beroe paa vore Sandsers Natur. Tænk Dig, at jeg i et Glas med Vand lægger endeel Saltkorn, og i et andet endeel Guldkorn. Jeg seer Saltet forsvinde, og forene sig med Vandet, Guldkornene blive. Mon et Væsen med anderledes indrettede Sandser kunde see det Modsatte? Kunde han see Guldkornene opløse sig i Vandet, og Saltkornene blive uforandrede? Jeg tilstaaer, at et Væsen med finere Sandser muligt kunde i Saltopløsningen, hvori vort Øie, selv det bevæbnede, ingen Saltdeel kan see, skjelne Saltdelene og Vanddelene: han kunde maaskee paa den anden Side savne Farvesandsen, og ei skjelne Guldets Farve fra Saltets Farveløshed; men den Lov, at Vandet optager Saltet og lader Guldet urørt, maatte blive den samme for ham som for os.

Felix. Jeg tænker, at Herman allerede vil være tilfreds med dette Exempel.

Alfred. Om og saa var, er det dog ikke nok til at stille Sagen i sit fulde Lys. Lader os tænke os, at en Beboer af Planeten Jupiter kunde komme til os, og see to Stene falde, een fra 60 Fods Høide og en anden fra 15, mon han ikke, ligesaavel som vi, vilde finde, at den første brugte 2 Gange saa lang Tid til at falde som den sidste?

Sophie. Tillad, at jeg spørger, om De ikke fortalte Dem, da De sagde, at den Steen, som falder 60 Fod, kun behøver 2 Gange saa lang Tid, som den der falder 15? Jeg meente, at den maatte behøve 4 Gange saa megen.

Alfred. Det, jeg sagde, synes ved første Øiekast urigtigt, men er det i Virkeligheden ikke. Den Steen, som

vedbliver at falde, efter at have tilbagelagt 15 Fod, har allerede herved faaet en betydelig Fart, som hjelper den til at gjennemløbe sin paafølgende Vei med langt større Hastighed, end hvis den havde begyndt sin Bevægelse med den sidste Deel af Veien. Man kan ved Beregning nøie bevise, at et faldende Legeme i2 Secunder gaaer 4 Gange, i 3 Secunder 9 Gange, i 4 Secunder 16 Gange saa langt som i eet.

Sophie. Jeg skal da multiplicere Secunderne med sig selv, 2 Gange 2, 3 Gange 3, 4 Gange 4, for at faae det gjennemløbne Rum?

Alfred. Meget rigtigt. Jeg valgte dette lidt vanskelige Exempel, for at henlede Opmærksomheden paa, at vi ofte see Naturen følge Fornuftlove, som vi, førend vi faae anstillet et omhyggeligt Overlæg, vilde ansee som uoverensstemmende med Fornuften. Vi føle os allerede hermed tilbøielige til at sætte Grunden udenfor vort Væsen, og **ikke** i det; dog indseer jeg vel, at vor Ven herimod kan sætte den Paastand, at Begivenheden foregaaer efter vort Væsens, det selv ubevidste Love. Men i alt Fald opfordrer jeg ham til at slutte det Tankeexperiment, vi her have begyndt, ved at erklære om han ikke mener, at vor Gjæst fra Jupiter maatte, ligesaavel som vi, finde den ene af de to Tider 2 Gange saa lang, som den anden.

Herman. Dog vilde hele Spørgsmaalet bortfalde, dersom Tiden og Rummet ikke vare Sandseformer for ham, som for os.

Alfred. Og om muligt endnu fuldstændigere, dersom hans Fornuft lød andre Love end vores.

Herman. Nei Fornuften er kun een. Den kan være mere eller mindre uhildet af Sandseligheden; men Fornuften paa een Planet er væsentlig den samme som paa en anden.

Alfred. Men et reent Fornuftvæsen, uden al Endelighed, skal vor Jupitersbeboer dog ikke være?

Herman. Sikkert ikke.

Alfred. Men skal det Forhold, som findes i Fornuften, mellem Grund og Begrundet, mellem en Aandshandling og dens Gjentagelse, mellem Noget og et Andet, mellem et Mere og Mindre fremtræde paa en endelig Maade, maa der være nogen Form, hvori dette skeer. Jeg seer derfor ikke,hvorledes man kan undgaae at betragte Tid og Rum, som nødvendige Endeligheds Former, nødvendige Sandseformer, Endelighedskategorier, om man saa vil kalde dem. Men selv om man vilde forsøge at tænke sig andre Endelighedsformer, maatte der dog være Noget i disse, som svarede til Fornuftsforholdene, og derved blev der da et Slægtskab mellem de Indtryk, Jupiterbebeboeren og Jordbeboeren fik af samme Ting. Imidlertid troer jeg dog, at denne halve Udflugt, som egentlig baade for mig og for min Modstander kun er halv, lader sig bortrømme.

Herman. Det ønskede jeg at see.

Alfred. Naar jeg forudsætter, at min Erfaring ikke blot er Frembringelsen af mit eget Væsens indvortes Virksomhed, med andre Ord ikke blot en nødvendig Drøm, hvor Du kun er mit og jeg dit Drømmebillede, men hvor det Udvortes ligesaavel har sin Deel i Erfaringen som det Indvortes, saa maa det, som i vor Erfaring viser sig som lige, ogsaa have noget ligeartet udenfor oss, hvortil det svarer.

Herman. Men det kan i Virkeligheden forøvrigt være høist forskjelligt fra det, vi forestille os derved.

Alfred. Jeg forlanger ikke mere. Lader os kun tage nogle Exempler, ikke sem Beviser, men for at have en lettere Vei til den mere omfattende Sandhed. Jeg vil da henlede Opmærksomheden paa, at vi finde de samme Love for alle Planeter. De faae alle Dag og Nat ved at dreie sig om deres Axe, og Aar ved at vandte omkring Solen: de Planeter, som have Maaner, omvandres af disse efter de samme Love, som vor Jord af sin Maane, og disse Love ere atter de samme, hvorefter et kastet Legeme her ved Jorden retter sig. Den Maade, hvorpaa Planeterne belyses, og kaste det modtagne Lys tilbage til os, er ganske den samme, som iagtages ved jordiske Legemer. Betænk kun, at den store Indvirkning af Lys, som vi modtage fra det hele Verdensalt, viser os ingen væsentlig Virkning,som ikke lod sig tilbageføre til de Love, hvorefter det jordiske Lys retter sig!

Herman. Vel! jeg troer ikke, at Du behøver at gaae videre; thi neppe vil jeg eller nogen Anden nægte, at Alt retter

sig efter de samme Love, saa langt vore Opfatningsevner række, men glem ikke, at det maaskee er vore Evners Natur, som gjør disse Love.

Alfred. Men glem heller ikke Du, at der maa være Lighed i de Ting, som hos lige iagttagende Væsener frembringe lige erfaringer.

Herman. Og om jeg nu tilstod dette?

Alfred. Saa vilde deraf følge, at de andre Verdenskloder maatte have en væsentlig Lighed med vores, og at de Væsener, som beboe dem, ikke kunde være saa grundforskjellige fra os, at de skulde høre til en ganske anden, for os ufattelig Tilværelsesorden, f. Ex. en saadan, hvori man havde andre Sandseformer end Tid og Rum.

Felix. Begge de Forestillingsmaader, som I her have fremsat, mine Venner, synes mig høist unaturlige. Søge vi Alt i det opfattende Væsen, saa bliver intet Menneskesamfund muligt, hver er en Verden for sig: lade vi en af os ganske uafhængig Yderverden deeltage i Erfaringens Frembringelse, vilde det være ubegribeligt, at deri kun fremkom eet System af Love. Om vi end ikke kunde fatte de uafhængige Tings Natur, maatte vi dog mærke dem ved den idelige Afbrydelse i de Love, vor Fornuft fordrer. At søge Kilden til vor Erfaringskundskab blot i det Ydre er, som vi vide, ligesaa forgjæves. Ere vi her ikke komme paa uveisomme Stier?

Alfred. Jeg seer de samme Vanskeligheder som Du; men jeg troede, at vi burde lade dem komme til Orde: iøvrigt synes de mig at forsvinde, naar vi antage, at Verden og Menneskeaanden ere frembragte efter de samme Love. Vare vor Fornufts Love ikke i Naturen, vilde vi forgjæves stræbe atindtvinge dem deri; vare Naturens Love ikke i vor Fornuft, vilde vi ikke fatte dem.

Felix. Det er sandt, at herved hæves den omhandlede Vanskelighed; men ogsaa denne forudbestemte Harmonie synes mig unaturlig?

Alfred. Mig ikke; thi Mennesket er en Naturfrembringelse, derfor maa de samme Love herske i ham, sont i denne.

Felix. Atter her finder Du Middel til at hæve den Vanskelighed, som jeg pegede paa; men herved møder mig den endnu værre, at jeg skal betragte Mennesket, som blot Naturfrembringelse.

Alfred. Paa dette Sted kan jeg ikke tale anderledes, naar jeg ikke vil ophæve den hele begyndte Tankegang; men naar vi have ført vor Undersøgelse videre, kan jeg faae Ret til at sige, at vort aandelige Væsen og Verden begge ere skabte af Gud, og det vil da vise sig, at begge Sætningerne udtrykke een Ting, kun paa forskjellige Maader.

Felix. Men hæves ikke Vanskelighederne allerbedst af dem, som begynde fra Gud, som det oprindeligt tænkende og villende Væsen, og fremstille Alt som Guddomstanker? Vi ere da selv levende selvbevidste Guddomstanker, ligesom hjemmefra opfyldte med de Guddomstanker, som ligge skjulte i de sig selv ubevidste Dele af Naturen.

Alfred. Dette synes mig at være Sandheden, saaledes som man kommer til den, ved at søge Tilværelsens Kilde i det tænkende Væsen; men enhver af de Retninger, hvori vi komme til Sandheden, viser os den kun fra een Side. Begynde vi fra de tænkende Væsen, bliver det Billede, vi danne os af Yderverdenen, mat og skyggeagtigt, eller maaskee som et, af en lysbeskinnet Taage, indhyllet Landskab: begynde vi fra Yderverdenen, taber sig Frihedenz Rige altformeget i det Fjerne. Vi maa komme til Sandheden fra mere end een Side, for atsee den i al den Heelhed og Fylde, hvori det er os muligt at see den.

Felix. Du synes mig dog at indrømme Yderverdenen formeget. Lad den vise sig for os som en Skygge, saa seer Aanden den i det sande Forhold: lad den ligge for os i en Lystaage, saa mindes vi, at den laaner sit Lys fra Aandeverdenen! Eller, for ikke at tale i Billeder, hvad vil Du lære af de ufornuftige Væsener, som ikke ligger i dit eget fornuftige Indre? og endnu mere maa jeg spørge: hvad vil Du, levende Sjæl, lære af den ubesjælede Natur? Skal Livet gaae i Skole hos Døden?

Alfred. Vee! om det ikke skeer.

Felix. Du misforstaaer mig sikkert.

Alfred. Tilgiv at jeg forsætlig forvirrede Talen lidt, for ligesom at standse dit veltalende Anfald; imidlertid er det min virkelige Mening, at det vilde staae slet til med vor Indsigt, dersom ikke vor levendse Aand lærte af den Natur, som vi kalde den døde. Den samme frie Brug, som udgjør vor Fornufts Ypperlighed, gjør det ogsaa muligt for den at feile; og den rige Dybde, som gjør det muligt at finde Saameget deri, gjør, at den i visse Henseender bliver til en Gaade for sig selv, som den ofte udtyder falsk. Den Fornuft, som aabenbarer sig i den villieløse Natur, er i sig selv ufeilbar, og misforstaaes i mange Maader mindre let af os. Hvor tilbøielig er ikke Mennesket til at holde sig for Midpunktet i hele Tilværelsen! Om ham skal hele Himlen dreie sig, om hans Skjæbne skal Himlen bringe Forudsigelsen, for ham skal det Hele være skabt. Troer Du, at Mennesket uden Videnskab om Naturen var bleven befriet fra disse Indbildninger? eller troer Du, at det Verdensbillede kan værre reent og klart, hvori de have blandet sig? Mennesket har en naturlig Tilbøielighed til at forestille sig, at Begivenheder, som han ikke forstaaer, ere frembragte af Aander med menneskelige Lidenskaber, eller han laaner endog Gud selv menneskeligeVilliesbestemmelser. Fordriver ikke Naturvidenskaben mange Indbildninger om vilkaarlige Guddomsforanstaltninger, som ofte nok har besmittet Fromheden selv!

Felix. Have da ingensinde Tænkere uden Naturvidenskab været frie for saadanne Indbildninger?

Alfred. Ganske vist. Men kun faa, og jeg skulde troe, at det kun skete derved, at de ligesom saae bort fra Naturen, kun henvendle liden Opmærksomhed derpaa, og levede fordybede i deres egne Tanker.

Felix. Altsaa bleve de Andre forvildede ved Naturbetragtningen.

Alfred. Siig ikke: „ved Naturbetragtningen“; thi det var ved det raa Indtryk af Naturen, ikke ved den videnskabelige Gjennemtrængelse deraf, at de vildlededes. Iøvrigt har det Verdensbillede, som selv de ypperste Philosopher have dannet sig, lidt af Mangel paa Naturopfatning. At en Verdensanskuelse er en Grundbestanddeel af Philosophien, behøver jeg vel ikke at bevise; men at denne maa blive deels tom, deels i mange Maader falsk, naar den ikke optager det Væsentlige af de Sandheder, Naturvidenskaben lærer os, er ikke mindre vist. Uagtet Nutidens Philosopher ikke ere ubekjendte med Naturvidenskabens Resultater, see de dog saa meget bort derfra, at disse saagodt som ingen Indflydelse faae i deres Grandskning.

Felix. Det forekommer ogsaa mig saa; men det synes mig paa Tiden, at vi vende tilbage til vor Gjenstand. Har Sophie noget at spørge i Anledning af det Forhandlede?

Sophie. Intet af Vigtighed; ja det Spørgsmaal, jeg vilde gøre, havde jeg allerede paa Læberne, førend Samtalen tog sin sidste Vending. Ved at tænke paa, at den Fornuft, som aabenbarer sig i Naturen, er ufeilbar, men vores ikke, vilde jeg spørge, om man ikke hellere maatte sige, at vor Fornuft stemmer med den i Naturen, end at den Naturen stemmer med vores?

Alfred. Hver af disse Vendinger har sin Berettigelse i den behørige Tankegang, alt ligesom vi begynde fra os selv eller fra den udvortes Natur. Der gives endnu flere Udtryk for der samme, f. Ex. Naturlovene ere Naturtanker.

Sophie. Disse Naturtanker ere da ogsaa Guds Tanker.

Alfred. Saaledes er det upaatvivleligt; men saa kjært dette Udtryk end maa være os, vilde jeg dog, at vi ikke skulde bruge det, førend det har viist sig, at den begyndte Undersøgelse fører os til en Naturbeskuelse, der tillige er en Gudsbeskuelse. Vi kunne da med en ganske anden og fuldere Bevidsthed føle os berettigede til at kalde Naturtankerne Guddomstanker. Jeg opfordrer Dem derfor til at gaae langsommere.

Sophie. Der gjør jeg gjerne; thi jeg føler ret levende, at vi endnu have langt til Maalet: blandt Andet vilde jeg spørge om disse Naturtanker have en indbyrdes Sammenhæng, ligesom vore Tanker.

Alfred. Det er et Hovedspørgsmaal, De her gjør, og vi maae gjennemgaae en Række af Betragtninger, for at komme til at besvare os det med en saadan Indsigt, at Svaret kan faae sin rette Betydning.

Sophie. Det bliver bejaende?

Alfred. Saa sandt som Naturen er en Heelhed og ikke et Stykværk. Det første Skridt i vor Undersøgelse vil være,

at overbevise os om, at Naturlovene, hvorefter Alt foregaaer i hver enkelt Gjenstand, udgjøre ikke blot en Mangfoldighed, men ogsaa en Samfoldighed, en Eenhed, en Heelhed. Vil det ikke trætte Dem, om vi atter gjennemgaae det, vi sagde om Sarpfossen, for deri at opvise denne indre nødvendige Eenhed?

Sophie. Jeg beder Dem troe om mig, at jeg ikke trættes eller kjedes ved vigtige Undersøgelser, naar jeg kun kan fatte dem.

Alfred. Grundtanken, saavidt Grundtranken i en saadanNaturting kan udtrykkes, er en nedstyrtende Flod. Det ved Tilstrømningen stedse fornyede Vand skynder sig ned fra en stor Høide. Det lyder samme Faldets Love som ethvert Legeme, og vinder derfor uophørligt en større og større Fart under sit Fald; som Vand har det den Egenskab, at Delene let rulle hen over hverandre og let adsplittes, og at de fritsvævende Dele danne Draaber. Ved den stedse voxende Fart faa de Dele, hvis Fald begyndte tidligere, et Forspring, som stræber at adskille dem fra de efterfølgende, og derved frembringes en mægtig Adsplittelse; ved hvert Anstød sprøites utallige Draaber op i de forskjelllgste Retninger; der danner sig, om jeg saa maa sige, en Draabeverden, fuld af Bevægelser, som trods alle vexlende Omstændigheder bevarer en vis Eiendommelighed. Den Luft, som maa blande sig med det styrtende Vand, danner Skum, talløse Luftbobler indesluttede af Vandhinder, hvis uphørligt vexlende, ujævne og hvide Overflade er ligesaa eiendommelig som velbekjendt. Høiden af den Lyd, enhver faldende Deel frembringer, bestemmes ved dens Faldhøide, Styrken ikke blot herved, men tillige ved Mængden af de faldende Dele. Indtrykket af al den samlede Lyd kan derfor vel have nogle Forskjelligheder, men maa i det Væsentlige stedse blive den samme. Dens larmende Brusens skummende Fald bevidner os dens knusende Magt, som den ogsaa viser, naar noget Sønderbrydeligt kommer i dets Svælg. Dette og meget andet, som jeg sandsynligviis har glemt at opregne, og endnu langt flere Ting, som deri foregaaer, uden at jeg veed det, udgjøre er inderligt sammenhængende Hele, hvori hvert Led er frembrangt efter Naturlove, eller med andre Ord: alle Naturtankerne deri ere uadskillelige fra Hovedtanken. Sin Særegenhed fra alle andre Vandfald faaer den fra sin eiendommelige Naturstilling. De mangfoldige Afvexlinger, hvorunder den viser sig uden at forandre sin Eiendommelighed, beroe paa Afvexlinger i Yderverdenen: Forandringer i den tilstrømmende Flods Hastighed,Forandringer i Belysningens Retning og Styrke, Forandringer i Luftbevægelse, Varme o. desl. Saaledes staaer den for os næsten som et Væsen med en egen Charakteer, der fylder Indbildningskraften med Forestillingen om en mægtig, skjøndt bevidstløs Kæmpe, en Naturens Træl, med en fast utæmmelig Kraft.

Sophie. Alt dette synes mig meget klart; men det fylder mig med Skræk. Jeg svimler mere ved at see ned i den Tilværelsens tomme Intethed, De viser mig, end ved at see ned i det dybe Vandsvælg.

Alfred. De vil dog vel hverken forlade Dem selv her eller troe, at jeg vilde forlade Dem i dette Øde.

Sophie. Saa iil mig da til Hjelp.

Alfred. Min fornemste Hjelp vil bestaae deri, at jeg opmuntrer Dem til at hjelpe Dem selv. Det var uden Tvivl den betragtede Gjenstands iøinefaldende Uselvstændighed, der skrækkede Dem; men jeg beder Dem betænke, at De, ved at betragte samme Gjenstand uden alle videnskabellge Overveielser, maatte ansee den for ligesaa uselvstændig.

Sophie. Jeg tilstaaer, at De heri har Ret; men jeg frygtede for, at alle andre Tilværelser vilde paa samme Maade opløse sig for os i blotte Tanker.

Alfred. Ikke i blotte Tanker. Det var Naturens handlende Kræfter, som fremstillede os en Tankeenhed. Grunden til deres Mistvivl laa andetsteds.

Sophie. Jeg troer det selv; men siig mig hvori.

Alfred. Tankeenheden fremstillede sig ikke for os som en i sig selv sluttet lille Tankeverden, men kun som Brudstykke af et større Tankehele.

Sophie. Saaledes synes det mig at værre.

Alfred. Men De maa dog være forberedt paa, at noget Lignende, skjøndt ikke i lige Grad, viser sig i

enhverTilværelse; thi enhver Ting, som ikke er det hele Alt selv, er atter kun Deel af det større Hele.

Sophie. Jeg frygter, at Tingenes Selvstændighed saaledes dog vil forsvinde under vore Hænder.

Alfred. Deres Frygt er ikke ganske ugrundet, og dog frygter jeg ikke paa deres Vegne for vore Undersøgelsers Fortsættelse.

Sophie. De er dristig paa mine Vegne.

Alfred. Jeg maa vise Frygten ud af vor Undersøgelse til sit rette Hjem.

Sophie. Hvor er dette.

Alfred. I Tilværelsen selv. Fat kun hvilkensomhelst Gjenstand i Tilværelsen ret i Øine, og de møder overalt Afhængighed og Forgjængelighed. Denne Klage er saa gammel som Menneskeslægten, det veed De vel; skal der findes noget Uforgjængeligt i Tingene, maa det ikke være det Sandselige deri.

Sophie. Jeg mærker vel, at jeg af Ueftertænksomhed var paa Vei til at forlange det Umulige. Tilgiv!

Alfred. Jeg vilde ikke have talt derom; dersom jeg ikke maatte frygte for, at De skulde fristes til at beskylde vor Undersøgelse for at gjøre vor Anskuelse af Tilværelsen mindre kraftig og levende, end den er i Virkeligheden. Vi maae da holde fast i Minde, at ethvert Spørgsmaal, som opvækkes om noget Bestandigt i Tingene, uden at man hæver sig op fra den sandselige Tilværelses Stade, fører os til en fortvivlende Følelse af Intethed. Det er da kun ved en Fornuftbetragtning, at vi kunne finde noget Bestandigt deri.

Sophie. Men De, som ikke formaae at anstille en Fornuftbetragtning?

Alfred. De opretholdes dog ved de Straaler af Fornufttilværelse, Religionen nedsender til dem.

Sophie. Det er sandt. Nu er jeg beredt til at gaae videre.

Alfred. Jeg vil nu søge at give en sammentrængt Fremstilling af den Anskuelse, vi nærmest maa tilegne os. At der foruden Naturens Grundkræfter, de skabende Kræfter, intet andet Bestandigt er i Tingene end de Naturlove, efter hvilke Alt deri foregaaer, og at disse Naturlove med Rette kunne kaldes Naturtanker, derom ere vi enige. Grundkræfterne selv findes i alle Legemer men disses Forskjellighed beroer paa de i samme herskende Naturlove. Det, som giver en Ting sin bestandige Eiendommelighed, sit Væsen, er da, som vi allerede før have fastsat, den Samfoldighed af Naturlove, hvorved den er frembragt og vedligeholdes men Naturlovene ere Naturtanker, Tingenes Væsen beroer da paa de Naturtanker, som deri udtrykkes. Forsaavidt Noget skal være et i sig sammenholdende Væsen, maa alle de Naturtanker, som deri ere udtrykte, høre sammen i een Væsenstanke; hvilken vi kalde dens Idee. En Tings Væsen er da dens levende Idee.

Sophie. Men da bliver jo en Tings Væsen blot en Tanke.

Alfred. Lader os ikke glemme, at jeg sagde dens levende Idee, jeg mener derved den ved Naturkræfterne virkeliggjorte Idee.

Sophie. Men jeg har ofte hørt og læst, at Ideen aldrig kan virkeliggiøres.

Alfred. I den strengeste Betydning af Ordet er dette ogsaa fuldkommen sandt. I hvert eenstigt Væsen findes Ideen kun virkeliggjort i visse Retninger med visse særegne Bestemmelser. Dette skeer ogsaa i Kunsten. Ingen Billedhugger forsøger at fremstille i eet Værk hele Menneskehedens Idee; men i hvert særskilt Værk fremstiller han den med et eiendommeligt Præg. I Jupiter med Magtens og Selvstændighedens, i Apol med den ungdonnnelige Bevægeligheds og Fyrigheds, iVenus med Elskov Tillokkelsers, Minerva med en kraftig Tænksomheds Præg, men derhos i Forening med Jomfruelighedens. Tro ikke, at jeg ved disse Udtryk har villet sige noget Udtømmende om disse Gjenstande; men at jeg kun har villet henlede Opmærksomheden paa, at en Idee, om De vil en Grundidee, kan antage mangfoldige særegne Skikkelser, som man kan betragte som Udtryk for ligesaamange nærmere bestemte Ideer.

Sophie. Men virkeligjøres da Ideerne ligesaa fuldkomment i Naturen som i Kunsten?

Alfred. Tage vi samtlige Kunstneres Værker som et Kunstnernes Rige, saa tør jeg vel sige, at Naturens Rige her ikke staaer tilbage; men vi ville ikke holde os altfor strengt til Sammenligningen. Naturen udfører enhver sin Idee i utallige Afændringer og i Værker, hvis Frembringelse foregaaer gjennem uoverskuelige Tider, i Samfoldigheden af alle skal hele Ideen udtrykkes. Ligesom en Tænker uddanner sig een Grundtanke under de forskjelligste Former, ligesom en Musikus gjør det samme, naar han varierer en Tert, saaledes Naturen kun i en usigelig større Mangfoldighed. Hvert EnsterOrdet er allerede blevet brugt af Risbrigh og er udentvivl gammelt. Det fandtes i Ordet Eensterskilling, som i forrige Aarhundrede endnu brugtes til at betegne en enkelt Skilling i Sølvmynt. (Individ) er en saadan eiendommelig Udførelse af Gjenstandens Grundidee. Men den rige Natur indskrænker sig ikke til at vise os Udførelser, hvori Tankerne staae ligesom afsluttede for os: nei, den viser os dem med talløse Afvexlinger af Endelighedsforhold, som en eensidig Betragter vil kalde den mest iøinefaldende Ufuldkommenhed; men som den, der tænker sig Naturopfatningen bragt til den Høide, hvortil den skal udvikle sig i hele Menneskeslægten, maa finde bestemt til at aabenbare Tingens Idee i dens hele Fylde for en mægtig, klartskuende Aand.Sophie. Jeg forstaaer nu deres Mening i denne Henseende, men tillad mig et andet Spørgsmaal, som før faldt mig ind; men jeg vilde ikke afbryde Talen. De sagde, at kun Naturlovene udgjøre det Udmærkende i Gjenstandene; men efter Alt, hvad jeg veed, beroe dog store Forskjelligheder paa de Stoffer, hvoraf Tingen er dannet. Rosen har jo sin Lugt af Rosenolien, Druen sin Smag af Sukker og adskillige Syrer, hvorom man har fortalt mig, og De veed sikkert bedre end jeg utallige andre Exempler.

Alfred. Men alle disse Stoffer ere kun Sammensætninger af mere enkelte Stoffer, og Sammensætningen er frembragt ifølge Naturlovene. Imidlertid berører De her en Sag, som kunde føre os ind i Undersøgelser, hvis Grændser vor Tidsalder endnu ikke har naaet. Tillad da, at jeg gjør Dem opmærksom paa, at Videnskaben har viist os de samme Bestanddele i høist forskjellige Planter og Plantedele; saa at giftige Planter og de, som tjene os til sund Næring, ikke ere kjendeligt udmærkede ved de Grundstoffer, hvoraf de ere dannede, men af den Maade, hvorpaa dette er skeel, det er: de Naturtanker, som deri ere virkeliggjorte.

Sophie. Herved synes mig denne Tvivl hævet.

Alfred. Alle Gjenstande ere da virkeliggjorte Ideer, dog saaledes at hver eenstig kun udtrykker Ideen i en høist indskrænket Skikkelse, hvorimod det er samtlige under een Idee henhørende Naturfrembringelser, der virkeliggjøre hele Ideen i al dens Fylde; men hver i den endelige Verden saaledes virkeliggjort Idee er dog atter kun et Ledemod i en høiere, mere omfattende. Saaledes er hver Dyrearts Idee kun et Ledemod i hele Dyrerigets Idee, Dyrerigets atter af den endnu mere omfattende Idee, hvori baade Dyr- og Planteriget ere indbegrebne, dette atter et Ledemod i Jordklodens Idee, som fremstiller os en i sig selv afsluttet lille Verden, hvilken dog atter er Ledemod af et endnu høiere System.

Hermann. Men er denne Sammenhæng en Virkelighed og ikke en blot Frembringelse af vor egen Tænkning?

Alfred. Naturen selv viser os dem som sine egne. Vore Undersøgelser over Jordens Dannelse have, som vi allerede før have omhandlet, viist, at den har udviklet sig i en lang Række af Tidsaldere, og at der paa hvert nyt Udviklingstrin har dannet sig nye Plantearter og nye Dyrearter, og at de i Bygning og SkabelundeSkabelunde synes at være det rette Ord for det vanskabte Skabelon. Det svarer da til det svenske Skaplynne. Endelsen lunde er os noksum bekjendt i hvorlunde, nogenlunde o.s.v. ligne saaledes den nærværende Jordalders Frembringelser, som forskjellige Udførelser af een Grundtanke maa ligne hverandre. Fremdeles er det vigtigt at lægge Mærke til Udviklingsordenen. Naturen har i Jordklodens Udvikling begyndt med de Dyr- og Plantearter, som staae paa de laveste Trin, og er efterhaanden i de paafølgende Tidsaldere rykket frem til høiere Dannelser, som dog paa alle tidligere Dannelsestrin have udgjort et mindre høitudviklet Skabningsrige, end det, som Jordens Overflade nu bærer. Føi nu hertil, at de høiere Dyrearter i deres Fostertilstand begynde fra lavere Udviklingstrin, beslægtede med dem, hvorpaa de lavere Dyr staae, og gjennemløbe herfra en Række Udviklingstrin, inden de naae det, hvortil de ere bestemte.

Herman. Du behøver ikke at fuldende; jeg tilstaaer Vægten af dine Grunde.

Alfred. Jeg bygger da videre paa det Tilstaaede. Jordkloden er altsaa et Ledemod af vort Solsystem, med hvilket

det har udviklet sig, og staaer i en uophørlig Vexelvirkning. Jordklodens Idee er altsaa indsluttet i Solsystemets; men paa samme Maade er dette atter et Ledemod i det nærmest høiere System: dette System af Sole, som Melkeveien viser os, og hvorind vore kunstige Seeredskaber, og vore paa Naturlovenebyggede Slutninger, have ladet os see saameget, som maa blive hemmeligt for det blotte Sandsemenneske. Dette for vore sædvanlige Forestillinger uhyre System er atter kun Ledemod af et endnu høiere og saaledes fremdeles ud over alle Grændser. Saaledes danner den grændsesløse Udstrækning et uendeligt Hele, som indeholder alle i Tilværelsen virkeliggjorte Ideer; men denne Uendelighed af Ideer er tillige indbefattet i een virkende Idee, en uendelig levende Fornuft.

Herman. Nu tiltroer jeg mig at forudsige Svaret, som Du vil give paa det Spørgsmaal, som gav Anledning til vor Samtale. Det Legemlige og Aandelige ere uadskilleligt forenede i den virksomme Guddomstanke, hvoraf hver Ting er et Værk.

Sophie. Men det synes mig, at Mennesket i denne Anskuelse kun bliver det fornemste Dyr, intet frit Fornuftvæsen.

Alfred. Det kunde ved første Øiekast synes saa; men vi maae betænke, at Mennesket udmærker sig fra alle andre jordiske Skabninger derved, at den Fornuft, hvorefter alt Andet retter sig uden Bevidsthed, hos ham er kommet til Selvbevidsthed. Derved er han fri, vel at mærke i den Betydning, hvori et endeligt Væsen kan være det.

Sophie. Men endnu møder der mig en anden og skrækkelig Vanskelighed; jeg seer ikke, hvorledes vort Væsens Udødelighed deri et sikkret.

Alfred. De vil ikke finde noget System, hvori Udødeligheden er beviist; men den maa i ethvert af dem overlades til Troen. Dette maae vi ligeledes her; men hvis De spørger, hvorledes denne Tro sammenknyttes med vor Anskuelse, retfærdiggjøres i den, maa jeg indskrænke mig til det Svar, at dette efter min Overbeviisning lader sig gjøre paa en i det Mindste ligesaa meget om ikke mere tilfredsstillende Maade som i ethvert andet System; men at dette vil fordre en egen Udvikling, som maa forbeholdes en anden Tid.

*

Vandspringet.

Vandspringet.

En Samtale.

(Ved mine tidligere Besøg i Paris tog jeg i Tuilleriernes Have undertiden Sæde ligefor et Par anseelige Vandspring. Det Indtryk, jeg modtog af disse, er ofte senere kommet mig i Minde, og har tjent til Anledning til denne Samtale, som er skreven meget lang Tid senere, for omtrent 8 Aar siden. Ved mit sidste Besøg i Paris, 1846, havde man istedet for disse skjønne Vandspring sat andre, endnu meget større og pragtfuldere, men mere brusende og vel passende for den store Folkevrimmel, hvorimod de ville være en hvilende Vandrer, som hengiver sig til en blid Naturs Indtryk, mindre velkomne.)

Alfred. Frank.

Alfred. Vi have nu vandret nok omkring for saa varm en Dag; kom lad os sætte os her paa Bænken under de blomstrende Lindetræer. Den herlige Duft, den kjølige Skygge, det høie Vandspring ligeoverfor: Alt indbyder os. Jeg betragter dette Sted som et af de skjønneste her i Haven.

Frank. De træffer heri ret min Smag; det er mit Yndlingssted. Jeg sidder ofte her i lang Tid og overlader mig til den omgivende Naturs Indtryk. Hvis Nogen fandt for godt at iagttage mig, vilde han troe, at jeg sad i dybe Tanker, og dog er jeg her ofte i en Tilstand, hvorom jeg snarestmaatte sige, at jeg tænkte paa Ingenting. Imidlertid er denne Tilstand langt fra at være uvirksom. Jeg kunde fristes til at kalde den drømmende; men den har ikke Drømmenes vilde Spring eller deres Løsrevethed fra den hele øvrige Kreds af vor Bevidsthed. Det er for mig, som om Naturen talte med tusinde Tunger til mig, og jeg var dens rolige, i mig selv hensjunkne, Tilhører. Denne Tllstand er langtfra at være ufrugtbar for Aanden; den bringer ikke blot en Fred over mig, som giver mig Kraft til ny Virksomhed; men ofte mærker jeg, at jeg derfra har bevaret flere Minder, end jeg havde tænkt: de have ligesom slumret, men vaagne i min Digtning og Tænkning, naar jeg trænger til dem, og overraske mig som hjelpsomme Venner, paa hvis Tilværelse jeg ikke havde tænkt. Nu! deres Videnskab gjennemtrænger jo Naturen; kan De forklare denne mærkværdige Indvirkning?

Alfred. Stedet indbyder. Der mangler mig ikke paa Lyst til at tale med Dem om Gjenstanden; men der laae i deres Opfordring Noget, som lader mig befrygte, at vor Samtale ikke vilde blive den Stemning værdig, som Stedet fremkalder.

Frank. De synes at tage Sagen meget høitideligt.

Alfred. Nei tvertimod efter god Beregning. Jeg vil gjøre Dem selv tll Dommer, om vi ikke vilde anvende Tiden bedre ved at sidde tause her og modtage Indtrykkene, end ved at føre en Samtale, ved hvis Slutning den Ene endnu ikke vidste den Andens egentlige Mening om Sagen.

Frank. Kan Samtalen intet bedre Udfald faae?

Alfred. Vistnok kan den, naar vi først rydde en vis Misforstand af Veien.

Frank. Saa gjør det.

Alfred. Tillad mig da at sige Dem: der laae en Ironi bag deres Opfordring.

Frank. Mener De?

Alfred. Jeg er overbeviist om, at De anseer den begiærte Forklaring for umulig, og jeg føier til, at De har Ret, naar den Betydning, hvori De tager Ordet, forudsættes.

Frank. Lad høre, hvor nøie De kjender min Mening.

Alfred. De har paa en Maade selv sagt mig den. Jeg har ved andre Leiligheder bemærket, at naar De begjærer en videnskabelig Forklaring, fordrer De Gjenstanden saa aldeles opløst i Tanker, at ingen Metaphysiker kan gaae videre.

Frank. Jeg tillader mig at vise, at Digteren ogsaa kan være Metaphysiker. Vil man give mig en Forklaring, fordrer jeg, at den skal gaae til den sidste Grund.

Alfred. Jeg vil ikke afstride Dem denne Ret, men kun sige, at jeg ikke paatager mig at give en Forklaring i denne Betydning af Ordet.

Frank. Det er, De kan ingen Forklaring give.

Alfred. Vel! vi ville ikke stride om Ord. Jeg forlanger ikke, at De skal kalde det, som min Videnskab har at sige om vor Gjenstand, en Forklaring; men dersom dette skal være saa meget som at indrømme, at Videnskaben Intet har at sige til at belyse denne Sag, maa jeg gjøre Indsigelse.

Frank. Nu, jeg tør jo ikke forlange mere af Dem, end De holder for muligt at give.

Alfred. Tilstaae mig nu, at vor Samtale var blevet et gjensidigt Plageri, dersom den Misforstaaelse var bleven ved Magt, som vi nu have bortrømmet. Hvad jeg fremførte, maatte under deres Forudsætning være hensigtsløst og Sagen uvedkommende, og De vilde have arbeidet Dem træt paa at befrie mig for en Indbildning, jeg ikke havde. Paa saadan en Maade seer jeg ofte lange Samtaler spildes, som, førte af de samme Mænd fra et heldigere Begyndelsespunkt, vilde have givet en sand aandelig Nydelse.

Frank. Det vil jeg ikke nægte; men jeg tilstaaer, at jeg nu ikke altfor vel veed, hvorom det da er, vi skulle tale.

Alfred. Jeg troer at kunne opvise en mangfoldig Sammenhæng mellem Naturvirkningerne og de Indtryk, de frembringe hos os. Men lad mig ikke altfor nøie bestemme, hvad jeg vil give; tag velvilligt det Noget, som jeg byder, prøv det, og lad os siden, hvis det behøves, see os om efter den mest passende Benævnelse derfor.

Frank. Jeg seer, at De forskandser Dem imod mig, som om jeg var en farlig Fjende.

Alfred. Det vil De ikke længere være, naar De intet Angreb venter fra mig, og naar De bliver overbeviist om, at Videnskaben, rigtigt forstaaet, kommer Digtningen imøde.

Frank. Godt! Lad os da nu komme til Sagen.

Alfred. Naar jeg betragter den mægtige, næsten armtykke Straale, som her stiger til en sex Mands Høide, modtager jeg det hemmelige Indtryk af en Kraft, som nøder Vandet til saaledes at stige tvertimod dets Tyngde.

Frank. Tillad mig her at standse Dem. Jeg har utallige Gange glædet mig ved dette Vandspring, uden at tænke paa denne Kraft.

Alfred. Det er Ret, at De ikke tillader mig at gaae videre, naar jeg siger Noget, De ikke kan billige; men De vil maaskee selv tage deres Indvending tilbage, naar De betænker, at jeg talte om et hemmeligt Indtryk.

Frank. Men er Indtrykket hemmeligt, saa veed jeg jo Intet deraf, og det har altsaa ingen Tilværelse for mig.

Alfred. Jeg tør sige, at denne Paastand kun er en øieblikkelig Tankevending hos Dem; De har utallige Gange modtaget saadanne hemmelige Indtryk. Det er ikke længe siden, at vi tilsammen saae to duelige Fægtere i en Øvelseskamp: den Ene af dem behagede os især deleshed; gjorde vi vel den Gang os selv Regnskab for al den Kraft og Kunst, han viste, ved at føre sit Vaaben saa hurtigt, ved at antage saa kjække Stillinger, og overalt ved at have sit Legeme saafuldkomment i sin Magt? Saavel den Kraft, han viste, som den, der laae afpræget i hans hele Legeme, havde sikkert sin Deel med i vort Bifald, ikke fordi vi anstillede Betragtninger over Størrelsen deraf, men fordi vor indre Sands var opfyldt af Minder, som vaktes ved Synet og lod os føle, hvormegen Kraft her aabenbarede sig.

Frank. De har fuldkommen Ret; jeg var mod min Villie kommen til at nægte, hvad jeg bedre vidste. Det falder mig i dette Øieblik ind, at da jeg engang viste et Barn, som ikke havde seet noget saadant før, dette Vandspring, sagde det: hvorledes kan Vandet her stige op ad, det pleier jo ellers altid at falde? — Jeg kan da sige mig selv, at der ligger en skjult Forundring i vor Følelse ved dette Syn.

Alfred. Sagde De Barnet Aarsagen?

Frank. Ja, det kunde jeg let. Jeg kunde nævne Drengen den Sø, hvorfra Vandet kommer. Han kjendte den og vidste, at den ligger paa et høit Sted; jeg behøvede da blot at fortælle ham, at Vandet kom fra denne Sø igjennem underjordiske Rør, og dreves nu op ved den høitliggende Vandmasses Tryk.

Alfred. Men nu frygter jeg, at De vil tage den skjulte Forundring, som De talte om, tilbage.

Frank. De vil friste mig; men dennegang lykkes det ikke. Ved Synet af noget Usædvanligt er der altid en skjult Forundring, omendskjøndt vi kjende Aarsagen, naar vi nærmere betænke os. Er De nu tilfreds med mig?

Alfred. De kommer mig jo paa det skjønneste imøde! Jeg gaaer da nu med desto større Frimodighed videre, og henvender Blikket paa de mange Bevægelser i denne Vandstraale. Det, som ialmindelighed først tiltrækker sig vor Opmærksomhed, er den voxende Tykkelse i den stigende Straale. Dette hidrører derfra, at Vandets Dele

bestandig tabe i Hastighed, medens de stige, og for den langsommere Strøm behøves der et

bredere Gjennemgangsrum, naar der skal gaae samme Vandmængde derigjennem.

Frank. Dette er mig ikke ganske klart.

Alfred. Tænk Dem en Port netop saa bred, at ti Mand kunde gaae ved Siden af hverandre derigjennem, og at 1000 Mand, saaledes ordnede og med en vis afmaalt Hastighed, netop i eet Minut kunde gaae derigjennem, og lad nu det samme forsøges med halv saa megen Hastighed, saa vilde de behøve to Minutter tll Gjennemgangen; men vilde man skaffe dem en Port, hvorigjennem de endnu skulde komme i eet Minut, saa maatte den være saa bred, at 20 Mand kunde gaae ved Siden af hverandre. Forestil Dem nu hver Ring, som vi kunne tænke os lagt om Straalen, som en Port, hvorigjennem Vandet skal gaae, saa man denne jo være desto videre, jo ringere den Hastighed er, hvormed Vandet gaaer igjennem den. Den Tilvæxt i Tykkelse, Straalen faaer, alt som den stiger, frembringes da ved en sammenhængende Række af naturordnede Bevægelser.

Frank. Det er klart. Denne stigende Tykkelse, denne ligesom indenfra kommende Voxen, fængsler Indbildningskraften, og vækker Tanken om et indre Liv; men idet jeg forfølger Tanken, møder jeg en anden Virksomhed. Denne Tilvæxt endee sig med, at Vandstraalen splitter sig i utallige Draaber. Det er, som saae man utallige fine, gjennemsigtige, nedhængende Grene, bestaaende af Dele, som for Øiet ere adskilte, men som dog høre saaledes sammen, som holdtes de i Forbindelse ved en usynlig Kraft. Der er for os, som om den skjulte Virksomhed, der var i den sammenhængende tykke Straale, her kom frem i en langt rigere Mangfoldighed.

Alfred. Alt dette synes mig træffende skildret.

Frank. Men nu tilfalder det Dem at angive Grunden.

Alfred. Man har ved Forsøg oplyst, at Vand, som udstrømmer af en Beholder, det være sig opad, nedad eller tilSiden, sættes i en saadan svingende Bevægelse, at deri udvikles et Anlæg til at adskille sig i Draaber, som i regelrette Omskiftningstider forandre deres Figur; har f. Ex. en Draabe i en vis meget liden Tid lidt en Sammentrækning i Høiden, somi har gjort den fladere, sammentrækkes den i næste Tidsafdeling efter Breden, saa at den bliver længere. I den største Nærhed af Udspringet løbe dog alle disse Dele i hverandre, og danne et sammenhængende Hele; noget længere borte, hvor Straalen er mindre klar og gjennemsigtig, ere de vel adskilte, men løbe dog sammen for Øiet, og først i en større Afstand foregaaer der en synlig Adskillelse.

Frank. Har man ogsaa Vished for, at alt dette foregaaer saaledes? Jeg indseer f. Ex. ikke, hvorledes man kan vide, at de Dele, som for Øiet løbe sammen, i Virkeligheden ere adskilte.

Alfred. Jeg vil ikke opholde Dem, ved at fortælle om Opdagelsen og de første Beviser, men kun anføre et nylig fundet let Beviis. Man lader Udstrømningsforsøget skee i et mørkt Rum, som man kun oplyser ved en Række af elektriske Gnister, som følge paa hinanden i smaae Mellemrum; man seer da, at Straalens uklare Deel, som forhen syntes sammenhængende, bestaaer af Draaber.

Frank. See vi da Tingen rigtigere ved elektriske Gnister?

Alfred. I dette Tilfælde maa jeg sige ja; thi saalange man seer en Række af hurtigt paa hinanden følgende Draaber i en stadig Belysning, modtager Øiet nye Indtryk, medens de gamle endnu ikke er udslettede, og man kan derfor ikke skjælne det ene Indtryk fra det andet; naar derimod Belysningen hver Gang ikkun varer en usigelig kort Tid, faaer ethvert Indtryk Tid til at opfattes og at udslettes, førend et nyt kan indblande sig.

Frank. Man maa tilstaae Experimentatorerne den Ros,at de ikke vide af mange Umuligheder. Men nu Anlægget til Draabedannelsen i den større Nærhed af Udstrømsaabningen?

Alfred. Atter her vil jeg forbigaae Meget, som vilde føre os for langt fra vor Gjenstand, og kun nævne visse bekræftende Forsøg, som ogsaa i anden Henseende høre herhid. Ligesom der frembringes Toner ved Svingninger af andre Legemer, f. Ex. en Streng, en udspændt hinde, Luften i en Pibe, saaledes maae ogsaa disse Draabers Svingninger frembringe Toner. Dette skeer nu i Virkeligheden. Foregaaer Udstrømningen under

Omstændigheder, hvor man kan holde Øret tæt til Straalen, og Indtrykket ikke overdøves af nogen anden Lyd, saa fornemmer man en ganske sagte Lyd af Straalen selv, men lader man den falde paa en udspændt Hinde, paa en stor Metalplade, eller i et tomt Metalbækken, saa hører man Tonen stærkt nok, for at bestemme til hvilken Node den svarer, og derved tillige at fastsætte, hvormange Svingninger, der hørte til dens Frembringelse.

Frank. Men er man vis paa, at den Tone, som Hinden, Pladen eller Bækkenet giver, virkelig er den samme som den, der finder Sted i Draaberne?

Alfred. Jeg vil oplyse Sagen ved et andet og meget velbekjendt Forsøg. De vil sikkert ofte have lagt Mærke til, at en anslaaet Stemgaffel giver en saa svag Tone, at man i en maadelig Afstand ikke hører den; men naar man sætter Enden af dens Skaft mod et Bord, mod en Vinduesrude, mod en udspændt Hinde, saa hører man den med en ofte forbavsende Styrke, og Tonen selv bliver den samme, enten det saa er det ene eller det andet Legeme, hvis Deles Medsvingninger have tjent til at forstærke den.

Frank. Det er sandt.

Alfred. I Forbindelse med de Udstrømningsforsøg, hvorom jeg talte, anstiller man endnu et andet, som fortjener vor Opmærksomhed. Naar man har fundet UdstrømningensTone, og nu ved meget kraftige Svingninger frembringer den samme Tone i Straalen og i den Vandmasse, hvorfra den kommer, saa skiller en meget stor Deel af den sammenhængende Straale sig ad i Draaber, ja naar Virkningen er meget stor, træffer denne Forandring næsten den hele sammenhængende Deel. Herved bliver det da sat udenfor al Tvivl, at Svingningerne allerede ere tilstede i den sammenhængende Vandstraale selv.

Frank. Det er beundringsværdigt, hvilken Sum af indvortes Liv, der saaledes ligger skjult i denne Vandstraale; men nu falder der mig et Spørgsmaal ind: Det er dog vel ikke nogen af hine Toner, vi fornemme i den Pladsken, som ledsager Draabernes Fald?

Alfred. Nei, denne frembringes ved Draabernes Stød imod Vandfladen. Der gives maaskee Dem, som vilde ønske denne Lyd borte; men den, som hengiver sig til Naturindtrykket i dets Heelhed, vil ikke dele denne Mening. Hos ham vilde allerede de faldende Draaber uden Lyd opvække en uhyggelig Fornemmelse, omtrent som et Legeme uden Skygge.

Frank. Dette er smukt sagt; men som praktisk Æsthetiker maa jeg dog gjøre Indsigelse: tit er denne Pladsken mig besværlig.

Alfred. Mig ikke mindre; men dette finder kun Sted, naar jeg ikke kan hengive mig til Indtrykket i dets Heelhed; f. Ex. naar jeg er Gjenstanden altfor nær. Jeg er vis paa, at den Havekunstner, som har gjort Anlægget her, ikke har hidsat denne Bank uden Overlæg. Hans Natursands har sagt ham, at Vandspringet opfattet herfra vil gjøre det behageligste Indtryk. At være saa nær ved et Vandspring, at man hører dets Pladsken for stærkt, at man ikke overseer det ret, at det ikke danner et behageligt Hele med Omgivelsen, er det samme som at see et Maleri under en falsk Belysning og en forstyrrende Omgivelse.

Frank. Jeg maa vel give Dem Ret.

Alfred. Men vi tør ikke indskrænke os til at betragte Sagen fra denne ene Side. Den frembragte Lyd føier en Yttring af Liv og Virksomhed til det Hele. Denne Lyd er naturligviis sammensat af utallige, mere enkelte, hvis Virkning faaer sin Eiendommelighed ved den deri herskende Anordning. Alle de mangfoldige i forskjellige Buer nedfaldende Draaber frembringe en Række af lovbundne Lydafvexlinger. Det Indtryk, som vi deraf modtage, ordner den Mangfoldighed af uordnede, os ubevidste Indtryk, som hidrøre fra Yderverdenens Paavirkninger; og saaledes bidrager det Indtryk, vi her modtage, til at Fornemmelsen af Fred og Ro faaer Herredømmet i os.

Frank. Jeg maa tilstaae, at De her lader mig kaste et Blik ind i Sammenhængen mellem den udvortes Natur og de Indtryk, jeg har modtaget af den.

Alfred. Lad os nu henvende vor Opmærksomhed paa de Baner, Straalens Dele gjennemløber. Disse Baner følge Kastebevægelsens Love. De seer, at Straalen drives ud af Rørets Munding i en skraa opadgaaende Retning.

Ethvert Legeme, som begynder en fri Bevægelse i denne Retning, skulde vedblive at følge den, dersom Tyngden ikke uophørligt drog den bort derfra. Herved kommer Bevægelsen til at følge en krum Linie, som er bekjendt under Navn af Parabolen. Man kan vise, at denne Form er Udtrykket for en betydningsfuld Tankeenhed, og Erfaring viser, at saadanne Former af os opfattes somt skjønne.

Frank. Men vi have jo her ikke med een Bane at gjøre, men med flere, og disse synes mig ikke alle at have ganske samme Figur.

Alfred. Saaledes er det ogsaa; de andre Kræfter, som virke i Straalen, frembringe Afvigelser; Luftens Modstand er heller ikke uden Indflydelse derpaa; men dog bliver her en Middelretning, som ikke mærkeligt afviger fra Parabolen, ogomkring disse ligge de andre, som en ordnet Samling af Tilnærmelser. Herved fremkommer en større indre Mangfoldighed, dog sammenholdt til en ordnende Eenhed; Indtrykket faaer saaledes sn egen Rigdom og Tankefylde.

Frank. Over det sidste Udtryk maa De forklare Dem nærmere.

Alfred. Gjerne; dog maa jeg udbede mig Tilladelse til her kun at angive den nærmeste Grund, og ikke at gaae saa langt tilbage i Tankerækken, som De ellers vilde være berettiget til at fordre. Dette forudsat, svaret jeg, at Naturlovene ere i Tilværelsen det samme som Tankerne i os selv; hine ere de evige Tanker, hvorefter Tingene rette sig, uden at de komme til vor Bevidsthed, førend Videnskaben fremstiller os dem: disse ere de samme evige Tanker, men som i os ere komne til Bevidsthed. Jeg finder saaledes overalt, hvor der samvirkes efter en Mangfoldighed af Naturlove under en herskende Eenhed, en Tankerigdom; og jeg siger, at vor indre Sands, som er dannet efter samme Love, opfatter dette som Skjønhed.

Frank. Deres Mening er mig tydelig nok, og jeg bør ikke forstyrre vor Samtale ved at forlange Beviser for de Laanesætninger, hvoraf De her benytter Dem. Jeg vil hellere forlange deres Mening over en anden Virkning, som i dette Øieblik fængsler min Opmærksomhed; det synes mig, at det Lys, som kommer fra Vandstraalen hist, har noget Eiendommeligt og ikke ligner det, som kommer fra klare Glasperler, og heller ikke det, som kommer fra et staaende Vand; jeg bemærker her en egen Glimten.

Alfred. Dette ligger i Sagens Natur. Medens Vandspringet paa en vis Maade foresvæver vor Sands som en staaende Figur, idet at de Draaber, som ved Faldet forlade deres Sted, erstattes af andre, modtage vi naturligviis dog Lyset derfra med alle de bævrende Bevægelser, somTilbagekastningen fra de uophørligt omskiftende Gjenstande maa give. Det er ikke blot Draabernes Stedforandring, jeg her sigter til, men endnu to andre Forhold; det ene, som jeg har nævnt før, er den fortsatte Formforandring, der frembringos i hver Draabe ved de indvortes Svingninger, og vel foregaae saa hurtigt, at man ikke kan skjelne de derved frembragte Indtryk, men ikke desto mindre meddele det tilbagekastede Lys en egen Charakteer; det andet bestaaer dori, at Draaberækkerne egentlig ere sammensatte af store Draaber og ganske smaae, som ligge derimellem. Jeg fandt det endnu ikke værd at nævne dem, da jeg talte om Draabedannelsen; men de findes ved nøiere Betragtning at høre med dertil. Ifølge alt dette modtager Øiet en heel, indvortes forbundet og ordnet Række af Lysindtryk, som ikke kunne ligne dem fra ubevægelige, gjennemsigtige Legemer.

Frank. Jeg har undertiden modtaget lignende Indtryk fra Draaber, som eftor on stærk Regn eller og i Tøveir falde fra Taget, naar tillige Solen beskinnede dem.

Alfred. Beslægtede maatte disse Indtryk være; thi Draabedannelsen er ogsaa der de samme Love underkastet.

Frank. Da jeg for Øieblikket ikke føler Anledning til at begjære flere Oplysninger om dette Punkt, vil jeg gjøre et Spørgsmaal, som angaaer det Hele. Jeg har seet mange Vandspring, som have været det, som vi her have for os, meget ulige. Jeg har seet mange Vandspring udsprude med en forholdsviis langt større Kraft, saaat de adsplittes i langt finere Draaber, og derfor ikke have det Præg af Ro i Bevægelsen som nærværende. Jeg har ogsaa for en Deel Aar siden seet et meget stort, hvoraf Indtrykket atter var et andet. At de meget smaa, som alt Ubetydeligt, ikkun gjøre et ringe Indtryk, kan ikke undre mig; jeg kan endog tænke mig, at et altfor ubetydeligt Vandspring kan vække Spot som et mislykket Forsøg; men de andre Forskjelligheder ere vel vor Opmærksomhed værd.

Alfred. Jeg vil først holde mig til de Vandspribg, som fremdrives ved en i Forhold til deres Masse stor Kraft. Den større indvortes Bevægelse og Luftens større Modstand indeholde Aarsag nok til deres store Adspredelse; de bære derfor, som De sagde, et langt stærkere Præg af Liv og Bevægelse: de bruse og skumme og ligesom overvælde os med deres Kraft, saa at de ret synes mig at passe til store, folkerige Byer og meget stærktbesøgte Haver; derimod synes den tykkere og langsommere Strøm mere stemmende med roligere Opholdssteder.

Frank. Men hvad siger De om de overordentlig store Vandspring, som dog i alt Væsentligt ligner dette?

Alfred. Jeg har selv havt Leilighed til ret at føle den Forskjel, den overordentlige Størrelse frembringer. Det Vandspring, som gav mig Anledning hertil, var, om jeg mindes ret, eet hundrede og fiirsindstyve Fod høit, og havde en Tykkelse som et middelmaadigt Menneskelegeme; vilde jeg staae det saa nær, at jeg modtog noget ret mærkeligt Indtryk af de enkelte Dele, var det Hele mig ikke overskueligt, idetmindste ikke saaledes, at jeg modtog det rette Indtryk af det Heles Form; hertil kom, at Larmen af de faldende Draaber havde noget Bedøvende, som svækker Indtrykkene af de mindre Faldbevægelser; vel skjelne vi ikke disse Indtryk bestemt; men derfor have vi dog en Følelse af dem. Indtrykket af dette store Vandspring var iøvrigt ikke ringe; men det var af en anden Art: mere stærkt og storartet, der var snarere et ophøiet Syn end et harmonisk tilfredsstillende. Den indvortes Harmoni var ikke tilintetgjort; men Indtrykket deraf maatte træde tilbage for Følelsen af en større Kraft og Storhed.

Frank. De har Ret. I et mægtigt Vandfald er det Harmoniske endnu mere tilbagetrængt, og i en uoverskuelig af Stormen oprørt Havflade er det nærved at forsvinde; Storheden og det Ophøiede udgjøre her næsten udelukkende

Indtrykket. Der gives da en vis Grad af det Store, som ikke mere er skjønt!

Alfred. Det er unægteligt, naar vi tage Ordet skjønt i den mere begrændsede Betydning, hvori det sædvanligst tages, og med god Grund kan tages; men der synes mig trods al Forskjellighed at være en Grundlighed mellem de Sjælevirksomheder, hvormed vi fatte det Ophøiede, og det, som vi mere egentligt kalde skjønt; det er en ubevidst Fornuft i Naturen, som ogsaa her gjør sig gjeldende. Det er nemlig min Mening, at Menneskene i Almindelighed, hvad enten de ere komne til klar Indsigt om den hele Naturen gjennemtrængende Fornuft eller ei, ifølge det Heles Fornuftharmoni, modtage Naturens Indtryk i Overeenstemmelse med denne hemmelige Fornuft. Det heftigt bevægede Hav, Stormen, Lynilden træde frem for os som Magter, hvori den ubekjendte Naturaand aabenbarer sig. En beslægtet Følelse opvækker det Vidtudstrakte, som Himmelhvælvingen, en stor Havflade, en mægtig Bjergmasse; saadanne træde frem for os som Værker af den uendelige Naturmagt, og opvække i os Følelsen af det Uafhængige, Altbeherskende.

Frank. Men ofte har jeg dog havt en ganske modsat Følelse ved at befinde mig ligeoverfor saadanne store Gjenstande. Jeg mindes meget vel, at jeg i en Klippeegn, hvor en uhyre Fjeldvæg hævede sig for mine Øine, havde en overveiende Følelse af Forladthed og Død.

Alfred. Dette hændes os let, naar der Intet er, som minder os kraftigt om Liv og Virksomhed. Gribes vi af en Storhedsfølelse, idet vi fra en ørkenagtig Steenslette see op til en stor Klippevæg, da skeer dette fornemmeligt ved, at vor egen Tanke, hvori utallige Minder om andre Forhold ere blevne vakte, henvender sig til den Kraft, hvorved Gjenstanden er blevet frembragt. Gjenstanden selv indeholdt ingen kraftig Opfordring hertil: Aanden maatte have en egen Retning ogStemning, for her mere at dvæle ved Nærheden, end skrækkes ved den herskende Død; anderledes forholder det sig, naar Fjeldet har udfoldet sig i mange forskjellige Former, naar Vandfald skinne, skumme, bruse, naar Skove og Græs vidne om, at Grunden ikke er gold, naar Fugle og Insekter oplive Luften, da opfordrer Naturen os selv til ogsaa at fæste vor Opmærksomhed paa det Store. Uden Fornemmelse af Fornuftens indre Liv, vil det, som ellers kunde kaldes skjønt, ikkun være dødt; det Livfulde i Tingen vækker Liv i os selv, og denne Livsfølelse hører med til den fulde Skjønhedsnyden. Hvilken rig Mangfoldighed af indre Virkekraft saae vi ikke i hiint Vandspring! Kunde denne skilles derfra, maatte der kun blive et mat Indtryk tilbage af det Øvrige. Et Forsøg paa at male dette Vandspring vilde, hvis det var mesterligt udført, vel fremkalde et Bifald; men den Nydelse, som udspringer af Gjenstandens egen Natur, vilde vi kun modtage i en meget svag Grad, fordi Bevægelsen, Glandsen og Lysspillet, ved intet Maleri kunne gjengives; jeg har adskillige Gange seet

malede Vandspring; men det Indtryk, de frembragte, var saare fattigt.

Frank. Jeg er langt fra at modsige dette. De fordrer altsaa, at det Skjønne skal omfatte det Ophøiede, det Livfulde og det Harmoniske; men ifølge det, som De sagde om det Ophøiede, synes mig, at det kun er en egen Art af det Livfulde; thi De gav især mægtige Virkninger til Exempel.

Alfred. Dog ogsaa store Væxter; men jeg nægter ikke, at selv disse henpege paa den frembringende Kraft. I det Ophøiede er det dog ikke det Virksomme, hvorved Tanken dvæler, men det Uafhængige, som aabenbarer sig deri; dette kan skee paa forskjellige Maader, saa at vi let kunde inddele det Ophøiede i flere Arter; men dette tænker jeg, vi her ikke ville afhandle. Derimod maa jeg bemærke, at alle Skjønhedsbetingelserne i deres indre Grund hænge saaledes sammen, at de uophørligt møde os samlede.

Frank. Aftenen nærmer sig, jeg maa nu rive mig løs fra deres Selskab; man venter mig hjemme. Men idet jeg nu tænker paa al den Tilfredsstillelse, vor Samtale i sit Løb har givet mig, overraskes jeg dog tillige af en modsat Følelse: det forekommer mig, at vi have overladt os til en altfor materialistisk Betragtning.

Alfred. Denne Følelse overfalder os let, hvergang vi see en Sammenhæng mellem vort eget indre Liv og den Indvirkning, vi modtage af den udvortes Natur; men hidrører denne Følelse ikke derfra, at vi tage Naturen selv altfor materialistisk? Det synes mig, at vi ved saadanne Leiligheder glemme, eller rettere ikke minde os selv om, at den hele Natur er Værket af den samme Aand, som vi skylde vor egen Tilværelse. Naar vi ret levendegjøre os den Tanke, at det er den samme Fornuft, de samme skabende Kræfter, der yttre sig i den udvortes Natur, som i vor egen Tænken og Følen, maa dette vort Forhold til Naturen jo fremtræde for os som en Deel af Tilværelsens store Harmoni, og ikke som en Følge af det Legemliges Overmagt over det Aandelige.

Frank. De har Ret. Jeg burde ikke engang have ladet denne Betænkelighed komme til Magt hos mig, i vor Samtale gaves der Antydninger nok, som burde forebygge den.

*

Tænkningens og Indbildningskraftens Naturopfatning.

Over Forholdet

mellem Tænkningens og Indbildningskraftens Naturopfatning.

(Meddeelt i det skandinaviske Naturforskermøde i Christiania 1844).

Det er bekjendt nok, at Menneskeslægten i Udviklingen af sine Evner og sin Verdensopfatning følger visse Hovedretninger, som vel udbrede sig i mangfoldige Sidegrene, men dog gjennem Aarhundreder fortsættes, uden at gribe tilstrækkeligt ind i hverandre, for at danne et Organisk Hele; selv i Videnskaber, som udspringe af nærbeslægtede Bestræbelser, finder dette Sted. Hvorlænge varede det ikke, inden Jordbeskrivelsen og Plantelæren forenede sig til at danne en Plantegeographi! og hvor ny er ikke den Forbindelse, hvori Geologien er traadt deels med Jordbeskrivelsen deels med Dyr- og Plantelæren! og dog ligge disse hverandre saa nær. Hvor naturligt er det da ikke, at der maa blive et langt større Mellemrum liggende udyrket mellem Opfatninger, som beherskes af de mest forskjellige Sjæleevner! Jeg sigter her til Naturforholdenes Opfatning ved Tænkningen paa den ene Side og Indbildningskraften paa den anden. Vel ere de samme Evner virksomme i begge: vor tænksomme Opfatning kan ligesaalidet undvære den aandelige Anskuelse, der ligger til Grund for al vor

Kundskab om Yderverdenen,som Indbildningskraften kan undvære den Evne til Tænkning, som udgjør det Formende i alle dens Skabelser; men Ingen miskjender den store Forskjellighed i Maaden, hvorpaa de yttre dem; de have ogsaa derfor hver sit Rige, og hver af dem maa virke og uddanne sig paa sin egen Maade. Det er bekjendt nok, at en ubeføiet Anvendelse af Indbildningskraften i Videnskaben eller af Tænkningen i Kunsten virker fordærveligt. Man har Exempler nok herpaa i de poetiserende Forsøg, som mangengang ere skete i Videnskaben, og de Forsøg, man endnu oftere har gjort paa at tvinge Kunsten til at rette sine Frembringelser efter Tænkningens Forskrifter; men overdreven er dog den Frygt, som Følelsen af disse Misbrug har frembragt hos Mange. Det hører ikke til mit Øiemed her at tale om den Maade, hvorpaa denne Eensidighed yttrer sig blandt Videnskabernes Dyrkere; men det er den Frygt for den tænkende Opfatning, som man hyppigt finder hos dem, der altfor udelukkende have indlevet sig i deres Indbildningskrafts Verden, hvortil jeg her skal tage Hensyn. Denne Frygt yttrer sig ingenlunde eensformigt i alle Retninger hos det samme Menneske; der gives Mange, som i alle borgerlige Forhold og i alle Videnskaber, som nærmest beroe paa Betragtningen af Mennesket og de menneskelige Begivenheder, lade Tænkningen og den ved samme erhvervede Indsigt have sit fulde Raaderum til at beherske den Virksomhed, hvormed deres Indbildningskraft danner sin Verden; men den Indsigt, som hentes fra Betragtningen af Legemverdenen, har ikke kunnet naae de samme Rettigheder hos dem, fordi de ikke leve i samme Fortrolighed dermed. I den Verdensanskuelse, som Fleerheden har dannet sig, finder man derfor en forunderlig Blanding af nyere Tiders Indsigter med en Naturopfatning, som for største Delen skyldes Menneskeslægtens Barndom. Man erkender Meget i denne Naturanskuelses Indklædning for fabelagtigt; men man kan ikke undvære det, fordi man har Intet at byde Indbildningskraften istedet;

selv alt det, hvorved denne pleier at anskueliggjøre sig den sande Religions Indhold, eller at udsmykke det tomme Rum, vi føle i vore Kundskaber om de høiere Ting, tilhøre en længst forsvunden Tid. Derfor have saa Mange en besynderlig Gru for Naturvidenskabens store Resultater, der true at forstyrre den Verden, som deres Tro og deres Skjønhedssands have dannet sig og hensætte dem i en Tomhed og Intethed, som virkelig maatte være rædselsfuld, dersom den var uundgaaelig; for dem er derfor Naturvidenskabens Triumfer, som fylde os med Glæde, kun en fjendtlig Erobrers farlige Fremskridt. De ønske at see denne Fjende tilbagedreven: de fatte nu og da et svagt Haab derom; men en stærkere Følelse af Sandheden forstyrrer dette hvergang paa ny; saa at de i Virkeligheden ikke kunne stole paa den Tilværelses Sandhed, hvori de have indlevet sig. De trøste sig derfor bedst ved at glemme, saameget de kunne, den farlige Fjende.

I denne Tingenes Tilstand ligger der en Opfordring for Naturforskerne til at vise, hvorledes de Sandheder, som Tænkning og Iagttagelse lære os om Naturen, indeholde et rigt Stof for Indbildningskraften, hvilket iøvrigt dog ikke kan benyttes uden paa det Vilkaar, at man gjør sig ligesaa fortrolig med disse Sandheder, som man hidindtil har været med Fabelen. Hertil fordres dog ikke, at Enhver skal trænge ind i den strængt videnskabelige Naturforskning, ligesaa lidet som den hidindtil væsentligste Dannelse forudfatte en lærd Kundskab om Fabelverdenen; nei, Naturforskerne maae vedblive, og med forøget Virksomhed vedblive deres Bestræbelser, for at gjøre Naturvidenskabens Sandheder anskuelige, og fremstille det virkelige Naturliv, som deri ligger, og som man kun forgjæves vil søge at tilegne sig igjennem den gamle Digtnings Indklædning, medmindre man kunde bortkaste de Naturkundskaber, som endog den herom mest Uvidende har, udenret selv at bemærke det, modtaget som en Arv, der tilfalder Alle, og som vel indeholder meget for lidet til at tilegne sig de høiere Anskuelser, hvortil den nyere Naturforskning hører, men dog meget for meget til virkelig at hensætte sig med fuld levende Deeltagelse i den Verdensopfatning, som tilhører Menneskeslægtens Barndom. Vor Tidsalder trænger derfor meget mere end nogen tidligere til at søge en Forsoning imellem sin Tænknings og sin Indbildningskrafts Verden. Dette kan ikke skee paa eengang, men maa være Frugten af mangfoldige Bestræbelser; som Bidrag hertil turde en Række af Forsøg maaskee tjene, hvori man viste, hvorledes den anskuende og dermed sammenknyttede ahnende Naturopfatning nærmere bestemmes, og videre udvikles ved den gjennem Tænkningen erhvervede Indsigt.

Jeg vover her at byde et saadant Forsøg, som, hvis det maatte være saa lykkeligt at vinde Bifald, skulde være Begyndelsen til en efterhaanden fortsat Række. Min Gjenstand er denne Gang den mest storartede, jeg kunde

vælge: Stjernehimmelen. Jeg veed, at denne, som Gjenstand for almindelige Betragtninger, er kommen i slet Rygte ved de mange tomme Deklamationer, man har modtaget derover; men dette kan ikke afskrække os fra en Undersøgelse over Grundene til de Følelser, som Stjernehimmelens Betragtning opvækker hos alle Mennesker, forsaavidt som de virkelig overlade sig til deb, og ikke lade sig beherske af Tanker, som bortdrage dem derfra. Maaskee kunde jeg have Grund til at frygte for Mishag over, at jeg vil nødes til at sige Meget, som er almindelig bekjendt; men Nødvendigheden heraf til Fremstillingens Heelhed skal, haaber jeg, være mig en tilstrækkelig Undskyldning.

Det er naturligviis til den klare, skyfrie Stjernehimmel under en rolig Lufttilstand, jeg her henvender Opmærksomheden. Det Indtryk, den frembringer, har noget fælles for alleMennesker; men Styrken og Klarheden deraf er ikke blot forskjellig efter de forskjellige Naturanlæg, men ogsaa efter de forskjellige Udviklingstrin, hvorpaa Enhver staaer. Det er paa disses Betydning, vi her fornemmelig skulle henvende Opmærksomheden; men først maae vi gjøre os Rede for det, som deri er fælles for alle Mennesker.

Storheden af det Indtryk, Stjernehimmelen frembringer, behøver kun at nævnes. Den er af en saa sandsetrækkende Natur, at den alderførst gjør sig gjældende hos Enhver; selv det Menneske, som allermest staaer paa den blotte Sandseligheds Standpunkt, hos hvem altsaa den vaagnende Fornuft allermindst blander sine hemmelige Vink ind i den sandselige Opfatning, maa Stjernehimmelen synes det Største, han kjender; men den store Udstrækning vilde være os død og tom, dersom den ikke oplivedes ved de talløse Stjerner. Det Lys, hvormed de straale fra Himmelen, bliver os dobbelt betydningsfuldt ved Jordens Mørke; just det, at vi Intet see af alle de Gjenstande, som minde os om Hverdagslivets indsnævrende Forhold og af alt det Forgjængelige, som ellers gjør sig gjældende i vor Omgivelse, lader Sjælen udvide sig, og skærper Sandsen for Lyset fra en høiere, større, mindre forgjængelig Verden. Lysets Herlighed træder her frem for os paa en eiendommelig Maade; dets oplivende og velgjørende Virkninger har altid gjort det til det herligste Billede af Livet og det Gode; under det klare, milde, aldrig blændende Stjernelys, som kun i en umærkelig Grad gjør os andre Gjenstande synlige; men hvor det saa at sige kun er Lyset selv, som viser sig, have vi en Følelse, som om Lys og Liv og Lyksalighed kun var hist i det Fjerne, men Mørke, Død og Skræk hernede. Det forstaaer sig, at en vis Art af eensidig Tænken let kunde give denne Opfatning en aldeles falsk Udtydning; men den Følelse, somAnskuelsen opvækker i den uhildede Sands, har hermed Intet at gjøre.

Til alt dette kommer Nattens dybe, saa at sige følelige Stilhed, under hvilken vi ligesaa svagt mindes om den lavere Verden gjennem Øret, som ved den milde Stjernebelysning gjennem Øiet. Kort, det er ingen tilfældig Leeg af Menneskets Indbildningskraft, som har vakt ham til Andagt under den natlige Stjernehimmel; men det er en i Tingenes Natur dybt grundet Følelse.

Hvor forskjellig herfra er ikke Maaneskinsnatten! Den mildtlysende Skive nøder os ikke, som Solen, til at slaae Øiet ned; men drager det op til sig og derved til Himmelen. Imidlertid overstraaler den saa meget af Stjernernes Lys, at disse langt mindre fængsle vor Opmærksomhed, tildeels endog slet ikke sees, og derimod viser den os nok af Jorden, for at hindre os fra at glemme den; saaledes svæver Sind og Tanke mellem Himmel og Jord med ubestemt Retning, men fuld af blide Sværmerier.

Lader os nu betragte de Skikkelser, denne Grundopfatning antager paa Menneskets forskjellige Standpunkter. Vi kunne let forestille os den Maade, hvorpaa det ganske udannede Menneske føler Stjernehimlens Storhed: Den høie Hvelving udbreder sig over hele den Jordflade, han kjender, og hæver sig over alle Skove og Bjerge. Hans Maalestok er vistnok meget for liden for Himmelen; men den bliver ham dog det Største han kjender; Stjernerne ere for ham kun Lyspunkter men Klarheden og Reenheden af deres Lys ville ikke undlade at virke paa ham. Modsætningen mellem den lyse Himmelhvælving og den mørke Jord, Stilheden og den dermed følgende Sjælehvile have Noget i Sandseligheden saa begrundet, at disse Indtryk heller ikke kunne blive ham fremmede.

Tænke vi os nu et Menneske, hos hvem Eftertanken ogIagttagelsesaanden ere komne til nogen mærkelig Virksomhed, saa vil allerede hans Maalestok for Himmelens Storhed være voxet. Han har lagt særskilt Mærke til adskillige Stjerner, som han gjenkjender, og navnligt maae nogle udmærkede Stjernepar, somt staae hverandre

nær, have tildraget sig hans Opmærksomhed: han har seet dem over fjerne Bjergtoppe, han har nærmet sig disse, og seet hvorledes deres Afstand syntes at voxe! men de to Stjerners Afstand syntes uforandret; denne maatte følgelig være saa stor, at hans hele tilbagelagte Vei i Sammenligning dermed Intet havde at betyde; han har da nu en større Maalestok, som udvider hans Forestilling om Himmelen. Han har lagt Mærke til, at alle jordiske Lys synes svagere og svagere, jo større deres Afstande blive, og at de i en maadelig Afstand reent forsvinde; men Himmelens Lys, som han veed ere mangfoldige Gange længere fra ham end de fjerneste Bjerge, staae der saa rene og klare, som om de hørte til en anden Tingenes Orden. Han har gjort saadanne Slutninger i Eftertænkningens og Iagttagelsens Timer; men Minderne om disse Resultater følge ham ogsaa i de Timer, da han roligt hengiver sig til Naturens store Indtryk.

Tænke vi os nu Mennesket paa det Trin af Dannelse, hvor han allerede har opnaaet en Begyndelse af astronomisk Videnskab, saaledes f. Ex. som den kan have været hos Chaldæerne, saa antager Himmelbeskuelsen en ny Storhed og Fylde. Han veed nu, at der blandt Himmelens Smaalys gives Vandrestjerner, som have deres foreskrevne Gang mellem dem, hvis Sted paa Himmelhvælvingen er fast. Det er ham bekjendt, at disse, saavel som Sol og Maane, have deres ordnede Gang. Mange Slægters stadige Iagttagelse have ført til nogen Kundskab om disse vandrende Himmellegemers ulige Afstande; medens han hengiver sig til det rene Indtryk af Himmelbeskuelsen, gjentager han sig vistnok ikke alle deKundskaber, som ere Frugtrn af Slægtens, tildeels maaskee af hans egen Undersøgelse; men de ere ligesaa nærværende for hans Anskuelse, som Mindet om de sædvanlige Livserfaringer ere for Hverdagsmenneskene. Hans Maalestok er atter langt større end paa det foregaaende Standpunkt; for ham er allerede Maanens Afstand uhyre stor i Sammenligning med alle Afstande her paa Jorden, og dog meget nær i Sammenligning med de andre Himmellegemer, som den ofte gaaer forbi og skjuler for vort Øie. Enhver føler, hvorledes Tanken om Himmelens Storhed her er voxet og bleven mere betydningsfuld: men den store Tanke om en Orden i Himmelbevægelserne, og det en for Jorden følgerig og velgjørende Orden, kommer her til. Det er Tanken om en fornuftig Styrelse uden for Jorden, en høiere Fornuft, som her fremtræder, skjøndt, ifølge den menneskelige Natur, ikke uden mange fremmede Bestanddele. Paa det tidligere Standpunkt har Indbildningskraften udfyldt det tomme Rum i Kundskaben, ved at lade en Solgud føre Dagens lysende Ildvogn over Himmelen og udhvile sig om Natten i Havets Skjød. Maanen fik ligeledes sin agende Guddom. Disse Forestillinger forsvinde allerede paa det Standpunkt, hvor den første astronomiske Videnskab dannes, endskjøndt de endnu længe vedligeholde sig i Folket, ikke blot hos de Uvidende, men ogsaa hos dem, som med megen anden Dannelse ikke forener den, som øses af den flittige Himmelbetragtning. Derimod hæves Tanken endnu ikke til Eenheden i den guddommelige Styrelse; hvert af de vandrende Himmellys faaer sin egen Guddom, udsmykket med jordiske Egenskaber. Den umaalelige Indflydelse, Solen har paa Jorden, og den ikke uvigtige Betydning, Maanen har, saavel ved sit Lys som ved sine Tidsskifter, lod let den Tanke opstaae, at ogsaa de andre Himmellys ikke kunde være uden Indflydelse paa de menneskelige Forhold. Denne Tanke maatte saameget mere fæste Rod, somman ikke kunde falde paa at tillægge Himmelen nogen Betydning uden med Hensyn paa Jorden. Om end Guderne havde en høiere Tilværelse, vare de dog Jordens Guder, og denne Jord var Midpunktet for det Hele. Man faldt da paa at tillægge de Mindre blandt de vandrende Himmellys en Indflydelse paa de enkelte Menneskers Skjæbne; saaledes opstod da Stjernetyderiet, som fandt en saa rig Understøttelse i de menneskelige Daarligheder. Det sees let, at en Soldyrkelse eller en heel Himmeldyrkelse passer til dette Standpunkt; men at derimod Meget i den tidligere Fabellære blot kunde bestaae ved Siden deraf, som Levninger fra en anden Tid, hvilke man ei vovede at fratage Mængden.

I Henseende til Himmelens Bygning maatte man ogsaa paa dette Standpunkt endnu danne sig en falsk og altfor indskrænket Forestilling, endskjøndt denne var langt større end paa de foregaaende. Først tænkte man sig, at hele Himmelhvælvingen dreiede sig omkring Jorden, og at de vandrende Himmellys havde deres Baner paa denne Hvælving; at tænke sig den anderledes end fast, kunde man ikke falde paa. Det var Himmelens Befæstning, Firmamentet, som hvilede paa stærkke Støtter, f. Ex. de høieste Bjerge; men senere indsaae man, at hvert af de vandrende Lys havde sin Bane i en anden Afstand fra Jorden: man maatte give hver sin egen Hvælving, en gjennemsigtig Krystalhvælving, og over alle disse Hvælvingen for de faste Himmellys, den rene Ildhimmel,

Sædet for den høieste Uforanderlighed. Alle disse maatte dreie sig om en fælles Axe. Man fik saaledes 7 Himle for de vandrende Himmellys, en ottende til Sæde for et evigt Lys og en evig Uforanderlighed.

Medens vi nu med vor Viden ere skredne langt ud over dette Standpunkt, maae vi dog tilstaae os selv, at den Aand, som var næret med disse Kundskaber, maatte modtageHimmelindtrykket i en langt mægtigere Storhed og Fylde, end paa de forrige Udviklingstrin, og fremfor Alt dertil medbringe en Tanke om guddommelig Styrelse, som med alle sine Vildfarelser dog var opløftende og forædlende.

De Fremskridt, som Astronomien gjorde fra den her omhandlede Tid indtil den Kopernikanske, dannede i sig selv intet nyt Standpunkt. Opdagelserne, som efterhaanden kom til, vare ikke talrige og endnu mindre meget indgribende, uden forsaavidt, at de viste Astronomerne større og større Vanskeligheder i at forene Iagttagelserne med deres Grundtanke om Verdensbygningen; men udenfra var en ny Verdensopfatning kommen til ved Christendommen. Verdensbygningen betragtedes nu som Værket af den eneste Gud. Det er sandt, at denne Overbeviisning allerede tidligere havde hersket paa en lille Plet af Jorden og hos adskillige høiere begavede Mænd, adspredte blandt Hedningerne; men vi have herved ikke villet lade os aflede fra Tidsfølgen. Tanken blev i Christendommen renere, Opløftelsen til Gud høiere og herligere; men Astronomien skyldtes dette ikke. Derimod maatte det tilskrives denne, om den christelige Indbildningskraft i de mange Himmelhvælvinger fandt Plads til en Række af forskjellige Boliger for de Salige.

I den nyere Tid, regnet fra Kopernikus indtil nu, kunne vi vistnok skjelne flere Standpunkter; men alle i dette større Tidsrum erhvervede Indsigter findes saaledes sammenkjædede, at vi ville vinde det klareste Overblik, ved strax at sætte os paa vor egen Tids Standpunkt. Have vi gjennemskuet, hvad deraf sees, kunne vi, naar vi ønske det, let forsætte os tilbage til denne Tidsalders tidligere Standpunkter.

Himmelbetragtningen har nu faaet en ganske ny Charakter: de faste Himmelhvælvinger ere forsvundne, Jorden er ikke mere Midpunktet, men en svævende Klode blandt utallige andre; Jorden er selv optaget i Himmelen. Det er etganske nyt Storhedsindtryk, vi nu faae af Himmelbetragtningen. Vi have Maalninger og derpaa grundede Beregninger, som vise os Afstande, mod hvilke Millioner Mile ere smaae Størrelser. Den Uindviede forbauses derover, og betragter Sagen med Tiltro eller Tvivl, alt efter Vilkaar; men der har ogsaa blandt de Uindviede været aandrige Mænd, som med indbildt Overlegenhed have spottet dem, der fandt Glæde i Betragtningen af disse Talstørrelser: Stort og Smaat, have de sagt, ere jo blotte Forhold; mod et Haarsbred er Alnen stor, men mod en Miil ikkun liden; og hvad er atter Milen mod Jordens Omkreds! Man finder jo saaledes for enhver Storhed endnu en anden, imod hvilken den kun er liden! Er det da ikke barnagtigt at glæde sig over Astronomiens store Tal! Alt dette vilde være rigtigt, dersom det her gjældte om abstrakte Tal; men dette er aldeles ikke Tilfældet: det er som Betegnelser for Ledene i Verdenssystemet, betragtet som et organisk Hele, at disse Talstørrelser have deres Vigtighed. Ligesom Hvalens Størrelse, taget blot efter Alenmaal, er intetsigende, men meget betegnende, naar Dyret betragtes som Led i Dyrerækken; saaledes gaaer det ogsaa med de astronomiske Talstørrelser, kun efter en usammenlignelig større Maalestok. Sagens Natur medfører det dog, at vi her maae betragte vor Gjenstand nærmere med Hensyn paa disse Maalforhold. I vore Maalninger ere vi altid gaaede ud fra bekjendte sandselige Størrelser, og navnligt fra vort eget Legeme som Maal: Tommen, Haandsbreden, Armlængden, Favnen, Skridtet, Foden; fra disse omtrent gik alle andre Maalninger ud. Milen, eller hvilken anden Eenhed, man vil vælge for Veilængden, er kun en Forfoldighed af disse Maal, f. Ex. Foden eller Skridtet. Jordens Omkreds eller dens Gjennemsnit er atter en Gjentagelse as Veilængdens Eenhed, og saaledes videre vedblive vi selv at være Maalet, endog naar man

har valgt en Maalestok som Meteret eller Pendullængden; thi stedse tilbagefører dog Indbildningskraften Maalet til os selv. Men have vi først bestemt Jordens Gjennemsnit efter Hverdagslivets Maaleenheder, saa bestemme vi Afstandene i Solsystemet efter Jorddiametere, og Fixstjernernes efter Solafstande; saaledes gaaer der, om man saa tør sige, en sandselig Ledetraad igjennem Videnskabens Maalbestemmelser. Men Indbildningskraften bearbeider Maalforholdene endnu nærmere, for at tilegne sig dem; for den er Jordkloden imod Solsystemet, som et lidet Sandskorn imod et stort Bjerg, og atter hele Solsystemet mod det System af Sole, som Melkeveiens

Stjernevrimmel røber os, som en Draabe imod hele Havet; og selv dette store System af Sole er imod et endnu høiere, som et i Solskin svævende Støvkorn imod hele Jordkloden; men samme Indbildningskraft er ogsaa opfyldt med Minderne om de Undersøgelser, som vise, at alle disse Størrelser udgjøre en sammenhængende Række af i hverandre indgribende Tilværelsesled, hvoraf det ene betinger det andet, og alle betinges af det samme Hele. Nu vel! har denne Indbildningskraft ikke en usigelig større Maalestok for Stjernehimmelen, end man kunde have paa Menneskeslægtens tidligere Udviklingstrin? og er ikke denne Storhed, betragtet i Sammenhæng med sine mangfoldige indvortes Led, i høieste Maade indholdsrig, endog vi for Øieblikket betragte dem, som et System af Størrelser.

Ligesom den dybere Indsigt udvider os det med Verdenskloder og Verdensbevægelser opfyldte Rum i det Uendelige, saaledes skeer det ogsaa med deres Tilværelse i Tiden. Blandt de mange Forandringer i Verdensklodernes Bevægelser, som fuldendes i et vist Tidsløb, og derpaa begynde forfra igjen, ere adskillige os bekjendte, hvis Perioder, udstrække sig over mange tusinde Aar; Jevndøgnspunkternes Tilbagevigning fuldender f. Ex. et Kredsløb i 25600 Aar: i de megetforviklede Omskiftninger, som foregaae med Ekliptikens Skraahed, findes een Periode paa 40350 Aar, en anden paa 92930 Aar. Endnu meget længere maa den Tid være, som vort Solsystem behøver til sit Omløb i det høiere System, hvortil det nærmest hører. Vel er denne Tid os endnu ikke bekjendt; men med den fuldkomneste Sikkerhed kunne vi sige, at Aartusinder deri ere smaae Størrelser. Tager Indbildningskraften atter her Mennesket og Menneskeslægtens Tid til Maalestok, saa fremstilles ham en Naturens Varighed, hvorom Hverdagslivets kortsynede Fatteevne ingen Forestilling giver, da den enten sløvt holder sig til det Værende, som noget Dødt og Stillestaaende, eller fortvivler over det Endeliges Forgjængelighed, hvori det Bestandige undgaaer dens Blik. Kun Tanken og den af den videnskabelige Tænkning befrugtede Indbildningskraft seer gjennem Stjernelyset Evigheden glimte.

Videnskaben bliver ikke staaende ved de uvirksomme Størrelser: vi skilte dem kun, for Betragtningens Skyld, nogle Øieblikke fra de virksomme Gjenstande; men for desto mere uforstyrret i sin Tid at henvende Blikket paa Heelheden. Alle oplyste Mennesker vide nu, at hver Planet er en Klode som vores; men det er en meget bemærkningsværdig Følge af den herskende Aandsretning, at denne Tanke indtager er saa ringe Sted i de Flestes Forestillingsverden, hvori betydelige Strækninger ere overvoxede med Meninger og Indbildninger, som den vilde fortrænge, dersom den opfattedes i sin hele Fylde. Det er ikke nok, at man veed, at de andre Planeter ligne vor Jord, at Mange af dem endog ere meget større; man maa have sysselsat sig med denne Tanke, og bearbeidet sig den. Hvad have vel de store Verdensbegivenheder at betyde for saadanne Mennesker, som blot engang have hørt dem, men hvis Aand ikke hyppigt har vendt tilbage til dem, dvælet ved dem, udmalet sig dem! For Saadanne kan tidt det usleste Bynyt have en større Interesse end Foretagender, der haveforandret Verdens Skikkelse; men dette lader sig med de behørige Forandringer og med Erkjendelse af den høie Dannelse, man med forsømt astronomisk Tænkning dog kan have i andre Retninger, ogsaa anvende paa Kundskaben om Verdensbygningen. Men det er ikke nok, at man løseligt veed Noget derom; Den, som ret vil nyde Himmelbetragtningen, maa have en gammel Fortrolighed med det, den lærer os; han maa have seet Maanens Bjerge, og glædet sig ved den sikkre Kunst, hvormed man af deres Skygger og af den Orden, hvori Toppene belyses, kan maale deres Høider, og herfra maa han have vendt sit Blik til Planeterne, og overbeviist sig om, at deres Overflader heller ikke kunne være glatte, men maa have Bjerge og Dale som Jorden og Maanen: han maa nu og da have forsøgt i Tanken at leve paa fremmede Planeter: han vil f. Ex. fra Jupiter have seet Jorden skinne for sig som en liden Planet, og gjennem forstørrende, Redskaber søgt og fundet dens Maane: han vil der have følt de hurtige Omskiftninger af Arbeide og Hvile, i det ikke engang 10 Timer lange Døgn, og derimod seet den lange Gang af Aarstiderne, som maa følge deraf, at Aaret der er over 11 Jordaar: han vil have seet Solen som en Skive med 25 Gange saa lille Overflade, som den frembyder os, men vil ogsaa have vandret i de 4 Maaners vexelfulde Skin: han vil paa sin valgte Klodes store Vandringer, i en Bane 5 Gange saa stor som Jordens, kaste mangt et mere omfattende Blik ud i Himmelrummet, hvoraf han vistnok kun bringer en Drøm tilbage. Aanden maa ikke trættes ved herfra at vandre ud over vort Solsystem, og i hver Fixstjerne at see en egen Sol, omgivet som vores af vandrende Kloder, som fra den faae deres Dag og Nat, deres Foraar, Sommer, Høst og Vinter. Han maa stille sig klart for Øie, at der gives

Sammenordninger, hvori Solene paa samme Maade ere Led, som Planeterne i vort Solsystem, at disse Sammenordninger atter ere Led i høiereog saaledes fremdeles, saa at Tanken ingensteds tør standse. Den, som har levet i Fortrolighed med disse Tanker, som vi her ikkun have antydet i flygtige Omrids, med ham vil Minderne derom følge under den natlige Himmel, og gjøre ham Indtrykket rigt og levende. Skulde Nogen, som ikke føler dette, i Tillid til en mægtig Aandsudvikling i andre Retninger, ville troe sig berettiget til at ringeagte det, da vilde vi minde ham om, at den dybsindige Malebranche, efter at have hørt en Tragoedie af Racine, spurgte: hvad beviser den?

Vi have endnu ikke henvendt vor Opmærksomhed paa den Charakteer, Tanken om de andre Verdenskloders Beboere giver Indtrykket af Stjernehimmelen, men idet vi nu ville henvende vor Opmærksomhed paa de uendeligt mangfoldige Fornuftvæsener, som ere adspredte i dette Rum, træder os en i de senere Tider under forskjellige Former yttret Paastand imøde, at der ene paa Jorden skulde findes fornuftige Skabninger, og at der i hele Tilværelsen ingen andre skulde være eller have været end Menneskene. Tager man Sagen ganske abstract, kan man let tænke sig Muligheden af, at Skabningen havde paa vor Jord naaet sin høieste Spidse, og at der paa ingen anden Klode end den fandtes Væsener, hvori Fornuften var vaagnet til fuld Selvbevidsthed. Bliver man staaende herved, kan man da let ved Grunde, som ligge udenfor Sagen, f. Ex. poetiske eller religiøse Anskuelser, lade sig bestemme til at tillægge denne Mulighed Sandsynlighed eller endog Virkelighed; men betragter man Sagen i dens hele Sammenhæng med den øvrige Tilværelse, vil hiin abstracte Mulighed vise sig i den største Uovereensstemmelse med Virkeligheden. Vi kunne her ikke gaae videre, end i et hurtigt Overblik at minde om Meget, som kan tjene til at fremkalde den Verdensanskuelse, hvori Mennesket ikke kan indtage enten den høieste Plads eller være eneste Fornuftvæsen. Kastevi et Blik paa Jordens Udviklingshistorie, see vi deri en Række af Naturaldere, hvori hver følgende har frembragt nye og mere udviklede Skabninger end den foregaaende, og hvor der ikke førend i den sidste Omvæltning eller bedre Omdannelse fremkom Menneskeslægten, hvis Egoisme det vist vilde være altfor farligt at saare, ved at yttre nogen Formodning om, at den atter eengang skulde gjøre Plads for en fuldkomnere Slægt. Vi ville derfor hellere minde os om, at vort hele Solsystem har udviklet sig i en Række af Naturaldere ligesom Jorden, og at hver Planet maa have gjennemgaaet en Række af skabende Omdannelser, altsaa have sin Række af Skabninger ligesom Jorden, kun med de store Forskjelligheder, som enhvers Naturstilling medfører. Vilde det nu ikke være en synderlig Paastand, at hverken de fra Solen fjernere Planeter, som ere ældre, eller de den nærmere, som ere yngre, skulde have naaet en saa høi Udviklingsgrad, som Jorden! Dog, der lod sig vel finde Noget til at besmykke denne Paastand med, skjøndt det neppe vilde holde Stand for en alvorlig Prøvelse; men vil man vedligeholde Menneskets Forrang i sin uhyre Udstrækning over det hele Verdensalt, maa man endnu gaae langt videre. Vort Solsystem er jo kun et lidet Led i et langt større System, med hvilket det maa have udviklet sig efter samme Love, kun med den Forskjel, som følger af dettes usigeligt større Maalestok og større indvortes Mangfoldighed; det maa have som et System af Solsystemer. I hvert af disse maa dog vel Jordklodens Grundtanke komme igjen og Menneskets ligesaa, skjøndt i andre Udførelsesmaader; men atter her skulde Fornuften ikke være vaagnet til Selvbevidsthed, hverken paa de Kloder, der repræsentere Jorden, eller paa nogen af alle de andre! Dog vi kunne ikke blive staaende ved dette System; det er atter kun et Led af et høiere, og heller ikke her skulde nogen Udvikling være kommen saavidt, at Fornuften kom til Selverkjendelse! Tanken standser endnu ikke her, den maa fortsat udvide sig istørre og større Systemer; men overalt i den hele Tilværelse udenfor Jorden skal den kun see en Ørk, hvorhen intet tænkende Væsen nogensinde trænger! Det ligger meget mere i Tingenes Natur, at Fornuften til enhver Tid maatte fremtræde i sin erkjendende Selvbevidsthed, ikke blot paa eet Punkt, men i ethvert af de store Verdensled, kun paa forskjellige Udviklingstrin, af hvilke det, som er bleven Mennesket til Deel, neppe af os selv vil betragtes som det høieste, naar vi ret overveie Ufuldkommenheden af vore Kundskaber, baade i Henseende til deres Sikkerhed, deres Omfang og deres indvortes Fylde. Ved Siden af den herligste Glæde over den Viden, vi have været i Stand til at erhverve os, ligger den dybeste Længsel efter en høiere Indsigt, hvis Mulighed skinner os imøde. Skulle vi betragte hele Tilværelsen, som en levende Fornuftaabenbaring i Tiden og i Rummet, maae vi tænke os, at til enhver Tid træffes de forskjellige Udviklingstrin fordeelte deri, saaledes, at nogle Led deri endnu ere Taagekloder, andre allerede ere fortættede til Draabeflydenhed, andre have opnaaet en fast Kjærne, og saa fremdeles, indtil de

høieste Udviklinger, og derfra tilbage igjen til de Led, som befinde sig i en hendøende Tilstand, paa Veien til deres Undergang. Vil man derimod antage, at det alene er paa Jorden, at den selvbevidste Fornuft fremtræder i Skabningen, saa staaer det dog fast, at der gaves en umaadelig lang Tid, betegnet for os med dens Efterladenskaber, hvori Mennesket endnu ikke var; i al denne umaalte Tid havde der da intet Væsen kunnet være, som kjendende og tænkende opfattede Tilværelsen. Enhver forsøge om denne Tanke taaler en grundig Gjennemtænkning!

Det vil nu være indlysende, at den, som medbringer den her fremhævede Overbeviisning om det over hele Tilværelsen udbredte Liv, maa see Stjernehimmelen med en ganske andenFylde af Tanker og Billeder end den Uindviede, og at hans Indbildningskraft har en vid Mark for sine Skabninger!

Vi have omtalt, at Alt i Verden retter sig efter Love, og at disse ere Fornuftlove. Denne Sandhed vil neppe benægtes af Nogen; men Indsigten viser den i en høiere Klarhed. Man tænke sig, at den, hvis Grandskning af de jordiske Bevægelser har viist ham de ligesaa eenfolde som nødvendige Love, som deri herske, nu seer, at de uhyre Masser, som gjennemvandre Himmelrummet, ved de samme Kræfter og Midler ere dannede til Kloder, bragte til at afvige fra Kugelskikkelsen, og holdes i deres bestemte Baner. Han maa følge disse Grundtankers Anvendelse gjennem dybsindige, men derhos vidtløftige Beregninger, og endelig seer han, at alt Det indtræffer, som Beregningen har lært. Hvad Tanken lovede, det holder Naturen. Maa han ikke føle, at han er indlemmet med som deeltagende Led i Verdens evige Tanke!

Han vil heller ingen virkningsløs Tomhed see i de uhyre Afstande mellem Verdenskloderne. Rummet er opfyldt med Æther og gjennemtrængt af den tiltrækkende Kraft, ved hvilken det hele Verdensalt sammenholdes. Ætheren er selv et Hav, hvis Bølger ere Lyset, det store Samqvemsmiddel, som gjennem umaadelige Afstande bringer den ene Klode Budskab fra den anden, det ene Solsystem fra det andet; det har sagt os desto mere, jo fuldkomnere vi have lært at forstaae det, og lover i Fremtiden at afsløre os flere Hemmeligheder; i en Verdensaabenbaring efter den største Maalestok, bekræfter det os, at vor Tilværelse ikke staaer ene, men hænger sammen med det hele Verdensalt; i en lige Omfatning, men i en anden Retning, giver en grundig Kundskab om den almindelige Tiltrækning os den samme Lærdom. Betragteren bæres, gjennemtrænges, oplives af den hele Natur, og virker selv om end i nok saa ringe Maal tilbage paa den.

Man tænke sig Himmelbetragterens Indbildningskraft iSandhed befrugtet med den hele her antydede Tankeverden, og man vil føle, at Tilværelsens Storhed, Liv og Tankefylde, kort dens mægtige Guddomsindhold maa straale ind i hans Sjæl med det Himmellys, som træffer hans Øie.

Allerede det her fremstillede Exempel, endog det kun er eet af de mangfoldige, turde dog være nok til at vise, at den Opfatning af Naturen, hvorunder vi hengive os med vor hele Sjæl til dens Nydelse, har en desto større Kraft og Fylde, jo mere vi dertil medbringer den Dannelse, som kun erhverves ved den videnskabelige Tænkning, eller dog med dennes velforstaaede, i Sammenhæng begrebne Resultater.

*

Overtro og Vantro

i deres Forhold til Naturvidenskaben.

Overtro og Vantro

i deres Forhold til Naturvidenskaben.

———

1.

Hvad Overtro og Vantro er.

Man er almindeligt enig om, at tilskrive Naturvidenskaben en stor Virksomhed til at udrydde Overtroen; Sagens egen Natur og Menneskeaandens Historie tillader ikke letteligt ulige Meninger herom. Man er ligelides enig om, at Naturvidenskaben ofte giver Anledning til Vantro, men at dette ikkun skeer ved dens Misbrug. Det kunde synes overflødigt at underkaste saa almindeligt antagne Meninger en ny Drøftelse, naar man ingen Grund finder til at modsige dem; men nogen Opmærksomhed paa Menneskelivet viser, at der i Anvendelsen hersker megen Uenighed, og at Sagen altsaa ikke af Fleerheden opfattes med al fornøden Reenhed og Klarhed.

Der gives Mange, som mene, at Overtroen staaer i inderlig Sammenhæng med Troen, og derfor indbilde sig, at Udryddelsen af hiin skulde udsætte denne for Fare. Det vil være nødvendigt, at vise disse, at Overtroen har to Sider, af i hvilke den ene har en tilfældig, altsaa opløselig Sammenhæng med den virkelige Tro, den anden derimod en inderlig Sammenhæng med den skrækkeligste Ugudelighed. Der gives Andre,som holde Overtroen for noget Poetisk, og derfor ere fjendtlig stemte mod dens Udryddelse. Man maa sige dem noget Lignende; nemlig at mange af Overtroens Gjenstande ere i Menneskeslægtens tidligste Tider blevne sammenknyttede med den digterigske Opfatning, uden at være uundværlige for denne; men at Overtroens Verden, udviklet i sin Fylde, er saa langt fra at være en Skjønhedens Verden, at den meget mere er den i høieste Maade modsat. Vi have her brugt Ordet Overtro som et velbekjendt Udtryk; men til en Undersøgelse derover vil det være nødvendigt nærmere at bestemme dets Betydning: vi ville derved i Forbigaaende tillige afvise den Indvending, at Overtroen nu er saa fuldstændigt udryddet af hele den oplyste Verden, at det ikke mere lønner Umagen at omhandle den. Enhver vil vide at gjøre Forskjel paa Lettroenhed og Overtro. Ingen vil beskylde den for Overtro, der har fæstet Lid til endeel falske Efterretninger, som i sig selv ingen Urimelighed indeholder: man vil blot kalde ham lettroende. Selv om han har ladet sig indbilde høist usandsynlige Ting, f. Ex. at der skulde gives et Land, hvor Menneskenes sædvanlige Høide var 10 Fod og deres Alder 1000 Aar, vil man blot finde hans Lettroenhed latterlig, men ikke forvexle den med Overtro. Den derimod, som indbilder sig, at Noget kan virke i Naturen anderledes end efter dens Love, ham kalde vi overtroisk. Den f. Ex., som troer, at man, ved at læse visse Trylleord over et sygt Dyr, kan helbrede det, antager upaatvivleligt, at disse Ord have en Virkning, som de efter Naturens Love ikke kunne have. Jeg vil nævne et Par andre herfra meget forskjellige Exempler. Mange troe, at den, der er bleven bidt af en Hund, som i Biddets Øieblik var aldeles sund, kan faae Vandskræk, dersom samme Hund siden faaer denne Sygdom; uagtet disse to Ting, ifølge Naturens Love, ikke staae i nogen Sammenhæng. Den Indbildning, at det skulde være farligt, eller dog et ulykkeligt Tegn, at 13Mennesker sidde til Bords sammen, forudsætter, at et bestemt Tal skulde frembringe Virkninger, eller staae i Sammenhæng med Virkninger paa en Maade, som er Naturlovene aldeles fremmed. Der er ikke fordi disse Indbildninger antage noget Naturstridigt, at vi kalde dem overtroiske — thi da maatte vi ogsaa kalde den Mening overtroisk, at et Menneske kunde taale at drikke Skedevand istedetfor Brændeviin — nei, det er fordi de antage med Bevidsthed, om ogsaa med en meget dunkel, at der i Naturen saa foregaae Noget imod Naturens Love. Det kan ikke være Hensigten her at handle om adspredte overtroiske Meninger, men om Noget til saaledes at tænke sig noget saakaldet Overnaturligt, som indgribende i Naturens Gang. Dette Hang, denne overtroiske Tænkemaade, vedligeholder sig ofte hos Mennesker, som ved Opdragelsen have lært at skye alle gængse overtroiske Meninger. Jeg har f. Ex. for 40 Aar siden kjendt en fransk Emigrant, som vilde have følt sig fornærmet, hvis man havde tillagt ham Tro paa Spøgelser; men som troede sig forfulgt af Frimurerne, og meente, at de Londoner Frimurere virkede paa ham, endskjøndt han var i Kjøbenhavn, og forsatte ham om Natten i Kramper ved dyrisk Magnetisme. Jeg veed meget vel, at nogle Naturforskere have antaget hermed beslægtede Virkninger, og at Nogle iblandt dem have tænkt sig, at den dyriske Magnetisme kunde udbrede sin Virkning langt ud i Rummet, ligesom Lys, Elektricitet og Jordmagnetismen; men hos denne Emigrant var Meningen, ligesom hos mange saakaldte Magnetiseurer, en

Indbildning om overnaturlige Virkninger. Selv om man nogensinde opdagede virkelige Naturlove, hvorefter et Menneskes Villie- og Nervevirkning kunde udbrede sig i store Afstande, vilde dog stedse de, der have antaget saadanne Virkninger som overnaturlige, findes skyldige i Overtro. Man maa betragte dette paa samme Maade, som den Indbildning, at Nogen ved Trolddomskraft kunde tilkjendegive sin Mening i et Nu for sine Medbrødre; Opdagelsen afden elektromagnetiske Fjernskrift kunde ikke gjøre denne Indbildning fornuftig. En anden Franskmand yttrede for mig den Mening, at det var ved Frimurernes Hjelp, at Napoleon udrettede saameget. I det første Tilfælde antog man, at en legemlig Virkning var frembragt udenfor Naturens Orden, i sidste, at en naturlig Virkning af et Væsen, hvori store Evner vare forenede, skulde hidrøre fra en Samvirkning af andre Kræfter, som efter den aandige Naturs Love umuligt kunde udrette det samme; vil man end ikke give Saadant Navn af Overtro, skal man dog ikke kunne nægte dets store Slægtskab dermed. I modsat Retning maa man betragte visse overtroiske Meninger, som ikke opfattedes i Overtroens Aand. Jeg har f. Ex. i forrige Aarhundrede kjendt fromme Mennesker, som aldrig havde været berørte af Tvivlen, og som sagde om Spøgelser, som dengang almindeligt troedes, at de vel ikke ligefrem turde nægte deres Tilværelse; men at de regnede dem for Intet, da de jo uden Guds Villie Intet kunde udrette; men Guds Villie er jo Religionens Udtryk for Tilværelsens evige Love, og saaledes tænkte de dem da, rigtignok paa deres uvidenskabelige Maade, det Overnaturlige indlemmet i det Naturlige. Paa samme Tid kjendte jeg en Mand, som ofte med megen Raahed forsikkrede om sin Vantro i Religionssager, og dog frygtede for at komme over en Kirkegaard eller forbi et Rettersted om Natten. See han var et Mynster paa overtroisk Tænkemaade!

For rigtigere at fatte Betydningen af det her Fremsatte, og for ikke at misforstaae adskillige deri forekommende Yttringer, maae vi nærmere stille os Naturlovenes Væsen for Øie. Uagtet vi beredvilligt bør tilstaae, at vor Naturvidenskab i Sammenligning med sin uendelige Opgave er høist ufuldkommen, er den dog tilstrækkelig til at vise os, at Naturlovene ere evige Fornuftlove; at kjende dem, er at kjende Naturens uendelige Fornuftsammenhæng, er at kjende den Fornuft, som gjennemtrænger og behersker hele Tilværelsen, den legemlige somden aandelige. Naturvidenskaben stemmer fuldkomment sammen med Religionen, som lærer, at Alt er frembragt, frembringes og beherskes af den guddommelige Villie; at kalde Noget i Tingenes Løb overnaturligt, er da at kalde det baade fornuftstridigt og stridigt mod Guddomsvillien. Jeg veed meget vel, at Mange indbilde sig, at den evige skabende Kraft vel nu og da kunde finde det nødvendigt at gjøre en Undtagelse fra Tingenes naturlige Gang; men skulde denne være en virkelig Undtagelse fra Fornuftordenen, vilde herved jo forudsættes en Ufornuft i den alfuldkomne Fornuft: skulde Undtagelsen derimod kun være tilsyneladende, og i Virkeligheden være et Led i Fornuftordenen, saa henhørte den jo kun til det Meget, vi ikke forstaae; den vilde da gjøre sin Tjeneste med blandt alt Det, som kan ydmyge vor Stolthed; men den kunde ikke retfærdiggjøre Hanget til at antage noget Overnaturligt. Den overtroiske Tænkemaade er da et Hang til at antage noget Fornuftstridigt; et saadant Hang kan blot have Tilværelse som noget Ubevidst: den, som klart kan udtale, at der gives et Hang til Ufornuft, vil upaatvivleligt afskye det. Overtroen indeholder da ingen Tro: Navnet lyver: en Tro maa kunne udtales; nei Overtroen er kun en forvirret Indbildning, hvis egentlige Væsen ikke kan komme til klar Bevidsthed, uden at tilintetgjøre sig selv.

Man vil maaskee indvende mig, at et saadant Hang til Ufornuft er umuligt, og at det desuden, om det fandtes, maatte blive gjort uvirksomt ved Fornuftens Kraft. Jeg svarer, at et umiddelbart Hang til Fornufthad vistnok ikke kan være nedlagt hos Mennesket; men som Udartning af gode Anlæg er det ligesaa lidt utænkeligt som erfaringsstridigt; vor Undersøgelse vil i sit Løb have at oplyse dette. At Fornuften ikke hos Mængden tilstrækkeligt modvirker dette Hang, forstaae vi let, naar vi betænke, at de fleste Menneskers Tankeverden ikkun paa en høist ufuldkommen Maade er kommen til deres

egen Bevidsthed, og, langt fra af dem at opfattes i dens Eenhed og Heelhed, meget mere foresvæver dem i en mærkværdig Sønderrevethed, saa at Tanker, som skulde belyse og forsone hinanden, sjeldent mødes hos dem. Man tænke sig et Menneske, hvis Begreb om Naturen er indskrænket til den mest umiddelbare sandselige Nærværelse: for ham er ikke alene det Aandelige noget Overnaturligt, men endog alle Gjenstande i den legemlige Natur, som hans Tanke ei formaaer at bringe i Sammenhæng med det Sædvanlige; saaledes bliver

Stjernehimmelen ham noget Overnaturligt, saa at han i sin Ukyndighed om de Love, hvorefter den regjeres, kan tillægge den de mest naturstridige Indvirkninger paa de menneskelige Ting. Et noget mere udviklet Begreb kan endnu forenes med mange Vildfarelser, som i deres indre Væsen høre til samme Slægt; dette er Tilfældet med den, som lader sit Begreb om Naturen saaledes fængsles i Betragtningen af Forskjellen mellem det Legemlige og Aandelige, at han ikke seer den Fornuftlovgivningens Eenhed, der omfatter det Hele. For alle dem, som have et saa indskrænket Begreb om Naturen, er det muligt at tænke sig et overnaturligt Indgreb deri, uden selv at blive Tankens Ufornuftighed vaer; men de leve dog, uden selv at vide det, i en Modsigelse med Tilværelsen, og maae ved enhver kraftig Tankebevægelse komme til at føle den; driver denne aandelige Stræben dem ikke saavidt, at Modsigelsen fremtræder for dem med den Klarhed, som fordres til at føre dem ud over samme, blive de staaende i en sørgelig, Sjælens Kraft nedtrykkende Følelse af Forvirring og Bortfjernelse fra det evige Lys. Den her omhandlede Tilstand kan hos visse Mennesker, og det meget hyppigt i visse mørke Tidsaldere, udarte til den yderste Nedsænkelse i aandeligt Mørke og deraf følgende Fornufthad og Ugudelighed. Maaskee kan dette ved første Øiekast synes Mange en overspændt Anvendelse af Grundsætninger, uden sand Overeenstemmelse med Virkeligheden; var

dette saa, vilde jeg selv hade disse stærke Udtryk, og skamme mig ved at bruge dem; men jeg haaber, at de ved Sagens nærmere Drøftelse skulle findes tilstrækkeligt retfærdiggjorte.

Ligeover for Overtroen staaer som en modsat Udartning Vantroen. Denne er et Hang til at forkaste al den umiddelbare Vished, der ikke hidrører fra de sandselige Indtryk, og til ikkun at bygge al sin Overbeviisning paa disse og paa Forstandens Udsagn.

Overtroen og Vantroen have i Menneskeslægten udviklet sig i den Sammenhæng, hvori Modsætninger, der altid gjensidigt fremkalde hinanden, nødvendigt maa vise sig; vi maae derfor stræbe at danne os et Overblik over deres Oprindelses- og Udviklingsmaade.

*

2.

Overtroens og Vantroens Oprindelse og Udviklingsgang.

Menneskeslægten begynder ligesom det enkelte Menneske sin Kundskab med den umiddelbare Opfatning. Den Barndomstilstand, hvori den egentlige Tænkning endnu kun lidet har udviklet sig, og hvori den Bearbeidelse, Sandseindtrykkene erholde af samme, er saare ringe, udgjør i Slægtens Udvikling en lang Tidsalder. Menneskets Bevidsthed om sine egne indvortes Tilstande faaer her en overvældende Indflydelse paa Verdensopfatningen; han lægger sin egen Følen og Villen og Indbilden ind i den sandselige Natur; Alt omkring ham er levende, følende, villende, ligesom han selv. Den indvortes Verden, Mennesket saaledes danner sig, er en Digtningtens Verden, meget forskjellig fra den, Tænkningen senere lærer ham at kjende; men da den samme Virksomhed, som i Tænkningen handlermed Bevidsthed, gjennemtrænger alle vore Sjæleyttringer, og udgjør deres Form, saa erholder denne barnlige Verdensopfatning en egen Overeensstemmelse med den i Naturen herskende Fornuft, og derved det for vor indre Sands saa fattelige Fornuftpræg, som udgjør Skjønhedens Væsen, og aldrlg ophører at indtage os. Kunde Mennesket vedligeholde sig i denne Digtningsverden, vilde hans Liv være en harmonisk Heelhed; men hans Verdensopfatning blev da kun en anende, halv drømmende. Verdens Fornuftsammenhæng, den guddommelige Fornufts Aabenbaring i Tilværelsen, vilde ikke klart opgaae for hans Bevidsthed; gjennem utallige Kampe maa Slægten derfor føres til det Stade, hvor Grundeenbeden i alle vore Evner og alle vore Opfatningsmaader bliver os klar, og hvor Tænkning og Digtning ikke mere ligge i Strid med hinanden. For dette Øiemed er der sørget i hele Tilværelsens Indretning.

Mennesket faaer ikke Lov til at indslutte sig i sin Digtningsverden; Yderverdenens Indvirkninger tillade det ikke: den paatrænger ham Erfaringer, den afnøder ham Tænkning; Indtryk af uimodstaaelig Styrke, Tanker, som

fremtræde i uafviselig Klarhed, nøde ham til at opfatte Meget paa en ny Maade. Dette giver Anledning til to modsatte Følelser: enten Glæden over det nye Lys, eller Utilfredsheden ved det forstyrrende Indgreb i den gamle tilvante Verdensanskuelse; alt efter det Nyes Natur og hvert enkelt Menneskes Eiendommelighed faaer den ene eller den anden af disse Følelser Overmagten. Et Par Exempler ville oplyse dette: Aarstidernes Gang har, selv i de mest begunstigede Verdensegne, en stor Indflydelse paa Menneskets Tilstand; det maa i de varmere Jordstrøg være ham vigtigt at vide, naar en Regntid skal afløses af en Soltid, eller den Tørke, som slutter denne, skal vige for den frugtbare Regn; men i de koldere Jordstrøg vil det være ham om muligt endnu mere magtpaaliggende at vide Aarstidernes Gang. Ved en Række af Himmeliagttagelser danner der sig i en Kredsaf høitbegavede Mænd og deres nærmeste Lærlinger en Kundskab om de Love, hvorefter Aarstiderne lade sig forudsige, og disse Kyndige agtes af Mængden som Himlens Fortrolige og Slægtens Velgjørere; ved deres Viisdom gjøres de Forretninger mulige, der udkræve Forudbestemmelser, som Agerdyrkning, Sammenkomster til Religionshandlinger, store Krigstog o. dsl. Det er just ikke Mængden, som herved vækkes til særdeles Eftertanke; men i den Kreds af Indviede, hvor Kundskaben pleies og bevares, maa man snart blive vaer, at Mængdens Forestillinger om Himmellegemerne som fritherskende Guder, hvis Gavmildhed man skylder Aarets Velgjerninger, ikke passe til de Love, hvorefter Begivenhederne maae rette sig; men herved opstaaer der ifølge menneskelige Vilkaar to modsatte Eensidigheder: hos Nogle en Tvivl imod Mængdens Forestillingsmaader i Almindelighed, og derved ogsaa om de Sandheder, som indeholdes i en med mange grove Vildfarelser blandet, i sin Grundvold dog rigtig Tro; hos Andre derimod en Frygt for at fratænke sig al Overbeviisning om det Guddommelige i Tingen. Under hine Indsigters tidligere Udvikling ville dog disse to Retninger neppe oparbeide sig til nogen afgjørende Eensidighed; men Tanken vil ligesom i Svingninger bevæge sig hid og did mellem begge Yderligheder, og Mennesket føle, at hans Tanke ikke formaaer at naae Bunden i dette Dyb. Men de samme Tankeretninger uddanne sig efterhaanden videre, og det desto mere, jo større Antallet bliver af dem, som faae nogen Kundskab om Himmellovene, hvilken hos de Fleste bliver meget overfladisk; dette vil navnligt være Tilfældet, naar Himmelbegivenheder, som Mængden betragtede med Skræk, vises at være fareløse Følger af Verdenslovene. Man tænke sig den Rædsel, der maatte overfalde Menneskene, naar de, ved at see en Solformørkelse, indbildte sig, at en uhyre Drage vilde opsluge Solen: det var for dem, som om Mørkets Magter truede at opsluge Lysets; men selv, efter at man havde aflagt denneFordom, vedblev man dog at see Solformørkelserne med Frygtens Anelser. Naar det nu kom til almindelig Kundskab, at denne Begivenhed kun bestaaer deri, at Maanen under sin velordnede Gang for en kort Tid kommer mellem vor Jord og Solen, og at den lader sig forudberegne, maatte dette give Anledning til en stor Tankebevægelse; Glæden over at see en gammel Frygt for en fjendtlig Naturmagt forjaget maatte blive meget almindelig. Hos dem, som fattede Mere af Sagen, maatte en ædlere Glæde endnu komme til, idet man i et stort Exempel saae vor Tanke fatte endeel af Naturens Styrelse; men idet man nu havde lært om een Naturfrygt, at den var grundløs, ledede man til at spørge sig selv, den det samme ikke gjelder om utallige andre; ja hos Mange blev det naturligviis ikke ved det blotte Spørgsmaal. Det heromhandlede Tilfælde, saa betydningsfuldt og tankevækkende det endog maatte være, kunde vistnok ikke, for sig selv alene, have en vidtomfattende Indflydelse; men det er kun et Exempel, grebet ud af en Uendelighed. Tanken vækkes uophørligt ved Omverdenens Indflydelse paa Mennesket, og for hver Gang han opdager en Aarsag, en Sammenhæng, kommer han i nogen Modsigelse med den gamle Indbildningskraftens Verden; under denne Fremgang ville de frieste og mest selvvirksomme Aander ikke blive staaende ved at forkaste de Meninger, hvis Falskhed man bestemt har indseet, men ville føle sig drevne til at forkaste alt Det, som har en paafaldende Lighed dermed; men Flerheden af dem, der have taget den nye Tankeretning, henrives let til at drive denne Forkastelse ud over de rette Grændser, og især til at nægte Sandheder, som have været forviklede med Vildfarelserne. Ligeoverfor disse staae de, som ikke let kunne løsrive sig fra de gamle Forestillinger; Nogle ledede ved en dybtfølt Forvisning om de Sandheder, man nu vil fornegte; Andre, og det Flerheden, hos hvem denne Forvisning er mindre levende, hærdede mod alt Nyt vedTænkningens Sløvhed. Fremgangsmændene ville nu, opfyldte af Glæde over Udsigten i den nye Tankeverden, blive utaalmodige over denne nye Modstand, og udelukkende finde Grunden dertil i aandelig Svaghed, hvorimod der paa den modsatte Side opstaaer baade Frygt og Forbittrelse, idet Tilhængerne af det Gamle see den Verdensanskuelse truet, med hvilken deres

Gudsbevidsthed er sammenvoxen. Denne Kamp mellem to modsatte Eensidigheder gaaer, ligesaa lidt som nogen anden, uafbrudt frem; snart faaer Tankevækkelsen Overvægt ved nye Opdagelser; snart indtræder der en Rolighedstid, hvor man faaer Leilighed til at sammentrække Grændserne, som den raske Tankebevægelse havde rykket altfor langt ud; til alle Tider vil der være nogle Mennesker, som med en sand indre Beskedenhed, grundet paa en ærværdig Sjæledybde, ville føle, at der mellem de stridende Partier ligge mange Spørgsmaal, hvorpaa man for Tiden ikke kan med sand Overbevisning give noget Svar, hvorfor de nøies med at tilegne sig det, som de hos begge Parter finde det Visseste: paa den ene Side de Overbevisninger, hvortil en i sig selv betrygget Sandhedsfølelse fører, uagtet det endnu ikke er lykket Tænkningen tilstrækkeligt at belyse dem; paa don anden de Sandheder Tænkningen afgjørende beviser, selv om der synes nogen Strid mellem disse og den gamle Tankeverden. Mennesker, som formaae at hævde hos sig denne Selvfornægtelse, vide meget vel, at der, hvor der er Modsigelse, kan den hele fulde Sandhed ikke være; men de vide tillige, at denne Besiddelse af Sandheden i dens Heelhed ligger over menneskelige Vilkaar, og at vi ingenlunde vinde Sandheden, ved at ville afgjøre Tvivlen i Utide.

Denne her i Korthed skildrede Udviklingsgang er gaaet gjennem hele Menneskeslægtens Historie, kun med store Forskjelligheder i de forskjellige Tidsaldre og Verdensdele. Vi ville nu forsøge en Fremstilling af Overtroens Uddannelse, saaledes som den har været paa de Tider, da dens Herredømme var mestudbredt. Menneskene nødtes efterhaanden mere og mere til at optage Kundskaber, som Tænkerne havde erhvervet for Slægten; men hos Flerheden bleve disse Kundskaber staaende som noget blot Modtaget, og netop det deri, som har den største Betydning for de høiere Begavede, er mindst skikket til uforvansket at indgaae i Mængdens Tankeliv; imidlertid vækkes der dog ogsaa hos de raaere Mennesker endeel Tænkning ved de Lynglimt af høiere Tanker, som udfyredes iblandt dem. Endnu mangfoldigere er Virkningen af alle de Tænkningens Frugter, der komme til Menneskene som Aarhundreders stedse voxende Arv, og paanødes dem af det daglige Liv, hvis talløse Forretninger i enhver ny Menneskealder fordre mere Eftertanke; men den Tænkning, som herved vækkes, faaer hos Flerheden ikke den Udvikling, at den frit kunde virke efter sin egen Natur; den bliver hos den raa Mængde tvungen til at virke under Indbildningskraftens Herredømme, og saavidt muligt i dennes Verden; man vil ligesom begribe med Indbildningskraften, og sammenarbeide det for denne ufordøielige Stof til en Verdensopfatning, der alt i samme Maal, som den mere udvikles, bliver mere forvirret og selvmodsigende; under denne Tilstand dannes der et besynderligt Væv af den gamle Digterverdens Skabninger og den Kundskabsmasse, man nu har vundet. Man vilde meget bedrage sig, hvis man troede at finde denne overveiende afpræget i en saadan Tidsalders Digterværker; man seer i disse kun, hvad Skjønhedssandsen kunde vælge og omdanne. Man finder ogsaa kun faa Spor af denne Overtroens Verden i de historiske Værker, som fremstille de store Begivenheder; men i de Skrifter, som give os Fremstillinger af Hverdagslivets Forhold, kunne vi tildeels faae Kundskab derom. Romernes Liv var, endog i deres mest forfinede Tidsalder, stærkt gjennemtrængt deraf; Middelalderen skulle vi strax nærmere betragte.

*

3.

Middelalderen som Exempel paa en overtroisk Tidsalder.

Overtroen har til forskjellige Tider naaet et vist Høidepunkt, som nærmere blev bestemt ved samtlige Forhold. Det vildo være altfor vidtløftigt at afhandle enhver saadan Tidsalder. Den for os lærerigste vil være Middelalderen, og det saameget mere, som Overtroen her indblandede sig i Christendommen, hvis Lære, naar den opfattes uden Indblanding af Menneskepaafund, er saa høi og herlig, at Overtroen i sin Modsætning dertil staaer blottet i sin mørkeste Ufornuft. Medens man bekjendte en Religion, som lærer, at hele Verden styres af den guddommelige Villie, opfyldte Indbildningskraften den med onde Væsener, som i mangfoldige Henseender havde Magt over Naturen; vel skulde de være den evige Villie underkastede: dette var en uomtvistelig Lære; men

i de raae Sjæles dybe Afgrunde laae der mørke Indbildninger, som stode i Strid med den lysende Sandhed, og som, mere end man skulde troe, beherskede Liv og Handlemaade. Det er vanskeligt at nævne et klarere Exempel paa Overtroens Ufornuft, end den Begjærlighed, hvormed saa mange Christne gjennem en lang Række af Aarhundreder toge Tilflugt til Mennesker, om hvilke de selv troede, at de ikkun formaaede at hjelpe ved djævelske Kunster: at søge Hjelp hos Djævelen, medens man dog troer paa Gud, maatte man kalde den latterligste Daarskab, dersom det ikke var den sørgeligste Forvildelse. Her handles ikke om enkelte Exempler, men om en Tænkemaade, som gjennem mere end eet Aartusinde dagligt yttrede sig i alle christne Lande; men Topmaalet af dette Vanvid er dog den Tanke, at forskrive sig til Djævelen, og at tilbytte sig en indskrænket Levetids snart forbiilende Lyster imod Opgivelsen af den evige Salighed og Underkastelsen under et evigt Livs uforgængelige Piinsler.Hvilken forenet Hengivelse til Ufornuft og Ugudelighed, Ugudelighed og Ufornuft!

Dersom man mod Historiens talende Vidnesbyrd, vilde sætte den Udflugtsindvending, at en saadan Ugudelighed ikke kunde være hyppig i Middelalderen, hvor Religionen var saa høit agtet, vilde jeg svare, at en upartisk Betragtning af den daværende Religionsøvelse meget mere viser, at ogsaa denne var opfyldt med Overtro. Den Gud, de dyrkede, skulde vel være den, som Christus havde forkyndt; men i deres virkelige Forestilling var han en ganske anden; de tænkte sig ham som en høimægtig Overkonge, og ikke som den Aand, der skal tilbedes i Aand og Sandhed; adspredte Undtagelser afvege saa stærkt fra den almindelige Handlemaade, at de ikke kunne anføres herimod. Den hos Mængden herskende Mening var, at de kunde afsone deres Vold og Rov og Mord ved Gaver, hvormed man ikke saameget henvendte sig til den Allerhøieste selv som til Personer, man tiltroede en stor Indflydelse hos ham, f. Ex. hans Søns Moder, en Hærskare af Helgene og en endnu større Hærskare af Præster, disse Indflydelsesrige overøste man med Gaver; Kirkens Tjenere solgte Aflad. Man vil sikkert forekaste mig, at jeg her gjentager det attende Aarhundredes forslidte Tale; men det er ingenlunde min Hensigt, her at sige noget Nyt, men noget Sandt, som Mange have stor Lyst til at glemme. Man vil sige mig, at denne Mening om Middelalderen er saa ofte bleven fordømt, og det i de stærkeste Udtryk, at det nu ikke gaaer an at fremføre den paa ny; jeg kjender disse Fordømmelsesdomme, de strække mig ikke mere, siden jeg har søgt at lære Middelalderen at kjende af den selv, og ikke af stridende Partiers Skildringer. Vi maae ikke lade os skuffe derved, at man kan underlægge de mørke Tidsalderes Vildfarelser en høiere Mening: en saadan ligger til Grund for alle Tidsaldres Vildfarelser; men vi maae aabne Øinene, og see hvorledes hine TidersMennesker i Virkeligheden tænkte; kun herved faae vi det sande Billede af Tilstanden.

Det forstaaer sig, at den Tankeretning, vi her have fulgt, maate udelukkende fæste vor Opmærksomhed paa Middelalderens Skyggeside; men efterat dette nu er skeet, bør vi minde os selv om, at ingen Vildfarelse er i nogen Tidsalder saa herskende, at jo det Sande og Gode ogsaa deri udøver megen Magt. Hvad jeg vilde godtgjøre, og som jeg holder for vist, er, at Overtroen i Middelalderen havde en langt større Indflydelse paa Liv og Tænkemaade, end de fleste nyere Skildringer deraf lade formode, og at den i samme Maal, som den kom til Herredømme, viste sig baade som Ufornuft og som Ugudelighed.

Det behøver vel neppe at siges, at Religionen selv ikke var Skyld i disse Vildfarelser; men vi faae her et af de talrige Exempler, som vise, at den opfattes paa høist ulige Maade af Menneskene, alt efter deres Kundskabers Ulighed og deres Evners forskjellige Udvikling. Menneskeslægten har maattet opdrages til den sande Forstaaelse, og denne Opdragelse er vel rykket frem fra Trin til Trin, men synes endnu langt fra dens Fuldendelse.

*

4.

Overtroen indgriber forvirrende i hele Livet.

Det er ikke blot mod Religionen, at Overtroen strider; den indgriber forvirrende i hele Livet. Vi maae, for ret

levende at forestille os dette, fersætte os i en Tidsalder, hvor Overtroen ret var herskende. Kom der en Sol- eller Maaneformørkelse, da følte man en Frygt for, at disse skulde have en ond Betydning; dette Slags Frygt vedligeholdt sig mangfoldige Aarhundreder, ja vel meget over eet Aartusinde efter atVidenskaben havde udfundet Formørkelsens sande Grund. Kom en Komet, blev Ængstelsen endnu større; i det femtende Aarhundrede befalede endog Paven, at der i Anledning af en Komet skulde ringes i alle Kirker. Ved mangfoldige store Foretagender spurgte man Stjernetyderne, og lod sig bestemme af deres Raad; selv om man skulde lade sig aarelade, eller bruge et indvortes Lægemiddel, eller endog lade sit Haar skiære, behøvede man Raadførsel med Himmelen. Den Betydning, man meente at finde i saadanne Tal, som ganske have deres Oprindelse fra vilkaarlige Bestemmelser, skaffede den Frygt, at Verden skulde forgaae i Aaret 1000, en i hele Christenheden omfattende Indflydelse. Den blinde Tillid til Spaadomme anrettede ofte siden stor Forvirring; i Sygdomme tog man ofte sin Tilflugt til Mænd og Qvinder, som man tiltroede overnaturlige Kundskaber, og fik snart unyttige, snart fordærvelige Raad; mødte der i et Huus Sygdom paa Mennesker eller Qvæg, eller noget andet Ondt, troede man, at det havde sin Oprindelse fra onde Menneskers eller andre onde Væseners Indvirkning, og leed altsaa foruden Ulykken selv endnu Ængsteligheden for ubekjendte Magter. Selv de Afvexlinger, som foregaae i Menneskets Sind, f. Ex. Elskov og dennes Forvandling til Lede, tilskreve de meget hyppigt Trolddom, og søgte overnaturlig Hjelp derimod; ikke sjeldent bleve afskyelige Trylledrikke brugte derimod. Mørket var opfyldt med Skræk: i Skovene, i Bjergene, ved Kirkerne, i øde eller sjeldent besøgte Værelser husedes Trolde, Ellepiger, Bjergaander, Gjengangere: Varulve og Helheste gik omkring paa Gaderne: ja i Hjemmets Inderste kunde onde Magter forbytte det uskyldige Barn i Vuggen. Naturligviis har det kun været mig muligt at samle nogle faa Træk; men værdiger man dem nogen Opmærksomhed, vil man let see, at deres Indflydelse maa have været mægtig. Vil man indvende mig, at alle disse Ting her fremstilles os saa tæt sammentrængte, som de ikke kunde være i Livet selv, tilstaaerjeg dette strax; vel gaves der ikke Faa, som ifølge deres naturlige Hang hengave sig særdeles til saadanne Indbildninger — og for dem maatte Tilværelsen være et Slags Helvede — men hos Folk som flest maae de talrige og langt stærkere Indtryk, som de modtage af den virkelige Verden, overbyde og neddæmpe hine Indbildninger, saa at de hos Nogle kun faae en mangfoldigt afbrudt Virkning, hos Nogle endog en meget ringe; men i det Hele taget stode de i hine Tiders Livsforhold langt nærmere, end det var Tilfældet med de digterisk skjønne Træk, som mange Skribenter næsten udelukkende bruge til at give os et Billed af Middelalderen. Det staaer da fast, tør jeg sige, at den herskende Overtro gjennemtrængte Menneskelivet med en Uro, en Forvirring, tit en Skræk, som er vor Tid fremmed, endskjøndt den endnu ei ganske har befriet sig fra Overtroens beskjæmmende Aag.

*

5.

Om Overtroens formeente Poetiskhed.

Endnu maa jeg berøre en Mening om Overtroen, der giør den til mange Dannedes Kjæledægge: man siger den er poetisk, og klager over, at den nøiagtige Kundskab om Naturens Love skulde gjøre vor Opfatning deraf prosaisk. Der ligger en mærkværdig Mangel paa Ærbødighed for Sandhed og Virkelighed skjult bag disde Beskyldninger; dog vi behøve ikke at opholde os herved: det er nok, at vi opløse de Misforstaaelser, hvorpaa denne Mening er grundet. Det er ikke Troen paa de overnaturlige Væseners Tilværelse i Hverdagslivets Virkelighed, der gjør dem poetiske: men, forsaavidt som de ere det, have de deres digteriske Værd og Betydning derved, at en af Fornuften gjennemtrængt Indbildningskrafthar brugt dem til at fremstille for vor indre Anskuelse skjønne Billeder af den høiere Tilværelse. Det er Digteren nok, at disse Væsener have Virkelighed for vor Indbildningskraft, medens vi opfatte eller i vort Indre gjentage hans Værk; han man indaande sine Væsener et saadant Liv, at de kunne virke paa vor Indbildningskraft; men hos os maa ogsaa denne Kraft være saa levende, at vi kunne gjenskabe hos os selv de Billeder, Digteren viser os. Hvormange ere der vel blandt de Tusinder, som henrykkes af Shakespears

Macbeth eller Hamlet, der troe paa Hexers eller Spøgelsers Virkelighed? Det er en Erfaringssandhed, ligesaavel som det er et Videnskabens Udsagn, at den Tro, vi behøve for at nyde Digternes Fremstillinger af det Overnaturlige, opstaaer og vedligeholdes hos os under Nydelsen! Fordringen paa en anden Virkelighed er latterlig, og minder mig om en Mand, som efter at have læst Ewalds „Balders Død“ spurgte: hvor boede Nanna? hvorpaa han fik det meget passende Svar: i Christen Bernikovstræde. Jeg veed meget vel, at nogle udmærkede Digtere have i deres Værker indført Personer, som gjøres latterlige ved ikke at ville troe paa overnaturlige Væsener; men hvor en saadan Fremstilling er heldig, kan den kun være rettet mod dem, som ville have de overnaturlige Væsener udjagede af Digterverdenen, fordi de forvexle disses aandelige Virkelighed med den prosaiske, som Overtroen vil give dem; forsaavidt Digteren mener det anderledes, forfalder han i en heel prosaisk Vildfarelse.

At en saadan Misforstaaelse endog har forvildet høist udmærkede Digtere, er imidlertid unægteligt. Der var en Tid, hvor den Tanke baade i Tydskland og siden i Danmark havde vundet Indgang hos mange aandrige og i visse Retninger høitdannede Mennesker, at man vilde gjøre Religion og Poesie en Tjeneste ved at gjenindføre Overtroen: denne Stræben fik især Liv og Kraft ved at optræde som Modsætning og Kamp mod en dengang meget herskende prosaisk Tænkemaade.Det Tidsrum, hvori denne Virksomhed herskede, er nu forbi; men de aandige Kræfter, hvormed Striden for Overtroen nu og da blev ført, have ikke blot efterladt en Virkning hos Mange; men den fornyes endnu stedse derved, at den er bevaret os i Værker fra Datiden, som ved digterisk Værd bestandigt ville vinde Læsere. Jeg vil helst nævne et stort Exempel: Digteren Tieck var i sine tidligere Aar blandt dem, som med størst Kraft angreb den da herskende prosaiske Tænkemaade, og gjorde dette med en Aand og Vittighed, som stedse vil beundres; men man bør ikke nægte, at han en Tid lang beherskedes saaledes af denne Stræben, at den førte ham ud over det Sandes Grændser. Der er i visse af hans Digterværker en kjendelig Stræben efter at trodse Oplysningen; dette viser sig især i de Æventyr og andre Folkefortællinger, hvori han sammenarbeidede gamle Fabler paa det inderligste med Hverdagslivet, og det i en saa klar og gjennemsigtig Fremstilling, at det Overnaturlige deri ligesom tiltrodser sig en anden Virkelighed end Digterverdenens. Naar vi læse eller endnu bedre høre Det, der udgjør Stoffet i „den blonde Egbert“, „Venusbjerget“, »Alferne«, fortalt efter Folkesagnenes umiddelbart opfattende Maade, for hvilken enhver Tankeudvikling er fremmed, saa forsætter dette os i en dertil svarende aandelig Tilstand, hvor de indre Modsigelser og Stoffets uhyre Strid med hele Tilværelelsen ikke træde altfor stærkt frem for os; men naar Begivenheden udmales og, ved at indpasses i den os velbekjendte Virkelighed, bringes i utallige Berøringer med Eftertanken, føle vi Modsigelsen, selv om store Skjønheder i Digtet hindrer os fra strax at gjøre os Rede derfor. Et saadant Digt gjør i sin Heelhed et Inbtryk, som om Verden regjeredes af Mørkhedens Magter, og Mennesket var et villieløst Legetøi for dem; man gribes, medens man ret hengiver sig til Indtrykket, af en usigelig Rædsel, og naar man siden gjenkalder sig det, føler man siguhyggeligt tilmode, som om man havde været indespærret i en Vanviddets Verden, hvor intet Glimt af den guddommelige Fornuftregjering kaster sit Lys over den truede Menneseketilværelse. Det er intet tilstrækkeligt Forsvar for Digterværket, at dets Ophavsmand med fuldt Forsæt har tilsigtet, og med megen Aand og Kunst har frembragt hin Rædsel; hans Digterpligt er det at forsætte os i en Skjønhedens Verden; denne udelukker vistnok ikke en mægtigt rystende Rædsel; men den taaler ikke, at Mørkets Magt hersker over Lyset. Man har ved at bestride den Vildfarelse, at Digtekunsten skulde være Tjener for Hensigter, som ligge udenfor den, altfor ofte ladet sig forlede til at indrømme den en vild Frihed, og glemme, at den ikke har handlet efter sit sande Væsen, naar den indskrænker sig til at vise sig for os i visse Skjønhedsformer; men at der gives en heel Skjønhedens Verden, hvis Love den ikke maa overtræde; naar den hylder dem, tjener den af egen fri Kraft tillige Religion og Moral og Menneskesamfundet, hvis indre Væsen have samme Kilde som Skjønhedsverdenen; kort, den kommer i Harmoni med hele Virkeligheden, saaledes som denne opfattes ved Foreningen af vore sandselige og aandelige Kræfter. Jeg har her følt mig dreven til at gaae noget ud over min nærmeste Hensigt, fordi jeg har seet, hvormange uklare Levninger af gamle Indtryk, der stille sig imod Naturens eget Lys; man bør advare dem, som mene at vise den høieste Dannelse ved at bære disse Levninger fra hine Tider tilskue, at de i Virkeligheden kun gjøre sig tilgode med Bundfaldet af en forlængesiden tilendebragt ædel Gjæring.

Jeg har tit undret mig meget over, at adskillige aandrige Mænd for Alvor have beklaget Overtroens Ophør, og have ønsket at reise den paany til nogen Betydning; men denne Stræben har den Feil, at Ingen mener det alvorligt dermed, hverken de, som af et Slags egen Tilbøielighed tale Overtroens Sag, eller de, som eftersnakke deres Tale. Man kan med godGrund sige, at de mene kun, at de mene, og at deres Anstrengelser, uden at de selv blive sig det klart bevidste, kun tjene til at udbrede Usandfærdighedens og det forstilte Væsens Rige.

Det er iøvrigt ikke min Hensigt at nægte, at Videnskaben tilintetgjør adskillige af Overtroens Forestillinger paa en saadan Maade, at de ikke, uden under ganske særegne Betingelser, lade sig bruge i vor Tids Digterværker; saaledes er den Indbildning, at en Drage vil opsluge Solen; men at vi ved Bønner, eller Offringer, eller Larmen kunne fjerne den, langt mere digterisk, idetmindste efter vore hidtil antagne Forestillingsmaader, end den Viden, at Maanen gaaer imellem os og Solen; men hvo vilde være saa vanvittig at ønske hiin falske Indbildning hævdet, ved at bortgive en saa stor og frugtbar Sandhed! Jeg veed vel, at Mange lade sig vildlede ved en forvirrende Leeg, som er bleven dreven med Ordene poetisk og prosaisk. Som bekjendt er den oprindelige Mening af Ordet prosaisk kun at betegne den Beskaffenhed ved Talen, hvorved den skjælnes fra Verset; men senere har man ogsaa meget passende anvendt det paa alt Det, der er den digterigske Aand fjendtlig; saaledes brugt, betegner det med Rette noget Lavt og Aandløst. Men senere har man paa en meget ufornuftig og vildledende Maade anvendt det til at betegne alt Det, som ikke er digterisk; paa denne Maade bliver den dybeste Indsigt og Viden noget Prosaisk. Man hører mangengang tale om Sandhed og Virkelighed som prosaiske Ting, der bør gaae af Veien for Poesien; de, som føre dette Sprog, skuffe sig selv ved den grundfalske Tanke, at den Opfatning af Tilværelsens aandige Indhold, som i Digtninger finder en saa talende Udtryksform, skulde udelukkende tilhøre denne Form; og medens man dog ikke kunde skjule for sig selv, at de høieste Ideer ogsaa findes udtrykte, og ofte herligtudtrykte i Videnskaben, faldt man paa den fortvivlede Tanke at erklære all Saadant for poetisk, ligesom man hører visse ivrige Frimurere erklære al Moral for Frimureri og alle gode Mennesker for Frimurere. I samme Aand paastod en udmærket tydsk Skribent, som i sin Tid bidrog meget til denne Forvirring (Fred. Schlegel), at Spinoza var poetisk. Nei, Sandhed og Virkelighed ere, som saadanne, hverken poetiske eller prosaiske; Aandens høieste Opsving tilhører hverken udelukkende Poesi eller Prosa, den er fælles Eiendom; at forbeholde Betegnelsen poetisk for Aandens Helligdom, er en fordærvelig Misbrug af Sproget.

Det kan da ikke være Naturvidenskaben til Misanbefaling, at den tilintetgjør adskilligt Stof, som hidindtil anvendtes af Digterne; vi kunne endog ingen Betænkelighed finde i at tilføie, at den ogsaa tilintetgjør andre i Digterverdenen indlemmede Vildfarelser, som ikke kunne kaldes Overtro: saaledes vil en nyere Digter slet ikke eller dog kun med megen Indskrænkning kunne gjøre Brug af saadanne Forestillinger, som Verdens fire Hjørner, Jordens Grundvold, Himmelens Befæstning o. dsl., forsaavidt som saadanne falske Forestillinger ikke kunne bruges som Billeder for det Rigtige, hvilket derimod er Tilfældet med Mange, f. Ex. Solens Opgang og Nedgang; men om vor Digtningsverden end ikke bekom fuld Erstatning for alle saadanne Tab, vilde Klagerne derover endda være slet overlagte; thi Hovedsagen bliver det dog, at vor aandelige Tilværelse ophøies og forædles ved den Indsigt, som tilintetgjør Vildfarelserne: alle saadanne Tab ville iøvrigt ikke have meget at betyde for den sande Digter, men kunne vel være piinlige for de mange Dyrkere af Digtekunsten, som mene at have gjort en i sig selv ubetydelig Tanke poetisk, ved at indklæde den i Pragtstykker fra en forsvunden Tids poetiske Rustkammer. Der gives vistnok dem, som mene at sige noget Stort, naar de forsikkre os, at de finde al denne Erstatning intetsigende; menhertil svarer jeg, at den, som taler saa, erklærer derved, at han ingen aandelig Glæde kan føle over Indsigt, og at det f. Ex. er hans aandelige Tilstand uvedkommende, at vi med saa beundringsværdig Klarhed kunne gjennemskue Verdensmechaniken og forudsee Verdensforhold i fjerne Aarhundreder. Lad det være Saadanne sagt, at det er deres egen Sløvhed, der berøver dem Indsigtens Glæder, om de end kunne rose sig af betydelige Evner i andre Retninger: de ere enten af Naturen eller snarest ved egen Skyld udelukkede fra en Indvielse, som altid opfylder Den med høi Glæde, hvem den bliver tildeel.

Da Videnskabens Herlighed bør hævdes ved dens eget Væsen, blev her indtil videre forudsat, at den kun ved at give Indsigt, men ikke ved at skjænke Digterverdenen selv Noget, gav rig Erstatning for det, den berøvede samme; men nu kunne vi ogsaa henlede Opmærksomheden paa, at Videnskaben virkelig har Erstatning at byde

Digterverdenen for det, den tilintetgjør deraf. Noget deraf har Digterverdenen allerede længe optaget i sig, f. Ex. Jordens Kugelskikkelse, til Kundskab om hvilken Videnskaben allerede i Oldtiden havde ført; ikke blot for Tænkningen, ogsaa for Skjønhedssandsen har denne Forestilling noget langt mere Tilfredsstillende end den, at Jorden skulde være flad, enten firkantet eller skiverund. Den digterigske Opfatning har ogsaa nu og da grebet de store Sandheder om Jorden, som vandrende sin Bane omkring Solen, om Planeterne som beboelige Kloder, om Fixstjernerne som fjerne Sole, lysende og varmende Midpunkter for ubekjendte beboelige Kloders Kredsløb. Er Tanken om den fritsvævende, af usynlige Kræfter baarne, i Verdensrummet vidtomvandrende Jordklode ikke med Hensyn paa Skjønhedssandsen rig Erstatning for Jordens Grundvold? og er ikke Udsigten i en uendelig Mangfoldighed af Verdener, fulde af Liv og Tanke, en rig Erstatning for den faste Himmelhvælving? Det er sandt, at den digteriske Indbildningskraft langt fra ikke har saa flittigt benyttet de nyere Indsigter

som de gamle Forestillinger; men dertil har jo den stedse fremstridende Menneskeslægt den lange Fremtid liggende for sig. Den Historie, Videnskaben lader Jordkloden fortælle os om sine ældste Tider, er ikke bleven den digterigske Opfatning fremmed; men Læren om Jordklodens Udvikling giver hvert Aar nyt og rigere Udbytte: den fortæller os om den Tid, da den endnu var dækket af et uhyre ophedet Hav, om de første Øer, som opstode deri, og den fortsatte Ødannelse, om de tause Dyr og de blomsterløse Væxter paa den unge, af ingen Lyd oplivede, af intet Farvespil forskjønnede Jordsskorpe; den viser os, hvorledes fortsatte Udviklinger dannede større Landstrækninger, og den begynder allerede at fortælle os om deres Grændser; den fremstiller os den fortsatte Udvikling af Væxternes og Dyrenes Rige, og viser os de vidunderlige Skikkelser, den efterhaanden frembragte, dræbte og begrov, medens den bestandigt forberedede en fuldkomnere Skabelse. En Mangfoldighed af mindre omfattende Videnskabelige Opdagelser har desuden fundet Indgang i Digterverdenen, f. Ex. Magneten, Krudtet, Solens Pletter, Maanens laante Skin, Lysets Hastighed, Lynets Afledning, Væxternes Aandedræt, de usynlige Dyr i en Vanddraabe, Viingjæringen o.s.v. Det Forhold, hvori Mennesket som Opdager af Naturens Hemmeligheder kommer til denne, til hele Menneskeslægten og til sig selv, er endnu kun saare lidet blevet benyttet. Skulde ikke det være værd for en Digter at fremstille den aandelige Tilstand, hvori den Mand befandt sig, som først havde sat sig i videnskabelig Besiddelse af Seerøret (Kikkerten), og med dette opdaget Maaner ved en fremmed Planet, Bjerge i Maanen o.s.v.? Skulde hans større og klarere Blik ud i Tilværelsen, hans Bevidsthed om den Indsigt, hvormed han nu berigede Menneskeslægten, hans Overbeviisning om, at han nu havde beredt Stjenetyderiet og mangen anden med Himmelforholdene sammenhængende Vildfarelse den visse Undergang, ikke have noget Tillokkende for Digteren? Skulde det ikke væreværd at vise Menneskene den indvortes Høitid, der maaste herske i en Aand, medens den seer saa store Naturhemmeligheder første Gang afslørede, og forudseer, at dens Stræben vilde bringe saa skjønne Frugter for Menneskeslægten? Noget lignende vilde der være at finde ved alle meget store og omfattende Opdagelser, om end ikke ved alle noget ligesaa anskueligt; men selv de anskueligste ere kun sjeldent blevne gjorte frugtbringende for den digteriske Fremstilling. Det er saaledes mærkværdigt, at Opdagelsen af Tordenveirets elektriske Natur ikke har vakt nogen stor Digter til en begeistret Fremstilling. Opdagelsen var Frugten af videnskabelig Tænkning, men indførtes i Verden ved en Heltegjerning; thi Opfinderen nedledede Tordenskyens elektriske Ild ved en Handling, som satte hans Liv i Vove. Hans unge Søn var hans Medhjælper: man tænke sig Opfinderens indre Spænding før Forsøget, Sønnens enten uskyldige eller heltemodige Deeltagelse, Seiersfølelsen efter Forsøget. Hvad Sønnens Deeltagelse angaaer, har Digteren Valget, om han vil forudsætte, at Faderen slet ikke har talt til ham om Faren, eller fortalt ham om denne, men for at sætte ham paa Prøve Intet sagt ham om de Indretninger, han havde gjort for at sikkre ham, medens han selv nødvendigt maatte udsætte sig for Faren: man tænke sig videre Fordommens mangfoldigt gjentagne Skrig mod Lynaflederen, men ogsaa den Tilintetgjørelse af Fordommen, som fulgte, da Sagen fandt sin store Bekræftelse i Erfaringen; blandt andet frembyder Virkeligheden her et Træk, som ingen Digter kunde have opfundet bedre. I Sièna var et Kirketaarn tit bleven beskadiget af Lynild: Kirkens Værger gave det en Afleder; alle Overtroens Trælle skrege derimod, og kaldte lynaflederen Kjetterstangen: et Tordenveir trak op: Lynilden slog ned i Taarnet: Mængden stimlede til for at see, om Aflederen havde beskyttet Kirken, og see, den havde udøvet sin Magt saa fuldkomment, at ikke engang det Spind,som en Edderkop havde fæstet dertil, var i mindste Maade beskadiget.

Det er naturligt, at den, der har ligesom fastlevet sig i den gængse Opfatningsmaade, ikke vil finde sig tilfredsstillet ved den Erstatning, den nye byder ham for hans Tab, og endnu mindre vil finde, at denne Erstatning er usigelig rig, og mangfoldige Gange opveier Tabet. En saadan Overbeviisning kan maaskee forberedes, men ikke uddannes ved enkelte om og betydningsfulde Exempler; den vil kun efterhaanden udbrede sig og omsider seire, alt som Naturvidenskaben udbreder sig saaledes, at den ikke alene bliver Forstandens Sag, men tillige befrugter Indbildningskraften. Det er kun ved denne aandelige Udvikling, at der lige overfor den gamle Digterverden vil aabne sig en ny, maaskee aandeligt af ikke mindre Betydning end den, Opdagelsen af en ny Verdensdeel havde lige overfor den saakaldte gamle Verden.

Denne Udvikling vil ikke savne sin lovlige og sikkert store Indflydelse paa Brugen af den gamle Digterverden; blandt andet vil herved uddanne sig en finere Takt for den Fornuftharmoni, som bør herske, om ogsaa nok saa skjult for Mængdens Øine, selv i den frieste Digtning, og herved maatte den vilde Frihed, som den tankeløse Mængde ofte tager for høi Originalitet, alt mere og mere tabe sine Beundrere.

*

6.

Vantroens Virkninger.

Vi have nu dvælet længe ved Overtroens Virkninger og ved de falske Aandsretninger, som begunstige den. Ved Vantroens Virkninger behøve vi ikke at opholde os saa længe, uagtet de ogsaa ere høist fordærvelige; men da det hører tildens Oprindelse (see S. 85—90), at den udvikler sig af Undersøgelsesaanden, bærer den saaledes Spiren til sin egen Undergang i sig selv, og kan derfor ikke vinde et saa langt eller saa udbredt Herredømme som Overtroen. Vi have seet, at Vantroen bestaaer i et Hang til at forkaste Det, som Mennesket pleier at antage om aandelige Ting, forsaavidt man kun tilegner sig dette ved en umiddelbar indre Sands og ikke beviser det ved Tænkningen; den opstaaer i Anledning af de talrige Tilfælde, hvor Videnskabens Opdagelser gjendrive de Meninger, man uden Undersøgelser havde antaget. Vel gjendrives ligeledes i Undersøgelsernes Løb mange Meninger, hvortil man var kommen ved tidligere Undersøgelser; men her er det Tænkningen, som selv rettet sine Vildfarelser, ei at tale om, at det i en lang Række af Menneskealdre især bliver Overtroens Vildfarelser, Tænkningen faaer at rette. Det er naturligt, at dette avler Tvivl mod den hele Kundskabsart, som saa hyppigt gribes i Vildfarelse; Tvivlen gaaer let over til Mistro, Mistroen hos Mange til et overvættes Hang til at forkaste; hertil kommer en forhøiet Følelse af Tænkningens Magt, som i sig selv er en saa herlig Følelse, men hos Mange udarter til Overmod. Den Frihedsfølelse, som opstaaer ved saa mangfoldige Befrielser fra Naturtvang, udarter ikke mindre hos Andre til en vild Frihedslyst, der foragter enhver Skranke; alt efter disse Udartningers Grader udspringer heraf en Forkastelse af al Religion, en indbildt Viisdom, som troer at kunne hæve sig over Dyds- og Pligtbegreberne, endskjøndt man ret gjerne seer, at andre svagere Aander rette sig derefter; at Poesien ikke blomstrer ved en saadan Opfatningsmaade, seer man let. Vantroens Tilhængere bestyrkes ofte meget i deres Vildfarelse ved den Uforstand, som Overtroens Venner sætte imod dem; denne gaaer let over til Forfølgelse, som giver Vildfarelsen en vis høi Værdighedsfølelse, baade derved, at Forstanden maa foragte al Vold, som vil træde istedetforOverbeviisningsmidler, og ved den Bevidsthed at lide for Sandheden. Der gives et vist Udviklingsstade, hvori det tillige er de mest høitbegavede Aander, som kraftigst ivre mod Overtroen, og derved let lade sig henrive til visse Yderligheder, der vel ikke selv ere Vantroens Værk, men let give Anledning til, at saadanne Mænd i Tidernes Forvirring og under Partikampene synes at staae paa Vantroens Side; men forsaavidt Vantroen faaer Overvægt i en Tidsalder, gaaer denne sin Fordærvelse imøde: Sædeligheden undergraves, og ringeagtes siden: Alle de hemmelige Baand, som sammenholde Familien og Statssamfundet, opløses: Alt Helligt forhaanes: Vantroen faaer selv sin Forfølgelsesaand, som Overtroen havde sin; men denne Tilstand bærer Spiren til sin Undergang i sig selv; dersom de aandelige Kræfter ikke formaae at have den, endes den ved store Omvæltninger og Gjenfødelser af Samfundet, hvilke, som bekjendt, medføre saadanne Fødselsveer, at de kunne betragtes som

uhyre Straffedomme over Udartningerne.

Det forstaaer sig, at hverken Vantroen eller Overtroen i nogen Tidsalder vinder et udelukkende Herredømme. Den vort Væsen iboende Fornuft, i Forening med hele Omverdenens belærende Indvirkning paa os, udretter, at Flerheden af Menneskene ikke ganske hengive sig til nogen af de to Eensidigheder, omendskjøndt ikkun Faa ere istand til fuldkomment at holde sig fri for dem. Der er saaledes ved en høiere Naturindretning sørget for, at det Onde ikke faaer uindskrænket Overmagt, men at der levnes Spirer til nye og ædlere Udviklinger, selv naar et Onde er voxet til en saadan Magt, at store Omvæltninger ere fornødne.

*

7.

Hvorledes Naturvidenskab virker mod Overtro.

Det synes, at de Fleste sætte den Virkning, Naturvidenskaben har til Overtroens Udryddelse, fornemmelig deri, at den tilintetgjøt overtroiske Meninger. Denne Tjeneste er vel overmaade vigtig, men ikke den eneste; jeg vilde sige, at den ikke engang var den vigtigste, dersom den ikke var Udgangspunktet for alle de andre. Man seer let, at den Undersøgelsesaandens Handling, hvorved en overtroisk Indbildning udryddes, medfører ikke blot den Vinding, at en saaden særegen Indbildning forsvinder, men ogsaa den, at en Eftertanke vækkes, hvorved man bliver mistroisk mod andre beslægtede. Denne vigtige Følgevirkning opkommer for det Meste kun i ringe Grad ved Tilintetgjørelsen af een overtroisk Indbildning, men forøges i et stærkt voxende Forhold ved flere Opdagelsers Samvirkning. Man tænke sig den Overtro forjaget, at en Solformørkelse skulde antyde, at en Drage vilde opsluge Solen; dette vil sikkert have sin Virkning paa Manges Eftertanke; men Indtrykket vil hos Flerheden snart svækkes, og ikke udvide sig til fortsat Eftertænkning. Overtroen har en Solgud, som hver Aften gaaer til Hvile bag Havet og begynder næste Morgen sin Bane paa ny: Videnskaben lærer, at Jorden er en Kugle, rundt omkring hvilken Daglyset forflyttes eensformigt i hvert Døgn fra Øst til Vest. Overtroen antager, at Solgudens Ildvogn kunde tænde Jorden, hvis den kom for nær: Videnskaben lærer, at Solen hverken er en Ildvogn, ellet styres med Vilkaarlighed, eller kommer Jorden nær. Overtroen havde sin Maanegudinde, der ogsaa havde mange Virkninger paa Jorden: Videnskaben lærte, at Maanen er en Klode, som har sin bestemte Bane. Flere saadanne Tilintetgjørelser af overtroiske Meninger maatte hos Mange fremkalde den Tanke, at hele Himmelløbet er bestemte Love underkastet, hvorved de Meninger, som forudsætteHimmelbegivenheder, der udspringe af Guders vilkaarlige Virkning, maae bortfalde. Førend jeg gaaer videre, vil jeg gjøre en Misforstaaelse umulig, som dog ifølge alt det Foregaaende vilde være aldeles uberettiget; jeg vil nemlig sige, at det ikke er den digteriske Betydning af de omhandlede mythologiske Forestillinger, jeg her betegner som Overtro, men den i Sandhed prosaiske Opfatning, som herskede om de samme Gjenstande i Hverdagslivet, efter denne, maaskee overflødige Bemærkning, fortsætter jeg endnu min Betragtning. Den Tanke, at Himmelbegivenhederne foregaae efter bestemte Love, tog ikke strax sit fulde Omfang: den blev tvertimod gjennem mangfoldige Aarhundreder staaende indenfor en snæver Begrændsning, som tillod store Tilfældigheder; selv de, der kjendte Himmellegemernes Løb, sattes f. Ex. endnu i Skræk ved Kometer. Det er ikke mere end halvandet Aarhundrede siden, at Videnskaben befriede de Oplyste fra denne Skræk, som først langt senere blev forjaget af en større Menneskemasses Bevidsthed, da man kom til Kundskab om, at en Komets Gjenkomst med Held havde været forudseet over 75 Aar, førend den kom. Man troede længe, at et Menneskes Skjæbne kunde forudsiges af Stjernernes Stillinger ved hans Fødsel; den fuldkomne Forvisning om, at Planeterne ere Kloder som Jorden, og Fixstjernerne Sole, fremstillede denne Indbildning i dens hele Latterlighed. Der ligger i disse Exempler en Belæring om Videnskabernes Virkemaade mod Overtroen; at det nemlig ikke blot var den Vane at see mangehaande overtroiske Meninger tilintergjorte, der stærkest virkede mod Overtroen, men langt mere Udbredelsen af den Kundskab — hos Nogle som Indsigt, hos Mængden som Efterretning —, at Himmelløbet bestemmes ved Naturlove. Denne Virkning steg til en fortsat voxende Høide, alt som man kom til fuldere Indsigt i Naturlovenes

Eenhed. Den klare Opfattelse af det sande Verdenssystem gjorde det umuligt at antage een eller flere faste Himmelhvælvinger, saaledes somdette tidligere var skeet; men derved bortfaldt mangfoldige Forestillinger om Himlen eller Himlene, Forestillinger, som hos Mange vare sammenvoxede med deres Religion, men med Uret, da den legemlige Betydning af Udsagnene om Guds Bopæl, de Saliges Boliger o. s. v. jo i alle Tilfælde maatte forkastes, og kun en aandelig antages for gyldig. Endelig maatte den ved Newton grundlagte Indsigt i de himmelske Bevægelsesloves Naturnødvendighed yderligere forhøie Overbeviisningen om, at Verdensbevægelserne ingen vilkaarlige Forandringer tilstæde; man seer nemlig her, at alle disse Love ere Fornuftlove, vistnok langt høiere end vor Aand havde kunnet opfinde dem, men guddommelige Fornuftforskrifter, som vi ere lykkelige nok til at begribe. Denne Overbeviisning har en uovervindelig Styrke derved, at den beroer paa en saadan Indsigt, hvori Tanke og Anskuelse paa det Inderligste ere forenede. Jeg har valgt denne sammenhængende Række af Exempler, fordi den oplyser mangfoldige Led i Naturvidenskabens Virkemaade mod Overtroen; at den nemlig først virker ved at tilintetgjøre overtroiske Indbildninger, dernæst ved at fremkalde en Vane til at drage mangen overtroisk Mening i Tvivl, fremdeles ved at vise en stor Deel af Naturvirkninger, som ordnede efter Love, senere ved at vise disse Loves Eenhed, Sammenhæng og uindskrænkede Omfang, endelig ved at vise deres Nødvendighed, og at denne er en Fornuftnødvendighed, en uforanderlig Guddomsvillie. Alt det samme kommer igjen i Virkemaaden af Naturvidenskabens øvrige Dele, endskjøndt det turde være vanskeligt at finde nogen saa let overskuelig Række af Exempler; men denne ene Række vil give de følgende Exempler endeel af den fornødne Belysning.

Blandt de Begivenheder, hvori Menneskene have været saa tilbøielige til at see Yttringerne af en menneskelig vilkaarlig, jeg kunde fristes til at sige lunefuld Magtfuldkommenhed hos Guddommen, ere Veirforandringerne. At Gud skulde resolvereRegn eller Tørke, Uveir eller Stilhed, ligesom en jordisk Monark uddeler Velgjerninger eller Straffe, er en Indbildning, der har holdt sig hos Mængden indtil vore Dage, og vil maaskee ikke snart forsvinde. Imidlertid viser det sig, ved hvert Fremskridt vi gjøre i Kundskaben om Luftbegivenhederne, at de foregaae efter almeengyldige Naturlove: Varmen kan ikke blive usædvanlig stor paa et Sted, uden at blive destomindre paa et andet: den Retning Vinden tager i eet Land, er afhængig af dem, der finde Sted i alle andre: den samme Forandring, som i eet Land foraarsager Tørke, giver et andet en stor Overflødighed af Regn. Jo fuldkomnere Almeengyldigheden af de Love, hvorefter alt dette skeer, bliver indseet, og Kundskaben derom udbredt, desto mere vil hiin overtroiske og Guddommen uværdige Mening om disse Naturvirkningers vilkaarlige Uddeling forsvinde. Blandt dette Slags Overtro havde til de mest forskjellige Tider den Indbildning havt en stor sandselig Styrke, at Gud yttrede sin Vrede i Torden og Lynild. Opdagelsen af Lynildens elektriske Natur, og især Opfindelsen af Lynildens Ledning tilintetgjorde den kraftigt, men i visse Retninger langsomt nok; thi Tanken bevæger sig, ligesom Elektriciteten, kun med Lynets Hastighed i de gode Ledere; men alt som Lynafledernes Virkning, snart hist snart her viste sig i behørig Nærhed for den sløve Mængde, maatte dens Fordomme rystes deraf. I et af de S. 103 anførte Tilfælde maa Begivenheden have virket paa Menneskene som et Mirakel; man tør da vel gjentage: „Mangen Fordom blev knust ved det Lyn, som lystred en Leder.“ Jeg har især fremhævet dette velbekjendte Exempel, for at henlede Opmærksomheden paa, at den Oplysning, hvormed Naturvidenskaben adspreder Overtroen, ofte virker med en betydningsfuld sandselig Kraft, skjøndt sjeldent med en saa mægtig som denne; men altid tale dog Erfaring og Forsøg med megen Styrke. Jeg vil endnu anføre et Par Exempler: Man tænke sig tilbage til den første Deel af det 17deAarhundrede. Et Sted i Frankrig faldt der en Blodregn. Nogle Munke begyndte allerede at udtyde denne Begivenhed som et rædsomt Tegn paa Guds Vrede; men en Naturforsker (Peiresc) viste, at de saakaldte Blodplætter ogsaa kom paa Steder, som vare under Tag, hvor altsaa ingen Regn faldt, og at en Sværm af Insekter afsatte dem. Som bekjendt, har man endnu langt oftere ladet sig forlede til lignende Indbildninger ved andre Særsyn, og f. Ex. taget røde af Regnen reenskyllede og opsvulmede Lavarter for Frembringelser af en Blodregn, en Vildfarelse, som Naturkyndige ligeledes have berigtiget. De saakaldte Steenregne have naturligviis givet hyppige Anledninger til overtroiske Indbildninger; Naturvidenskaben har vel ikke givet os alle ønskelige Oplysninger om denne Sag; men den har dog gjort nok til at unddrage Overtroen den, ved at vise endeel af de Love, hvorefter den retter sig, og lære os, at de omtrent alle have de samme chemiske Bestanddele.

En vigtig Deel af sin Kraft viser Naturvidenskaben ved at trænge ind i Erhvervsomhedens mange Kunster, og virker derved ofte til at forjage overtroiske Meninger, men endnu langt mere til at udbrede og styrke Tænksomheden. Hvor udbredt var ikke Overtroen blandt Bjergmændene! Deres Dont medførte saameget Uforklarligt, Dunkelt, Farefuldt, at Overtroen let maatte faae Magt hos dem; uden at nægte, at der endnu kan være endeel Overtro tilbage hos dem, især hos de lavere, som ikkun modtage enkelte af Videnskabens Udsagn, og det gjennem mange Mellemled, maatte dog det Kundskabslys, som Videnskaben efterhaanden tændte over Bjergenes indre Bygning og over alle Ertsbehandlingens Dele, udbrede en betydningsfuld, al Overtro fjendtlig Indsigt, især hos alle dem, der ikke staae paa det laveste Trin. Men selv paa disse maae Videnskabens Opdagelser have ladet falde noget Lysglimt; blandt andet var det forhen Tro blandt Bjergmændene, at ondskabsfulde Aander kastede dem overende og qvalte dem iBjergværkerne, eller tændte en knaldende, ødelæggende Ildmasse. Naturvidenskaben har, ved at udbrede Kundskaber om de for Aandedraget utjenlige Luftarter og om Knaldluften, men endnu mere ved at give Bjergmanden selv Sikkerhedslampen i Haand, kraftigt virket mod den gamle Spøgelsesfrygt.

Saa ufuldkommen end vor Indsigt i Gjæringens Natur endnu maa kaldes, har dog den Kundskab, vi have erhvervet over Gjæringens Naturlove, adspredt mange Dunkelhedet, medens den har tilveiebragt store Fordele for de Erhvervsgrene, hvori den bruges. Herved har denne Kundskab fundet en saa godt som nødvendig Indgang hos Brændevinsbrændere, Bryggere o. s. v., hvoraf de Fleste kun have ladet sig bestemme til at optage nogle naturvidenskabelige Kundskaber, ved den Fordeel, de kunde have deraf; men foruden den Tænksomhed, dette medførte, og som vistnok er Hovedsagen, har dette ogsaa umiddelbart forjaget adskillige overtroiske Indbildninger. Jeg mindes saaledes meget vel, at jeg i min Ungdom har hørt Folk, som dreve Brænderi, og havde havt manget Uheld derved, tilskrive dette fjendtlig Hexekunst, ja kaste deres Mistanke paa bestemte Personer. Nu, da man ved Videnskaben er bleven saa velbekjendt med dette Slags Gjæringers Love, og har almeenfattelige Forskrifter for de Fremgangsmaadet, de forskjellige Omstændigheder kræve, vil man i de fleste Tilfælde undgaae saadanne Uheld, og skeer der noget, vide at finde Grunden dertil. I Kjældere, som længe have staaet lukkede, fandtes i gamle Tider Basilisker, som man ikke saae; men som ved at see paa et Menneske dræbte ham. Siden det er bleven mere almindelig bekjendt, at Gjæringen frembringer en uaandbar Luft, som ved sin Vægtfylde samler sig paa lave Steder, veed man, hvem Morderen er, og forjager ham ved Udluftning.

I vore Dage have de mangfoldige Anvendelser af Dampmaskinen i saamange Næringsveie, i Skibsfarten, i Jernbanebefordringen vakt Menigmand i Almindelighed, og endnu mere

alle Værkmænd til usigelig megen Eftertanke. De talrige andre Maskiner, som tidt udføre de kunstfuldeste Arbeider, maae have havt samme Virkning. Den elektromagnetiske Telegraph har tildraget sig Menigmands Opmærksomhed, selv i Lande, hvor den endnu kun er kjendt af Navn. Ved Siden af al den øvrige Virkning have disse mange Opfindelser vænnet Menneskene til at see, at det Vidunderlige kan frembringes ved Fornuftbrug; men ikke blot disse store Foretagender have bidraget til Menneskeslægtens Aandsudvikling, der lader sig neppe nævne nogen Erhvervsgreen, hvori Videnskaben ikke har indgrebet og virket tankevækkende. Denne vakte Tænksomhedsaand er nær beslægtet med den Undersøgelsesaand, som Videnskaben uddanner; paa denne, som overalt har saa velgjørende Følger, maae vi med Hensyn paa Overtroens Udryddelse lægge en særdeles Vægt.

De overtroiske Meninger, som staae i nogen Sammenhæng med Naturen, blandt andet dem, som beroe paa en misforstaaet Opfatning af noget virkeligt Tilværende, kan Naturvidenskaben som oftest gjendrive; i et andet Forhold staaer den til dem, som slet ingen egentlig Naturrod have. Imod dem maa den ved Naturvidenskaben vakte Undersøgelses-Aand og den ved samme øvede Undersøgelseskunst virke; men man finder dem altid vanskeligere at udrydde. Et Exempel paa saadanne er den allerede omtalte Indbildning, om Faren ved at sidde tilbords selvtrettende. Den Bemærkning, at der vare Tretten samlede ved Christi Nadvere, er jo aldeles ingen Grund til en saadan Mening. Mangen En beraaber sig paa egen Erfaring; spørger man ham da, hvad han har erfaret, saa bestaaer det deri, at han eengang hat spiist ved et Bord selvtrettende, og at derpaa een af Gjæsterne døde inden eet Aar. Men hvad betyder den Erfaring? Selv om han havde gjort to eller flere saadanne Erfaringer, vilde Undersøgelseskunsten ikkefinde dem brugbare som Beviis. Den vilde sige: Ingen Enkeltmands enestaaende

Erfaring kan i Sager af denne Beskaffenhed give noget Beviis; nei, hertil udkræves mange Menneskers i nogle Aar uafbrudt optegnede Erfaringer over Antallet af Bordgjæsterne i mangfoldige Selskaber og over Antallet af dem, som i eet Aar efter Sammenkomsten døde; man vil da faae et Middeltal, som vil vise, at jo talrigere Gjæsterne ere, jo Flere af dem døer der i et vist Tidsløb. Men den, som har en levende Sands for Naturens Love, vil ikke engang forlange denne Afgjørelse; thi han veed, at den omhandlede Mening slet ikke stemmer med Naturlovene. Men, hører jeg mangen aandrig og i andre Retninger høit dannet Mand sige: jeg vil just ikke paastaae, at denne Frygt for at sidde selv trettende tilbords er grundet; men min Indbildningskraft er nu engang belemret med denne Tanke; lad mig beholde denne uskyldige Vildfarelse. Dette er en anden Sag: det lader sig nogenlunde høre: vi Andre bør taale denne Særhed; men bør nogen Mand taale den hos sig selv? Var det ikke smukkere, at han indstævnede sin ufornuftige Frygt for sin egen sunde Fornufts Domstol, og dømte den fra Livet? Vildfarelsen selv er ubetydelig nok; men den Magt, man indrømmer en saa falsk Forestilling, vedligeholder et skadeligt Sjæleanlæg. Dersom vi opdagede, at noget Organ i vort Legeme havde et Sygdomsanlæg, som vi kunde overvælde, vilde vi sikkert gjøre det; men enhver overtroisk Indbildning er jo et Sygdomsanlæg i vort aandelige Væsen: skulde vi ikke stræbe at overvælde det?

Det, som her er sagt om et enkelt Tilfælde, lader sig med Lethed anvende paa mangfoldige andre. Vi ville ikke opholde os ved at gjennemgaae saadanne; Alt, hvad man kan sige mere om dem end om dette ene, vil kun lidet forøge Virkningen. Overtroens adspredte Levninger ville kun efterhaanden tabe deres Magt over Indbildningskraften ved denUndersøgelsesaand, som Naturvidenskabens stedse voxende Anvendelse udbreder endog over dem, som ikke selv tilegne sig den, men ikkun berøres af dens mangfoldige Anvendelser paa Menneskelivet; men denne Virkning kan dog ikke sammenlignes med den, som Naturvidenskabens rette Dyrkning selv medfører. Den udvikler i Mennesket en heel indre Verden, der staaer for ham ei blot som noget eengang Modtaget og i Hukommelsen Opbevaret, men som en sig uophørligt fornyende Tilværelse, i hvilken man seer en altomfattende Virken af den evige levende Fornuft; her er da intet Rum tilovers for Overtroen.

Maaskee vil man indvendende fremhæve, at enkelte Naturforskere ikke have været frie for Overtro. Det forstaaer sig, at vi med Rette kunne afvise ethvert Exempel, som fremføres uden skjønsomt Hensyn paa Naturvidenskabens Udviklingsgang; skjøndt een, har den dog maattet dele sig i forskjellige Grene, som ikke alle med lige Hurtighed kunde udvikle sig. Det er sandt, at enhver af disse underordnede Videnskaber allerede i dens tidligste Alder begyndte at virke mod Overtroen; men det varede længe, at dette blot kunde skee i visse Retninger, medens den i andre vedblev at være sammenvoxet dermed. Astronomien, den Deel af Naturvidenskaben, som allerede i Menneskeslægtens Udgang fra Barndomsalderen forjog saa mangen overtroisk Forestilling, kunde dog i en lang Række af Aarhundreder ikke rive sig løs fra Stjernetyderiets Daarligheder; ja det blev ikke ganske umuligt for dens Dyrkere at hengive sig dertil, førend Newtons Tidsalder havde fremstillet Himmelbevægelsernes Love i en saadan Sammenhæng, at man ikke baade kunde fatte denne og indskyde overtroiske Forestillinger i sin Himmelkundskab. Astronomiens Exempel vil være nok til at retfærdiggjøre en lige Indsigelse for alle Naturvidenskabens Dele. Farligere for vor Mening synes det at være, om man kunde anføre Exempler paa Mænd, som havde erhvervet storeKundskaber i en meget uddannet Deel af Naturvidenskaben, og dog ikke vare frie for Overtro. Jeg veed ikke vist, om saadanne Exempler findes, dog troer jeg det. Man kunde vel allerede ophæve deres Virkning ved at bemærke, hvorledes det ligger i de menneskelige Vilkaar, at der hist og her syndes imod Tankernes Følgestrenghed; men i de allerfleste Tilfælde, maaskee i alle, vil det findes, at ingen Mand er overtroisk med Hensyn paa det Fag, hvori han besidder en dyb Indsigt, forudsat at dette Fag allerede er uddannet til en høi Grad af Sammenhæng; men at det vel kan hænde, at den, som havde naaet et betydeligt Mesterskab i et Fag, kunde have dyrket dette paa en saa eensidig Maade, at han ikke havde gjennemtrængt sig med den Overbeviisning, at hele Naturen staaer under ligesaa strenge Love, som den Deel, han har gjort sig fortrolig med. Jeg skulde saaledes holde det for umuligt, at nogen Mand, som er i Besiddelse af vor Tids astronomiske Viden, kunde nære mindste Overtro med Hensyn paa Himmelbevægelserne; derimod skulde jeg ikke benægte det som ganske umuligt, endskjøndt jeg vilde optage det med største Tvivl, om Nogen fortalte, at en dygtig Astronom havde en Overtro med Hensyn paa Gjenstande, som ere hans Videnskab

fremmede. Dog jeg har maaskee Uret i at gaae en Indvending imøde, til hvilken der kun er saa svage Anledninger.

*

8.

Naturvidenskabens Virkning imod Vantroen.

Vi have allerede seet, at Naturvidenskaben under sin Udviklingsgang giver Anledning til Vantro. Vi dvælede især deleshed ved den Betragtning, at de sig saa hyppigt fornyende Tilfælde, hvor man saae Forestillingsmaader og Meningergjendrevne, som man var vant til at sammenknytte med Menneskets helligste Overbeviisninger, ofte matte ryste, ja tilintetgjøre Troen paa disse. Det er let at see, at Naturvidenskaben selv modarbeider den Tvivl og den overmodige Forkastelse af dybe Sandheder, som den mod sin Hensigt har fremkaldet; thi medens den uophørligt vedbliver at rense og klare Kundskaberne, vil den tilintetgjøre mangen falsk Indvending, som havde sin Oprindelse fra en mindre fuldkommen Kundskap: medens den gjendriver og berigtiger sine egne Vildfarelser, øver den Undersøgelsesaanden i at skjelne det Sande fra det Falske: med det samme som den lader os føle, hvor let vi kunne feile, lærer den os en velgjørende Mistillid til vore egne Domme.

Handledes der kun om hiin, saa at sige tilfældige Begunstigelse, Vantroen havde faaet af Naturvidenskaben, vilde Forsvaret allerede her være givet; men Naturvidenskaben har ved en Stræben, der hører til dens eget Væsen, hos Mange vakt en farlig Tanke, som eensidigt forfulgt, fører til Gudsfornægtelse. Idet den nemlig viser, at alle Virkninger i Naturen skee efter Love, og at disse Love ere nødvendige, uforanderlige, evige, har den bragt Mange til at tænke sig denne alt gjennemtrængende Nødvendighed som en blind Nødvendighed, der skulde ligesom tilhøre Naturen selv, gaae forud for al Fornuft og altsaa være uafhængig af samme. Denne Opfatningsmaade forudsætter som Grundlaget for hele Tilværelsen en fra Evighed værende ubesjælet Materie med visse nødvendige Egenskaber; af disses ligesaa nødvendige Virkemaade skulde alt Det, vi kalde Aandeligt, være Frembringelser, og selv vor Tænkning skulde kun være Følgen af de legemlige Deles Egenskaber og Bevægelser. Enhver føler det Trøstesløse i denne Opfatningsmaade, og vilde frygte Naturvidenskaben, dersom den ikkun førte til en saadan.

Det nærmeste Svar herpaa er den velbekjendte Sandhed, at den største Deel af Naturvidenskabens Dyrkere have hyldet en modsat Tanke, og have opviist i Naturen debeundringsværdigste vise Anlæg til fornuftfremmende Øiemed, saaat man pleier af Naturens vise Indretning at hente et Beviis for dens Oprindelse fra en almægtig Fornuft. Dette vilde være nok, dersom vi vilde nøies med et til det Udvortes sig holdende Forsvar; men ei at tale om, at vi da forlode Sagen med den utilfredsstillede Følelse, som opvækkes derved, at to vigtige Modsætninger blive staaende uforsonede, vilde vi lade et vigtigt Klagepunkt blive staaende uberørt. Videnskaben fører under sin Fremstriden bestandigt til fuldstændigere Opdagelser af Naturens Love, og viser fortsat en større og større Sammenhæng mellem disse; Nødvendigheden af alt Det, som skeer, bliver da stedse mere og mere indlysende. Hertil kunde man vel svare, at Indretningernes Viisdom bliver det ligeledes; men desto mere opfordrende blev da den uforsonede Modsigelse staaende for os med al den deraf udspringende Uro og Tvivl og Mulighed til Vantro. Lader os da fremhæve af Videnskaben de Sandheder, som kunne oplyse Sagen!

Uden alt Hensyn paa Det, Videnskaben lærer os om Øiemedene i Naturen og den Viisdom, der aabenbarer sig i deres Opnaaelse, føres vi ved Betragtningen af Naturlovene i deres hele Nødvendighed, til den Overbeviisning, at Naturen er en Fornuftindretning. Videnskaben fremstiller os nemlig Naturlovene som Fornuftlove, hvilke vor i mangfoldige Indskrænkninger hildede Fornuft vel ikke uden ved Naturens Hjelp kunde udfinde, men ofte ved denne Hjelp virkelig udfinder. Udfaldet af alle over Naturlovene anstillede Betragtninger er, at de alle tilsammen udgjøre en uendelig Fornuftenhed. Nødvendigheden ophører ikke; men den viser sig at være en Fornuftnødvendighed. Vilde man herimod opstille som Indvending, at denne Fornuftnødvendighed selv er en

Naturnødvendighed, og vort hele aandelige Væsen en Frembringelse af denne, saaat det vel derfor maa stemme med Naturen, kunde vi svare, at dette hverken kan eller skal benægtes; men at detingen Indvending er; thi Nødvendigheden ophører at være en blind Skjæbne, naar den besindes at være en Fornuftnødvendighed, Ordet taget i den Betydning, at det ikke blot betegner Noget, som det er en Nødvendighed for vor Fornuft at antage, men isærdeleshed Noget, som er nødvendigt, ifølge den Fornuft, hvoraf alle Naturlove udspringe. Men dette Svar vil endnu ikke ganske tilfredsstille, saalænge som man tænker sig Materien som Grundlaget for hele Naturen, ikke blot som en Deel af dens Væsen. Det er en af Menneskeslægtens ældgamle, man kunde sige oprindelige Fordomme, at søge det Enkelte og Uforanderlige i det Legemlige som saadant; man saae vistnok ved mindste Eftertanke, at alle Legemer ere forgjængelige; men man tog sin Tilflugt til Stoffet. Det er sandt, at dette i al Erfaring viser sig som uforgjængeligt, dog vel at mærke, ikke de mangfoldige ueensartede Stoffer, men det veielige, rumopfyldende Noget, som er fælles for alle Stoffer, med andre Ord: Materien som det Almindelige i Legemerne. Et ældgammelt System lod Materien selv bestaae af usigeligt smaae Legemer med ulige Størrelser og Figur, men med en ubegrændset Haardhed. Denne Forestillingsmaade har vel fundet hyppig Indgang i Naturvidenskaben; men den tilhører den ikke; vi have aldeles ingen Kundskab om Stoffet, uden ved dets Virksomhed og ved de Naturlove, hvorefter det virker. Gaaer Undersøgelsen over til de Eiendommeligheder, hvorunder Stoffet virker i hvert særskilt Legeme, saa viser det sig, at disse Eiendommeligheder beroe paa de Naturlove, hvorefter Virkningerne foregaae. Vel standser Undersøgelsen ved visse Stoffer, som den indtil videre maa lade staae som enkelte; men Videnskaben lader os ikke tvivle om, at dette kun er indtil videre. Maaskee vil Videnskaben engang komme til visse eiendommelige Stoffer, som den med Indsigt vil erkjende for Grundstoffer; men selv da vil det være ved deres Virksomheds Love, at den vil erkjende dem derfor. Kort, Stoffet erikke en for sig selv bestaaende død Væren, men Virksomhedsyttringer, bestemte og begrændsede ved de Alt gjennemtrængende Naturlove. Det Grundvirksomme og det Ordnende i Tilværelsen ere da ikke to adskilte Ting, men et levende, uophørligt baade skabende og ordnende Fornufthele, en uendelig levende Fornuft, Gud!Jevnfør med Hensyn paa dette hele Afsnit Samtalen om det Aandelige i det Legemlige.

Men udelukker dog ikke al denne Nødvendighed Tanken om Øiemed og Viisdom? Ingenlunde, naar vi kun holde fast paa den himmelvide Forskjel mellem den uendeligt fuldkomne Fornuft og den, der kan finde Sted hos endelige Væsener. Allerede ved enhver Anvendelse af den menneskelige Fornuft, det være sig til en Maskine eller til en Statsindretning eller til et videnskabeligt Værk, vil man stedse finde en desto fuldkomnere Sammenstemning mellem alle Dele, jo rigtigere og renere Grundtanken var. Sammenstemninger, som blot udspringe af den følgerigtige Anvendelse af Grundtanken, træde ofte frem for os, som om der var gjort særskilt Anlæg til deres Tilveiebringelse, endskjøndt det er Fornuftens egen Harmoni, der har gjort det; men i Fornuften selv, Fornuften uden Indskrænkning, er enhver enkelt Yttring Følgen af Fornuftens eget Væsen, er derfor paa eengang Middel og Øiemed. Exempler ville kun ufuldkomment oplyse dette; men de ville dog ikke være ufrugtbare, naar man kun ret tilegner sig deres Indhold og anvender det. Man forestille sig nu først som Tankeforsøg, at alt Det vi vide om Kuglen endnu var ubekjendt, og at en Kunstner vilde opfinde en Figur, som fra alle Sider skulde frembyde samme Skue, være i Ligevægt, hvordan man end lagde den paa en vandret Flade, have en saadan Overflade, at den indsluttede et større Rum end nogen anden af lige Størrelse, hvilken usigelig Hid- og Did-Tænken vilde hertil ikkeudfordres; men den, som gaaer ud fra Grundtanken, et Rum, begrændset af en Overflade, som overalt staaer lige langt borte fra et Midpunkt, vil ved Tankens nødvendige Udvikling, finde alle disse og langt flere skjønne og mærkværdige Egenskaber, som en blot Stræben efter Øiemed enten slet ikke eller kun ad mange Omveie vilde finde. Henvende vi os nu til Naturen selv; tænke vi os som udskilt af det store Verdensheles Idee den Tanke, at tilveiebringe en uendelig Mangfoldighed af selvstændigt Væren og Leven, hvortil udkræves, at den ene Gjenstand ikke maa være den anden i Veien, hvorledes kunde man da tænke sig et visere Anslag, end at fordele Verdens hele Masse i utallige beboelige Kloder, som hver har sine egne Dags- og Aarstider, hver sin eiendommelige Varme, hver sin særegne Tæthed o.s.v. Hvorledes kunde man videre udtænke noget Visere, end at lade et stort Antal saadanne Kloder faae Lys og Varme fra een Sol, og lade dem faae deres Dagstider ved at dreie sig hver om sin Axe, deres Aarstider ved hver at beskrive sin egen Bane omkring sin Sol? Men alle disse og utallige andre dermed sammenhængende Øiemed følge med Nødvendighed af de Love,

hvorefter Materiens Dele, Tiltrækningen og Bevægelsen rette sig. I den endelige Betragtning see vi Øiemed og Midler som adskilte, i det Virkelige og Hele ere de Eet. Gaae vi nu til vor egen Klode, saa see vi, at de mest velgjørende Indretninger, som Dags- og Aarstidernes Vexel, have deres Udspring af altomfattende nødvendige Love. Paaskjønne vi med Hensyn paa Gavnligheden den Bevægelse, Havet faaer ved Flod og Ebbe, maae vi paa den anden Side tilstaae, at den følger af hine samme almindelige Love. Prise vi den Afvexling og Udjevning, Varmen i de forskjellige Jordegne faaer ved de mangfoldige Vindstrømme, saa finde vi atter, at disse ere Følger af hine almindelige Love i Forening med Varmens udvidende Kraft. Lade vi nu Tanken udvide sig fra disse Exempler til dens hele uendelige Omfang, saa see vi, atOverbeviisningen om Øiemedenes Rige i Naturen ikke udelukker Nødvendigheden, Nødvendigheden ikke Øiemedene; men at Middel og Øiemed i Fornuften savne hinanden, som Digteren siger.

Saaledes udelukker da den sande Naturvidenskab saavel Vantroen som Overtroen.

*

Overtro og Vantro

i deres Forhold til Naturvidenskaben.

———

1.
Hvad Overtro og Vantro er.

Man er almindeligt enig om, at tilskrive Naturvidenskaben en stor Virksomhed til at udrydde Overtroen; Sagens egen Natur og Menneskeaandens Historie tillader ikke letteligt ulige Meninger herom. Man er ligelides enig om, at Naturvidenskaben ofte giver Anledning til Vantro, men at dette ikkun skeer ved dens Misbrug. Det kunde synes overflødigt at underkaste saa almindeligt antagne Meninger en ny Drøftelse, naar man ingen Grund finder til at modsige dem; men nogen Opmærksomhed paa Menneskelivet viser, at der i Anvendelsen hersker megen Uenighed, og at Sagen altsaa ikke af Fleerheden opfattes med al fornøden Reenhed og Klarhed.

Der gives Mange, som mene, at Overtroen staaer i inderlig Sammenhæng med Troen, og derfor indbilde sig, at Udryddelsen af hiin skulde udsætte denne for Fare. Det vil være nødvendigt, at vise disse, at Overtroen har to Sider, af i hvilke den ene har en tilfældig, altsaa opløselig Sammenhæng med den virkelige Tro, den anden derimod en inderlig Sammenhæng med den skrækkeligste Ugudelighed. Der gives Andre,som holde Overtroen for noget Poetisk, og derfor ere fjendtlig stemte mod dens Udryddelse. Man maa sige dem noget Lignende; nemlig at mange af Overtroens Gjenstande ere i Menneskeslægtens tidligste Tider blevne sammenknyttede med den digterigske Opfatning, uden at være uundværlige for denne; men at Overtroens Verden, udviklet i sin Fylde, er saa langt fra at være en Skjønhedens Verden, at den meget mere er den i høieste Maade modsat. Vi have her brugt Ordet Overtro som et velbekjendt Udtryk; men til en Undersøgelse derover vil det være nødvendigt nærmere at bestemme dets Betydning: vi ville derved i Forbigaaende tillige afvise den Indvending, at Overtroen nu er saa fuldstændigt udryddet af hele den oplyste Verden, at det ikke mere lønner Umagen at omhandle den. Enhver vil vide at gjøre Forskjel paa Lettroenhed og Overtro. Ingen vil beskylde den for Overtro, der har fæstet Lid til endeel falske Efterretninger, som i sig selv ingen Urimelighed indeholder: man vil blot kalde ham lettroende. Selv om han har ladet sig indbilde høist usandsynlige Ting, f. Ex. at der skulde gives et Land, hvor Menneskenes sædvanlige Høide var 10 Fod og deres Alder 1000 Aar, vil man blot finde hans Lettroenhed latterlig, men ikke forvexle den med Overtro. Den derimod, som indbilder sig, at Noget kan virke i Naturen

anderledes end efter dens Love, ham kalde vi overtroisk. Den f. Ex., som troer, at man, ved at læse visse Trylleord over et sygt Dyr, kan helbrede det, antager upaatvivleligt, at disse Ord have en Virkning, som de efter Naturens Love ikke kunne have. Jeg vil nævne et Par andre herfra meget forskjellige Exempler. Mange troe, at den, der er bleven bidt af en Hund, som i Biddets Øieblik var aldeles sund, kan faae Vandskræk, dersom samme Hund siden faaer denne Sygdom; uagtet disse to Ting, ifølge Naturens Love, ikke staae i nogen Sammenhæng. Den Indbildning, at det skulde være farligt, eller dog et ulykkeligt Tegn, at 13Mennesker sidde til Bords sammen, forudsætter, at et bestemt Tal skulde frembringe Virkninger, eller staae i Sammenhæng med Virkninger paa en Maade, som er Naturlovene aldeles fremmed. Der er ikke fordi disse Indbildninger antage noget Naturstridigt, at vi kalde dem overtroiske — thi da maatte vi ogsaa kalde den Mening overtroisk, at et Menneske kunde taale at drikke Skedevand istedetfor Brændeviin — nei, det er fordi de antage med Bevidsthed, om ogsaa med en meget dunkel, at der i Naturen saa foregaae Noget imod Naturens Love. Det kan ikke være Hensigten her at handle om adspredte overtroiske Meninger, men om Noget til saaledes at tænke sig noget saakaldet Overnaturligt, som indgribende i Naturens Gang. Dette Hang, denne overtroiske Tænkemaade, vedligeholder sig ofte hos Mennesker, som ved Opdragelsen have lært at skye alle gængse overtroiske Meninger. Jeg har f. Ex. for 40 Aar siden kjendt en fransk Emigrant, som vilde have følt sig fornærmet, hvis man havde tillagt ham Tro paa Spøgelser; men som troede sig forfulgt af Frimurerne, og meente, at de Londoner Frimurere virkede paa ham, endskjøndt han var i Kjøbenhavn, og forsatte ham om Natten i Kramper ved dyrisk Magnetisme. Jeg veed meget vel, at nogle Naturforskere have antaget hermed beslægtede Virkninger, og at Nogle iblandt dem have tænkt sig, at den dyriske Magnetisme kunde udbrede sin Virkning langt ud i Rummet, ligesom Lys, Elektricitet og Jordmagnetismen; men hos denne Emigrant var Meningen, ligesom hos mange saakaldte Magnetiseurer, en Indbildning om overnaturlige Virkninger. Selv om man nogensinde opdagede virkelige Naturlove, hvorefter et Menneskes Villie- og Nervevirkning kunde udbrede sig i store Afstande, vilde dog stedse de, der have antaget saadanne Virkninger som overnaturlige, findes skyldige i Overtro. Man maa betragte dette paa samme Maade, som den Indbildning, at Nogen ved Trolddomskraft kunde tilkjendegive sin Mening i et Nu for sine Medbrødre; Opdagelsen afden elektromagnetiske Fjernskrift kunde ikke gjøre denne Indbildning fornuftig. En anden Franskmand yttrede for mig den Mening, at det var ved Frimurernes Hjelp, at Napoleon udrettede saameget. I det første Tilfælde antog man, at en legemlig Virkning var frembragt udenfor Naturens Orden, i sidste, at en naturlig Virkning af et Væsen, hvori store Evner vare forenede, skulde hidrøre fra en Samvirkning af andre Kræfter, som efter den aandige Naturs Love umuligt kunde udrette det samme; vil man end ikke give Saadant Navn af Overtro, skal man dog ikke kunne nægte dets store Slægtskab dermed. I modsat Retning maa man betragte visse overtroiske Meninger, som ikke opfattedes i Overtroens Aand. Jeg har f. Ex. i forrige Aarhundrede kjendt fromme Mennesker, som aldrig havde været berørte af Tvivlen, og som sagde om Spøgelser, som dengang almindeligt troedes, at de vel ikke ligefrem turde nægte deres Tilværelse; men at de regnede dem for Intet, da de jo uden Guds Villie Intet kunde udrette; men Guds Villie er jo Religionens Udtryk for Tilværelsens evige Love, og saaledes tænkte de dem da, rigtignok paa deres uvidenskabelige Maade, det Overnaturlige indlemmet i det Naturlige. Paa samme Tid kjendte jeg en Mand, som ofte med megen Raahed forsikkrede om sin Vantro i Religionssager, og dog frygtede for at komme over en Kirkegaard eller forbi et Rettersted om Natten. See han var et Mynster paa overtroisk Tænkemaade!

For rigtigere at fatte Betydningen af det her Fremsatte, og for ikke at misforstaae adskillige deri forekommende Yttringer, maae vi nærmere stille os Naturlovenes Væsen for Øie. Uagtet vi beredvilligt bør tilstaae, at vor Naturvidenskab i Sammenligning med sin uendelige Opgave er høist ufuldkommen, er den dog tilstrækkelig til at vise os, at Naturlovene ere evige Fornuftlove; at kjende dem, er at kjende Naturens uendelige Fornuftsammenhæng, er at kjende den Fornuft, som gjennemtrænger og behersker hele Tilværelsen, den legemlige somden aandelige. Naturvidenskaben stemmer fuldkomment sammen med Religionen, som lærer, at Alt er frembragt, frembringes og beherskes af den guddommelige Villie; at kalde Noget i Tingenes Løb overnaturligt, er da at kalde det baade fornuftstridigt og stridigt mod Guddomsvillien. Jeg veed meget vel, at Mange indbilde sig, at den evige skabende Kraft vel nu og da kunde finde det nødvendigt at gjøre en Undtagelse fra Tingenes naturlige Gang; men skulde denne være en virkelig Undtagelse fra Fornuftordenen, vilde herved jo

forudsættes en Ufornuft i den alfuldkomne Fornuft: skulde Undtagelsen derimod kun være tilsyneladende, og i Virkeligheden være et Led i Fornuftordenen, saa henhørte den jo kun til det Meget, vi ikke forstaae; den vilde da gjøre sin Tjeneste med blandt alt Det, som kan ydmyge vor Stolthed; men den kunde ikke retfærdiggjøre Hanget til at antage noget Overnaturligt. Den overtroiske Tænkemaade er da et Hang til at antage noget Fornuftstridigt; et saadant Hang kan blot have Tilværelse som noget Ubevidst: den, som klart kan udtale, at der gives et Hang til Ufornuft, vil upaatvivleligt afskye det. Overtroen indeholder da ingen Tro: Navnet lyver: en Tro maa kunne udtales; nei Overtroen er kun en forvirret Indbildning, hvis egentlige Væsen ikke kan komme til klar Bevidsthed, uden at tilintetgjøre sig selv.

Man vil maaskee indvende mig, at et saadant Hang til Ufornuft er umuligt, og at det desuden, om det fandtes, maatte blive gjort uvirksomt ved Fornuftens Kraft. Jeg svarer, at et umiddelbart Hang til Fornufthad vistnok ikke kan være nedlagt hos Mennesket; men som Udartning af gode Anlæg er det ligesaa lidt utænkeligt som erfaringsstridigt; vor Undersøgelse vil i sit Løb have at oplyse dette. At Fornuften ikke hos Mængden tilstrækkeligt modvirker dette Hang, forstaae vi let, naar vi betænke, at de fleste Menneskers Tankeverden ikkun paa en høist ufuldkommen Maade er kommen til deres

egen Bevidsthed, og, langt fra af dem at opfattes i dens Eenhed og Heelhed, meget mere foresvæver dem i en mærkværdig Sønderrevethed, saa at Tanker, som skulde belyse og forsone hinanden, sjeldent mødes hos dem. Man tænke sig et Menneske, hvis Begreb om Naturen er indskrænket til den mest umiddelbare sandselige Nærværelse: for ham er ikke alene det Aandelige noget Overnaturligt, men endog alle Gjenstande i den legemlige Natur, som hans Tanke ei formaaer at bringe i Sammenhæng med det Sædvanlige; saaledes bliver Stjernehimmelen ham noget Overnaturligt, saa at han i sin Ukyndighed om de Love, hvorefter den regjeres, kan tillægge den de mest naturstridige Indvirkninger paa de menneskelige Ting. Et noget mere udviklet Begreb kan endnu forenes med mange Vildfarelser, som i deres indre Væsen høre til samme Slægt; dette er Tilfældet med den, som lader sit Begreb om Naturen saaledes fængsles i Betragtningen af Forskjellen mellem det Legemlige og Aandelige, at han ikke seer den Fornuftlovgivningens Eenhed, der omfatter det Hele. For alle dem, som have et saa indskrænket Begreb om Naturen, er det muligt at tænke sig et overnaturligt Indgreb deri, uden selv at blive Tankens Ufornuftighed vaer; men de leve dog, uden selv at vide det, i en Modsigelse med Tilværelsen, og maae ved enhver kraftig Tankebevægelse komme til at føle den; driver denne aandelige Stræben dem ikke saavidt, at Modsigelsen fremtræder for dem med den Klarhed, som fordres til at føre dem ud over samme, blive de staaende i en sørgelig, Sjælens Kraft nedtrykkende Følelse af Forvirring og Bortfjernelse fra det evige Lys. Den her omhandlede Tilstand kan hos visse Mennesker, og det meget hyppigt i visse mørke Tidsaldere, udarte til den yderste Nedsænkelse i aandeligt Mørke og deraf følgende Fornufthad og Ugudelighed. Maaskee kan dette ved første Øiekast synes Mange en overspændt Anvendelse af Grundsætninger, uden sand Overeenstemmelse med Virkeligheden; var

dette saa, vilde jeg selv hade disse stærke Udtryk, og skamme mig ved at bruge dem; men jeg haaber, at de ved Sagens nærmere Drøftelse skulle findes tilstrækkeligt retfærdiggjorte.

Ligeover for Overtroen staaer som en modsat Udartning Vantroen. Denne er et Hang til at forkaste al den umiddelbare Vished, der ikke hidrører fra de sandselige Indtryk, og til ikkun at bygge al sin Overbeviisning paa disse og paa Forstandens Udsagn.

Overtroen og Vantroen have i Menneskeslægten udviklet sig i den Sammenhæng, hvori Modsætninger, der altid gjensidigt fremkalde hinanden, nødvendigt maa vise sig; vi maae derfor stræbe at danne os et Overblik over deres Oprindelses- og Udviklingsmaade.

*

2.

Overtroens og Vantroens Oprindelse og Udviklingsgang.

Menneskeslægten begynder ligesom det enkelte Menneske sin Kundskab med den umiddelbare Opfatning. Den Barndomstilstand, hvori den egentlige Tænkning endnu kun lidet har udviklet sig, og hvori den Bearbeidelse, Sandseindtrykkene erholde af samme, er saare ringe, udgjør i Slægtens Udvikling en lang Tidsalder. Menneskets Bevidsthed om sine egne indvortes Tilstande faaer her en overvældende Indflydelse paa Verdensopfatningen; han lægger sin egen Følen og Villen og Indbilden ind i den sandselige Natur; Alt omkring ham er levende, følende, villende, ligesom han selv. Den indvortes Verden, Mennesket saaledes danner sig, er en Digtningtens Verden, meget forskjellig fra den, Tænkningen senere lærer ham at kjende; men da den samme Virksomhed, som i Tænkningen handler dette saa, vilde jeg selv hade disse stærke Udtryk, og skamme mig ved at bruge dem; men jeg haaber, at de ved Sagens nærmere Drøftelse skulle findes tilstrækkeligt retfærdiggjorte.

Ligeover for Overtroen staaer som en modsat Udartning Vantroen. Denne er et Hang til at forkaste al den umiddelbare Vished, der ikke hidrører fra de sandselige Indtryk, og til ikkun at bygge al sin Overbeviisning paa disse og paa Forstandens Udsagn.

Overtroen og Vantroen have i Menneskeslægten udviklet sig i den Sammenhæng, hvori Modsætninger, der altid gjensidigt fremkalde hinanden, nødvendigt maa vise sig; vi maae derfor stræbe at danne os et Overblik over deres Oprindelses- og Udviklingsmaade.

*

2.

Overtroens og Vantroens Oprindelse og Udviklingsgang.

Menneskeslægten begynder ligesom det enkelte Menneske sin Kundskab med den umiddelbare Opfatning. Den Barndomstilstand, hvori den egentlige Tænkning endnu kun lidet har udviklet sig, og hvori den Bearbeidelse, Sandseindtrykkene erholde af samme, er saare ringe, udgjør i Slægtens Udvikling en lang Tidsalder. Menneskets Bevidsthed om sine egne indvortes Tilstande faaer her en overvældende Indflydelse paa Verdensopfatningen; han lægger sin egen Følen og Villen og Indbilden ind i den sandselige Natur; Alt omkring ham er levende, følende, villende, ligesom han selv. Den indvortes Verden, Mennesket saaledes danner sig, er en Digtningtens Verden, meget forskjellig fra den, Tænkningen senere lærer ham at kjende; men da den samme Virksomhed, som i Tænkningen handlermed Bevidsthed, gjennemtrænger alle vore Sjæleyttringer, og udgjør deres Form, saa erholder denne barnlige Verdensopfatning en egen Overeensstemmelse med den i Naturen herskende Fornuft, og derved det for vor indre Sands saa fattelige Fornuftpræg, som udgjør Skjønhedens Væsen, og aldrlg ophører at indtage os. Kunde Mennesket vedligeholde sig i denne Digtningsverden, vilde hans Liv være en harmonisk Heelhed; men hans Verdensopfatning blev da kun en anende, halv drømmende. Verdens Fornuftsammenhæng, den guddommelige Fornufts Aabenbaring i Tilværelsen, vilde ikke klart opgaae for hans Bevidsthed; gjennem utallige Kampe maa Slægten derfor føres til det Stade, hvor Grundeenbeden i alle vore Evner og alle vore Opfatningsmaader bliver os klar, og hvor Tænkning og Digtning ikke mere ligge i Strid med hinanden. For dette Øiemed er der sørget i hele Tilværelsens Indretning.

Mennesket faaer ikke Lov til at indslutte sig i sin Digtningsverden; Yderverdenens Indvirkninger tillade det ikke: den paatrænger ham Erfaringer, den afnøder ham Tænkning; Indtryk af uimodstaaelig Styrke, Tanker, som fremtræde i uafviselig Klarhed, nøde ham til at opfatte Meget paa en ny Maade. Dette giver Anledning til to modsatte Følelser: enten Glæden over det nye Lys, eller Utilfredsheden ved det forstyrrende Indgreb i den gamle tilvante Verdensanskuelse; alt efter det Nyes Natur og hvert enkelt Menneskes Eiendommelighed faaer den ene eller den anden af disse Følelser Overmagten. Et Par Exempler ville oplyse dette: Aarstidernes Gang har, selv i de mest begunstigede Verdensegne, en stor Indflydelse paa Menneskets Tilstand; det maa i de varmere Jordstrøg være ham vigtigt at vide, naar en Regntid skal afløses af en Soltid, eller den Tørke, som slutter denne, skal vige for den frugtbare Regn; men i de koldere Jordstrøg vil det være ham om muligt endnu mere magtpaaliggende at

vide Aarstidernes Gang. Ved en Række af Himmeliagttagelser danner der sig i en Kredsaf høitbegavede Mænd og deres nærmeste Lærlinger en Kundskab om de Love, hvorefter Aarstiderne lade sig forudsige, og disse Kyndige agtes af Mængden som Himlens Fortrolige og Slægtens Velgjørere; ved deres Viisdom gjøres de Forretninger mulige, der udkræve Forudbestemmelser, som Agerdyrkning, Sammenkomster til Religionshandlinger, store Krigstog o. dsl. Det er just ikke Mængden, som herved vækkes til særdeles Eftertanke; men i den Kreds af Indviede, hvor Kundskaben pleies og bevares, maa man snart blive vaer, at Mængdens Forestillinger om Himmellegemerne som fritherskende Guder, hvis Gavmildhed man skylder Aarets Velgjerninger, ikke passe til de Love, hvorefter Begivenhederne maae rette sig; men herved opstaaer der ifølge menneskelige Vilkaar to modsatte Eensidigheder: hos Nogle en Tvivl imod Mængdens Forestillingsmaader i Almindelighed, og derved ogsaa om de Sandheder, som indeholdes i en med mange grove Vildfarelser blandet, i sin Grundvold dog rigtig Tro; hos Andre derimod en Frygt for at fratænke sig al Overbeviisning om det Guddommelige i Tingen. Under hine Indsigters tidligere Udvikling ville dog disse to Retninger neppe oparbeide sig til nogen afgjørende Eensidighed; men Tanken vil ligesom i Svingninger bevæge sig hid og did mellem begge Yderligheder, og Mennesket føle, at hans Tanke ikke formaaer at naae Bunden i dette Dyb. Men de samme Tankeretninger uddanne sig efterhaanden videre, og det desto mere, jo større Antallet bliver af dem, som faae nogen Kundskab om Himmellovene, hvilken hos de Fleste bliver meget overfladisk; dette vil navnligt være Tilfældet, naar Himmelbegivenheder, som Mængden betragtede med Skræk, vises at være fareløse Følger af Verdenslovene. Man tænke sig den Rædsel, der maatte overfalde Menneskene, naar de, ved at see en Solformørkelse, indbildte sig, at en uhyre Drage vilde opsluge Solen: det var for dem, som om Mørkets Magter truede at opsluge Lysets; men selv, efter at man havde aflagt denneFordom, vedblev man dog at see Solformørkelserne med Frygtens Anelser. Naar det nu kom til almindelig Kundskab, at denne Begivenhed kun bestaaer deri, at Maanen under sin velordnede Gang for en kort Tid kommer mellem vor Jord og Solen, og at den lader sig forudberegne, maatte dette give Anledning til en stor Tankebevægelse; Glæden over at see en gammel Frygt for en fjendtlig Naturmagt forjaget maatte blive meget almindelig. Hos dem, som fattede Mere af Sagen, maatte en ædlere Glæde endnu komme til, idet man i et stort Exempel saae vor Tanke fatte endeel af Naturens Styrelse; men idet man nu havde lært om een Naturfrygt, at den var grundløs, ledede man til at spørge sig selv, den det samme ikke gjelder om utallige andre; ja hos Mange blev det naturligviis ikke ved det blotte Spørgsmaal. Det heromhandlede Tilfælde, saa betydningsfuldt og tankevækkende det endog maatte være, kunde vistnok ikke, for sig selv alene, have en vidtomfattende Indflydelse; men det er kun et Exempel, grebet ud af en Uendelighed. Tanken vækkes uophørligt ved Omverdenens Indflydelse paa Mennesket, og for hver Gang han opdager en Aarsag, en Sammenhæng, kommer han i nogen Modsigelse med den gamle Indbildningskraftens Verden; under denne Fremgang ville de frieste og mest selvvirksomme Aander ikke blive staaende ved at forkaste de Meninger, hvis Falskhed man bestemt har indseet, men ville føle sig drevne til at forkaste alt Det, som har en paafaldende Lighed dermed; men Flerheden af dem, der have taget den nye Tankeretning, henrives let til at drive denne Forkastelse ud over de rette Grændser, og især til at nægte Sandheder, som have været forviklede med Vildfarelserne. Ligeoverfor disse staae de, som ikke let kunne løsrive sig fra de gamle Forestillinger; Nogle ledede ved en dybtfølt Forvisning om de Sandheder, man nu vil fornegte; Andre, og det Flerheden, hos hvem denne Forvisning er mindre levende, hærdede mod alt Nyt vedTænkningens Sløvhed. Fremgangsmændene ville nu, opfyldte af Glæde over Udsigten i den nye Tankeverden, blive utaalmodige over denne nye Modstand, og udelukkende finde Grunden dertil i aandelig Svaghed, hvorimod der paa den modsatte Side opstaaer baade Frygt og Forbittrelse, idet Tilhængerne af det Gamle see den Verdensanskuelse truet, med hvilken deres Gudsbevidsthed er sammenvoxen. Denne Kamp mellem to modsatte Eensidigheder gaaer, ligesaa lidt som nogen anden, uafbrudt frem; snart faaer Tankevækkelsen Overvægt ved nye Opdagelser; snart indtræder der en Rolighedstid, hvor man faaer Leilighed til at sammentrække Grændserne, som den raske Tankebevægelse havde rykket altfor langt ud; til alle Tider vil der være nogle Mennesker, som med en sand indre Beskedenhed, grundet paa en ærværdig Sjæledybde, ville føle, at der mellem de stridende Partier ligge mange Spørgsmaal, hvorpaa man for Tiden ikke kan med sand Overbevisning give noget Svar, hvorfor de nøies med at tilegne sig det, som de hos begge Parter finde det Visseste: paa den ene Side de Overbevisninger, hvortil en i sig selv betrygget

Sandhedsfølelse fører, uagtet det endnu ikke er lykket Tænkningen tilstrækkeligt at belyse dem; paa don anden de Sandheder Tænkningen afgjørende beviser, selv om der synes nogen Strid mellem disse og den gamle Tankeverden. Mennesker, som formaae at hævde hos sig denne Selvfornægtelse, vide meget vel, at der, hvor der er Modsigelse, kan den hele fulde Sandhed ikke være; men de vide tillige, at denne Besiddelse af Sandheden i dens Heelhed ligger over menneskelige Vilkaar, og at vi ingenlunde vinde Sandheden, ved at ville afgjøre Tvivlen i Utide.

Denne her i Korthed skildrede Udviklingsgang er gaaet gjennem hele Menneskeslægtens Historie, kun med store Forskjelligheder i de forskjellige Tidsaldre og Verdensdele. Vi ville nu forsøge en Fremstilling af Overtroens Uddannelse, saaledes som den har været paa de Tider, da dens Herredømme var mestudbredt. Menneskene nødtes efterhaanden mere og mere til at optage Kundskaber, som Tænkerne havde erhvervet for Slægten; men hos Flerheden bleve disse Kundskaber staaende som noget blot Modtaget, og netop det deri, som har den største Betydning for de høiere Begavede, er mindst skikket til uforvansket at indgaae i Mængdens Tankeliv; imidlertid vækkes der dog ogsaa hos de raaere Mennesker endeel Tænkning ved de Lynglimt af høiere Tanker, som udfyredes iblandt dem. Endnu mangfoldigere er Virkningen af alle de Tænkningens Frugter, der komme til Menneskene som Aarhundreders stedse voxende Arv, og paanødes dem af det daglige Liv, hvis talløse Forretninger i enhver ny Menneskealder fordre mere Eftertanke; men den Tænkning, som herved vækkes, faaer hos Flerheden ikke den Udvikling, at den frit kunde virke efter sin egen Natur; den bliver hos den raa Mængde tvungen til at virke under Indbildningskraftens Herredømme, og saavidt muligt i dennes Verden; man vil ligesom begribe med Indbildningskraften, og sammenarbeide det for denne ufordøielige Stof til en Verdensopfatning, der alt i samme Maal, som den mere udvikles, bliver mere forvirret og selvmodsigende; under denne Tilstand dannes der et besynderligt Væv af den gamle Digterverdens Skabninger og den Kundskabsmasse, man nu har vundet. Man vilde meget bedrage sig, hvis man troede at finde denne overveiende afpræget i en saadan Tidsalders Digterværker; man seer i disse kun, hvad Skjønhedssandsen kunde vælge og omdanne. Man finder ogsaa kun faa Spor af denne Overtroens Verden i de historiske Værker, som fremstille de store Begivenheder; men i de Skrifter, som give os Fremstillinger af Hverdagslivets Forhold, kunne vi tildeels faae Kundskab derom. Romernes Liv var, endog i deres mest forfinede Tidsalder, stærkt gjennemtrængt deraf; Middelalderen skulle vi strax nærmere betragte.

*

3.

Middelalderen som Exempel paa en overtroisk Tidsalder.

Overtroen har til forskjellige Tider naaet et vist Høidepunkt, som nærmere blev bestemt ved samtlige Forhold. Det vildo være altfor vidtløftigt at afhandle enhver saadan Tidsalder. Den for os lærerigste vil være Middelalderen, og det saameget mere, som Overtroen her indblandede sig i Christendommen, hvis Lære, naar den opfattes uden Indblanding af Menneskepaafund, er saa høi og herlig, at Overtroen i sin Modsætning dertil staaer blottet i sin mørkeste Ufornuft. Medens man bekjendte en Religion, som lærer, at hele Verden styres af den guddommelige Villie, opfyldte Indbildningskraften den med onde Væsener, som i mangfoldige Henseender havde Magt over Naturen; vel skulde de være den evige Villie underkastede: dette var en uomtvistelig Lære; men i de raae Sjæles dybe Afgrunde laae der mørke Indbildninger, som stode i Strid med den lysende Sandhed, og som, mere end man skulde troe, beherskede Liv og Handlemaade. Det er vanskeligt at nævne et klarere Exempel paa Overtroens Ufornuft, end den Begjærlighed, hvormed saa mange Christne gjennem en lang Række af Aarhundreder toge Tilflugt til Mennesker, om hvilke de selv troede, at de ikkun formaaede at hjelpe ved djævelske Kunster: at søge Hjelp hos Djævelen, medens man dog troer paa Gud, maatte man kalde den latterligste Daarskab, dersom det ikke var den sørgeligste Forvildelse. Her handles ikke om enkelte Exempler, men om en Tænkemaade, som gjennem mere end eet Aartusinde dagligt yttrede sig i alle christne Lande; men

Topmaalet af dette Vanvid er dog den Tanke, at forskrive sig til Djævelen, og at tilbytte sig en indskrænket Levetids snart forbiilende Lyster imod Opgivelsen af den evige Salighed og Underkastelsen under et evigt Livs uforgængelige Piinsler.Hvilken forenet Hengivelse til Ufornuft og Ugudelighed, Ugudelighed og Ufornuft!

Dersom man mod Historiens talende Vidnesbyrd, vilde sætte den Udflugtsindvending, at en saadan Ugudelighed ikke kunde være hyppig i Middelalderen, hvor Religionen var saa høit agtet, vilde jeg svare, at en upartisk Betragtning af den daværende Religionsøvelse meget mere viser, at ogsaa denne var opfyldt med Overtro. Den Gud, de dyrkede, skulde vel være den, som Christus havde forkyndt; men i deres virkelige Forestilling var han en ganske anden; de tænkte sig ham som en høimægtig Overkonge, og ikke som den Aand, der skal tilbedes i Aand og Sandhed; adspredte Undtagelser afvege saa stærkt fra den almindelige Handlemaade, at de ikke kunne anføres herimod. Den hos Mængden herskende Mening var, at de kunde afsone deres Vold og Rov og Mord ved Gaver, hvormed man ikke saameget henvendte sig til den Allerhøieste selv som til Personer, man tiltroede en stor Indflydelse hos ham, f. Ex. hans Søns Moder, en Hærskare af Helgene og en endnu større Hærskare af Præster, disse Indflydelsesrige overøste man med Gaver; Kirkens Tjenere solgte Aflad. Man vil sikkert forekaste mig, at jeg her gjentager det attende Aarhundredes forslidte Tale; men det er ingenlunde min Hensigt, her at sige noget Nyt, men noget Sandt, som Mange have stor Lyst til at glemme. Man vil sige mig, at denne Mening om Middelalderen er saa ofte bleven fordømt, og det i de stærkeste Udtryk, at det nu ikke gaaer an at fremføre den paa ny; jeg kjender disse Fordømmelsesdomme, de strække mig ikke mere, siden jeg har søgt at lære Middelalderen at kjende af den selv, og ikke af stridende Partiers Skildringer. Vi maae ikke lade os skuffe derved, at man kan underlægge de mørke Tidsalderes Vildfarelser en høiere Mening: en saadan ligger til Grund for alle Tidsaldres Vildfarelser; men vi maae aabne Øinene, og see hvorledes hine TidersMennesker i Virkeligheden tænkte; kun herved faae vi det sande Billede af Tilstanden.

Det forstaaer sig, at den Tankeretning, vi her have fulgt, maate udelukkende fæste vor Opmærksomhed paa Middelalderens Skyggeside; men efterat dette nu er skeet, bør vi minde os selv om, at ingen Vildfarelse er i nogen Tidsalder saa herskende, at jo det Sande og Gode ogsaa deri udøver megen Magt. Hvad jeg vilde godtgjøre, og som jeg holder for vist, er, at Overtroen i Middelalderen havde en langt større Indflydelse paa Liv og Tænkemaade, end de fleste nyere Skildringer deraf lade formode, og at den i samme Maal, som den kom til Herredømme, viste sig baade som Ufornuft og som Ugudelighed.

Det behøver vel neppe at siges, at Religionen selv ikke var Skyld i disse Vildfarelser; men vi faae her et af de talrige Exempler, som vise, at den opfattes paa høist ulige Maade af Menneskene, alt efter deres Kundskabers Ulighed og deres Evners forskjellige Udvikling. Menneskeslægten har maattet opdrages til den sande Forstaaelse, og denne Opdragelse er vel rykket frem fra Trin til Trin, men synes endnu langt fra dens Fuldendelse.

*

4.

Overtroen indgriber forvirrende i hele Livet.

Det er ikke blot mod Religionen, at Overtroen strider; den indgriber forvirrende i hele Livet. Vi maae, for ret levende at forestille os dette, fersætte os i en Tidsalder, hvor Overtroen ret var herskende. Kom der en Sol- eller Maaneformørkelse, da følte man en Frygt for, at disse skulde have en ond Betydning; dette Slags Frygt vedligeholdt sig mangfoldige Aarhundreder, ja vel meget over eet Aartusinde efter at Mennesker i Virkeligheden tænkte; kun herved faae vi det sande Billede af Tilstanden.

Det forstaaer sig, at den Tankeretning, vi her have fulgt, maate udelukkende fæste vor Opmærksomhed paa Middelalderens Skyggeside; men efterat dette nu er skeet, bør vi minde os selv om, at ingen Vildfarelse er i nogen Tidsalder saa herskende, at jo det Sande og Gode ogsaa deri udøver megen Magt. Hvad jeg vilde

godtgjøre, og som jeg holder for vist, er, at Overtroen i Middelalderen havde en langt større Indflydelse paa Liv og Tænkemaade, end de fleste nyere Skildringer deraf lade formode, og at den i samme Maal, som den kom til Herredømme, viste sig baade som Ufornuft og som Ugudelighed.

Det behøver vel neppe at siges, at Religionen selv ikke var Skyld i disse Vildfarelser; men vi faae her et af de talrige Exempler, som vise, at den opfattes paa høist ulige Maade af Menneskene, alt efter deres Kundskabers Ulighed og deres Evners forskjellige Udvikling. Menneskeslægten har maattet opdrages til den sande Forstaaelse, og denne Opdragelse er vel rykket frem fra Trin til Trin, men synes endnu langt fra dens Fuldendelse.

*

4.

Overtroen indgriber forvirrende i hele Livet.

Det er ikke blot mod Religionen, at Overtroen strider; den indgriber forvirrende i hele Livet. Vi maae, for ret levende at forestille os dette, fersætte os i en Tidsalder, hvor Overtroen ret var herskende. Kom der en Sol- eller Maaneformørkelse, da følte man en Frygt for, at disse skulde have en ond Betydning; dette Slags Frygt vedligeholdt sig mangfoldige Aarhundreder, ja vel meget over eet Aartusinde efter atVidenskaben havde udfundet Formørkelsens sande Grund. Kom en Komet, blev Ængstelsen endnu større; i det femtende Aarhundrede befalede endog Paven, at der i Anledning af en Komet skulde ringes i alle Kirker. Ved mangfoldige store Foretagender spurgte man Stjernetyderne, og lod sig bestemme af deres Raad; selv om man skulde lade sig aarelade, eller bruge et indvortes Lægemiddel, eller endog lade sit Haar skiære, behøvede man Raadførsel med Himmelen. Den Betydning, man meente at finde i saadanne Tal, som ganske have deres Oprindelse fra vilkaarlige Bestemmelser, skaffede den Frygt, at Verden skulde forgaae i Aaret 1000, en i hele Christenheden omfattende Indflydelse. Den blinde Tillid til Spaadomme anrettede ofte siden stor Forvirring; i Sygdomme tog man ofte sin Tilflugt til Mænd og Qvinder, som man tiltroede overnaturlige Kundskaber, og fik snart unyttige, snart fordærvelige Raad; mødte der i et Huus Sygdom paa Mennesker eller Qvæg, eller noget andet Ondt, troede man, at det havde sin Oprindelse fra onde Menneskers eller andre onde Væseners Indvirkning, og leed altsaa foruden Ulykken selv endnu Ængsteligheden for ubekjendte Magter. Selv de Afvexlinger, som foregaae i Menneskets Sind, f. Ex. Elskov og dennes Forvandling til Lede, tilskreve de meget hyppigt Trolddom, og søgte overnaturlig Hjelp derimod; ikke sjeldent bleve afskyelige Trylledrikke brugte derimod. Mørket var opfyldt med Skræk: i Skovene, i Bjergene, ved Kirkerne, i øde eller sjeldent besøgte Værelser husedes Trolde, Ellepiger, Bjergaander, Gjengangere: Varulve og Helheste gik omkring paa Gaderne: ja i Hjemmets Inderste kunde onde Magter forbytte det uskyldige Barn i Vuggen. Naturligviis har det kun været mig muligt at samle nogle faa Træk; men værdiger man dem nogen Opmærksomhed, vil man let see, at deres Indflydelse maa have været mægtig. Vil man indvende mig, at alle disse Ting her fremstilles os saa tæt sammentrængte, som de ikke kunde være i Livet selv, tilstaaerjeg dette strax; vel gaves der ikke Faa, som ifølge deres naturlige Hang hengave sig særdeles til saadanne Indbildninger — og for dem maatte Tilværelsen være et Slags Helvede — men hos Folk som flest maae de talrige og langt stærkere Indtryk, som de modtage af den virkelige Verden, overbyde og neddæmpe hine Indbildninger, saa at de hos Nogle kun faae en mangfoldigt afbrudt Virkning, hos Nogle endog en meget ringe; men i det Hele taget stode de i hine Tiders Livsforhold langt nærmere, end det var Tilfældet med de digterisk skjønne Træk, som mange Skribenter næsten udelukkende bruge til at give os et Billed af Middelalderen. Det staaer da fast, tør jeg sige, at den herskende Overtro gjennemtrængte Menneskelivet med en Uro, en Forvirring, tit en Skræk, som er vor Tid fremmed, endskjøndt den endnu ei ganske har befriet sig fra Overtroens beskjæmmende Aag.

*

5.

Om Overtroens formeente Poetiskhed.

Endnu maa jeg berøre en Mening om Overtroen, der giør den til mange Dannedes Kjæledægge: man siger den er poetisk, og klager over, at den nøiagtige Kundskab om Naturens Love skulde gjøre vor Opfatning deraf prosaisk. Der ligger en mærkværdig Mangel paa Ærbødighed for Sandhed og Virkelighed skjult bag disde Beskyldninger; dog vi behøve ikke at opholde os herved: det er nok, at vi opløse de Misforstaaelser, hvorpaa denne Mening er grundet. Det er ikke Troen paa de overnaturlige Væseners Tilværelse i Hverdagslivets Virkelighed, der gjør dem poetiske: men, forsaavidt som de ere det, have de deres digteriske Værd og Betydning derved, at en af Fornuften gjennemtrængt Indbildningskraft jeg dette strax; vel gaves der ikke Faa, som ifølge deres naturlige Hang hengave sig særdeles til saadanne Indbildninger — og for dem maatte Tilværelsen være et Slags Helvede — men hos Folk som flest maae de talrige og langt stærkere Indtryk, som de modtage af den virkelige Verden, overbyde og neddæmpe hine Indbildninger, saa at de hos Nogle kun faae en mangfoldigt afbrudt Virkning, hos Nogle endog en meget ringe; men i det Hele taget stode de i hine Tiders Livsforhold langt nærmere, end det var Tilfældet med de digterisk skjønne Træk, som mange Skribenter næsten udelukkende bruge til at give os et Billed af Middelalderen. Det staaer da fast, tør jeg sige, at den herskende Overtro gjennemtrængte Menneskelivet med en Uro, en Forvirring, tit en Skræk, som er vor Tid fremmed, endskjøndt den endnu ei ganske har befriet sig fra Overtroens beskjæmmende Aag.

*

5.

Om Overtroens formeente Poetiskhed.

Endnu maa jeg berøre en Mening om Overtroen, der giør den til mange Dannedes Kjæledægge: man siger den er poetisk, og klager over, at den nøiagtige Kundskab om Naturens Love skulde gjøre vor Opfatning deraf prosaisk. Der ligger en mærkværdig Mangel paa Ærbødighed for Sandhed og Virkelighed skjult bag disde Beskyldninger; dog vi behøve ikke at opholde os herved: det er nok, at vi opløse de Misforstaaelser, hvorpaa denne Mening er grundet. Det er ikke Troen paa de overnaturlige Væseners Tilværelse i Hverdagslivets Virkelighed, der gjør dem poetiske: men, forsaavidt som de ere det, have de deres digteriske Værd og Betydning derved, at en af Fornuften gjennemtrængt Indbildningskrafthar brugt dem til at fremstille for vor indre Anskuelse skjønne Billeder af den høiere Tilværelse. Det er Digteren nok, at disse Væsener have Virkelighed for vor Indbildningskraft, medens vi opfatte eller i vort Indre gjentage hans Værk; han man indaande sine Væsener et saadant Liv, at de kunne virke paa vor Indbildningskraft; men hos os maa ogsaa denne Kraft være saa levende, at vi kunne gjenskabe hos os selv de Billeder, Digteren viser os. Hvormange ere der vel blandt de Tusinder, som henrykkes af Shakespears Macbeth eller Hamlet, der troe paa Hexers eller Spøgelsers Virkelighed? Det er en Erfaringssandhed, ligesaavel som det er et Videnskabens Udsagn, at den Tro, vi behøve for at nyde Digternes Fremstillinger af det Overnaturlige, opstaaer og vedligeholdes hos os under Nydelsen! Fordringen paa en anden Virkelighed er latterlig, og minder mig om en Mand, som efter at have læst Ewalds „Balders Død“ spurgte: hvor boede Nanna? hvorpaa han fik det meget passende Svar: i Christen Bernikovstræde. Jeg veed meget vel, at nogle udmærkede Digtere have i deres Værker indført Personer, som gjøres latterlige ved ikke at ville troe paa overnaturlige Væsener; men hvor en saadan Fremstilling er heldig, kan den kun være rettet mod dem, som ville have de overnaturlige Væsener udjagede af Digterverdenen, fordi de forvexle disses aandelige Virkelighed med den prosaiske, som Overtroen vil give dem; forsaavidt Digteren mener det anderledes, forfalder han i en heel prosaisk Vildfarelse.

At en saadan Misforstaaelse endog har forvildet høist udmærkede Digtere, er imidlertid unægteligt. Der var en

Tid, hvor den Tanke baade i Tydskland og siden i Danmark havde vundet Indgang hos mange aandrige og i visse Retninger høitdannede Mennesker, at man vilde gjøre Religion og Poesie en Tjeneste ved at gjenindføre Overtroen: denne Stræben fik især Liv og Kraft ved at optræde som Modsætning og Kamp mod en dengang meget herskende prosaisk Tænkemaade.Det Tidsrum, hvori denne Virksomhed herskede, er nu forbi; men de aandige Kræfter, hvormed Striden for Overtroen nu og da blev ført, have ikke blot efterladt en Virkning hos Mange; men den fornyes endnu stedse derved, at den er bevaret os i Værker fra Datiden, som ved digterisk Værd bestandigt ville vinde Læsere. Jeg vil helst nævne et stort Exempel: Digteren Tieck var i sine tidligere Aar blandt dem, som med størst Kraft angreb den da herskende prosaiske Tænkemaade, og gjorde dette med en Aand og Vittighed, som stedse vil beundres; men man bør ikke nægte, at han en Tid lang beherskedes saaledes af denne Stræben, at den førte ham ud over det Sandes Grændser. Der er i visse af hans Digterværker en kjendelig Stræben efter at trodse Oplysningen; dette viser sig især i de Æventyr og andre Folkefortællinger, hvori han sammenarbeidede gamle Fabler paa det inderligste med Hverdagslivet, og det i en saa klar og gjennemsigtig Fremstilling, at det Overnaturlige deri ligesom tiltrodser sig en anden Virkelighed end Digterverdenens. Naar vi læse eller endnu bedre høre Det, der udgjør Stoffet i „den blonde Egbert“, „Venusbjerget“, »Alferne«, fortalt efter Folkesagnenes umiddelbart opfattende Maade, for hvilken enhver Tankeudvikling er fremmed, saa forsætter dette os i en dertil svarende aandelig Tilstand, hvor de indre Modsigelser og Stoffets uhyre Strid med hele Tilværelelsen ikke træde altfor stærkt frem for os; men naar Begivenheden udmales og, ved at indpasses i den os velbekjendte Virkelighed, bringes i utallige Berøringer med Eftertanken, føle vi Modsigelsen, selv om store Skjønheder i Digtet hindrer os fra strax at gjøre os Rede derfor. Et saadant Digt gjør i sin Heelhed et Inbtryk, som om Verden regjeredes af Mørkhedens Magter, og Mennesket var et villieløst Legetøi for dem; man gribes, medens man ret hengiver sig til Indtrykket, af en usigelig Rædsel, og naar man siden gjenkalder sig det, føler man siguhyggeligt tilmode, som om man havde været indespærret i en Vanviddets Verden, hvor intet Glimt af den guddommelige Fornuftregjering kaster sit Lys over den truede Menneseketilværelse. Det er intet tilstrækkeligt Forsvar for Digterværket, at dets Ophavsmand med fuldt Forsæt har tilsigtet, og med megen Aand og Kunst har frembragt hin Rædsel; hans Digterpligt er det at forsætte os i en Skjønhedens Verden; denne udelukker vistnok ikke en mægtigt rystende Rædsel; men den taaler ikke, at Mørkets Magt hersker over Lyset. Man har ved at bestride den Vildfarelse, at Digtekunsten skulde være Tjener for Hensigter, som ligge udenfor den, altfor ofte ladet sig forlede til at indrømme den en vild Frihed, og glemme, at den ikke har handlet efter sit sande Væsen, naar den indskrænker sig til at vise sig for os i visse Skjønhedsformer; men at der gives en heel Skjønhedens Verden, hvis Love den ikke maa overtræde; naar den hylder dem, tjener den af egen fri Kraft tillige Religion og Moral og Menneskesamfundet, hvis indre Væsen have samme Kilde som Skjønhedsverdenen; kort, den kommer i Harmoni med hele Virkeligheden, saaledes som denne opfattes ved Foreningen af vore sandselige og aandelige Kræfter. Jeg har her følt mig dreven til at gaae noget ud over min nærmeste Hensigt, fordi jeg har seet, hvormange uklare Levninger af gamle Indtryk, der stille sig imod Naturens eget Lys; man bør advare dem, som mene at vise den høieste Dannelse ved at bære disse Levninger fra hine Tider tilskue, at de i Virkeligheden kun gjøre sig tilgode med Bundfaldet af en forlængesiden tilendebragt ædel Gjæring.

Jeg har tit undret mig meget over, at adskillige aandrige Mænd for Alvor have beklaget Overtroens Ophør, og have ønsket at reise den paany til nogen Betydning; men denne Stræben har den Feil, at Ingen mener det alvorligt dermed, hverken de, som af et Slags egen Tilbøielighed tale Overtroens Sag, eller de, som eftersnakke deres Tale. Man kan med godGrund sige, at de mene kun, at de mene, og at deres Anstrengelser, uden at de selv blive sig det klart bevidste, kun tjene til at udbrede Usandfærdighedens og det forstilte Væsens Rige.

Det er iøvrigt ikke min Hensigt at nægte, at Videnskaben tilintetgjør adskillige af Overtroens Forestillinger paa en saadan Maade, at de ikke, uden under ganske særegne Betingelser, lade sig bruge i vor Tids Digterværker; saaledes er den Indbildning, at en Drage vil opsluge Solen; men at vi ved Bønner, eller Offringer, eller Larmen kunne fjerne den, langt mere digterisk, idetmindste efter vore hidtil antagne Forestillingsmaader, end den Viden, at Maanen gaaer imellem os og Solen; men hvo vilde være saa vanvittig at ønske hiin falske Indbildning hævdet, ved at bortgive en saa stor og frugtbar Sandhed! Jeg veed vel, at Mange lade sig vildlede ved en forvirrende

Leeg, som er bleven dreven med Ordene poetisk og prosaisk. Som bekjendt er den oprindelige Mening af Ordet prosaisk kun at betegne den Beskaffenhed ved Talen, hvorved den skjælnes fra Verset; men senere har man ogsaa meget passende anvendt det paa alt Det, der er den digterigske Aand fjendtlig; saaledes brugt, betegner det med Rette noget Lavt og Aandløst. Men senere har man paa en meget ufornuftig og vildledende Maade anvendt det til at betegne alt Det, som ikke er digterisk; paa denne Maade bliver den dybeste Indsigt og Viden noget Prosaisk. Man hører mangengang tale om Sandhed og Virkelighed som prosaiske Ting, der bør gaae af Veien for Poesien; de, som føre dette Sprog, skuffe sig selv ved den grundfalske Tanke, at den Opfatning af Tilværelsens aandige Indhold, som i Digtninger finder en saa talende Udtryksform, skulde udelukkende tilhøre denne Form; og medens man dog ikke kunde skjule for sig selv, at de høieste Ideer ogsaa findes udtrykte, og ofte herligtudtrykte i Videnskaben, faldt man paa den fortvivlede Tanke at erklære all Saadant for poetisk, ligesom man hører visse ivrige Frimurere erklære al Moral for Frimureri og alle gode Mennesker for Frimurere. I samme Aand paastod en udmærket tydsk Skribent, som i sin Tid bidrog meget til denne Forvirring (Fred. Schlegel), at Spinoza var poetisk. Nei, Sandhed og Virkelighed ere, som saadanne, hverken poetiske eller prosaiske; Aandens høieste Opsving tilhører hverken udelukkende Poesi eller Prosa, den er fælles Eiendom; at forbeholde Betegnelsen poetisk for Aandens Helligdom, er en fordærvelig Misbrug af Sproget.

Det kan da ikke være Naturvidenskaben til Misanbefaling, at den tilintetgjør adskilligt Stof, som hidindtil anvendtes af Digterne; vi kunne endog ingen Betænkelighed finde i at tilføie, at den ogsaa tilintetgjør andre i Digterverdenen indlemmede Vildfarelser, som ikke kunne kaldes Overtro: saaledes vil en nyere Digter slet ikke eller dog kun med megen Indskrænkning kunne gjøre Brug af saadanne Forestillinger, som Verdens fire Hjørner, Jordens Grundvold, Himmelens Befæstning o. dsl., forsaavidt som saadanne falske Forestillinger ikke kunne bruges som Billeder for det Rigtige, hvilket derimod er Tilfældet med Mange, f. Ex. Solens Opgang og Nedgang; men om vor Digtningsverden end ikke bekom fuld Erstatning for alle saadanne Tab, vilde Klagerne derover endda være slet overlagte; thi Hovedsagen bliver det dog, at vor aandelige Tilværelse ophøies og forædles ved den Indsigt, som tilintetgjør Vildfarelserne: alle saadanne Tab ville iøvrigt ikke have meget at betyde for den sande Digter, men kunne vel være piinlige for de mange Dyrkere af Digtekunsten, som mene at have gjort en i sig selv ubetydelig Tanke poetisk, ved at indklæde den i Pragtstykker fra en forsvunden Tids poetiske Rustkammer. Der gives vistnok dem, som mene at sige noget Stort, naar de forsikkre os, at de finde al denne Erstatning intetsigende; menhertil svarer jeg, at den, som taler saa, erklærer derved, at han ingen aandelig Glæde kan føle over Indsigt, og at det f. Ex. er hans aandelige Tilstand uvedkommende, at vi med saa beundringsværdig Klarhed kunne gjennemskue Verdensmechaniken og forudsee Verdensforhold i fjerne Aarhundreder. Lad det være Saadanne sagt, at det er deres egen Sløvhed, der berøver dem Indsigtens Glæder, om de end kunne rose sig af betydelige Evner i andre Retninger: de ere enten af Naturen eller snarest ved egen Skyld udelukkede fra en Indvielse, som altid opfylder Den med høi Glæde, hvem den bliver tildeel.

Da Videnskabens Herlighed bør hævdes ved dens eget Væsen, blev her indtil videre forudsat, at den kun ved at give Indsigt, men ikke ved at skjænke Digterverdenen selv Noget, gav rig Erstatning for det, den berøvede samme; men nu kunne vi ogsaa henlede Opmærksomheden paa, at Videnskaben virkelig har Erstatning at byde Digterverdenen for det, den tilintetgjør deraf. Noget deraf har Digterverdenen allerede længe optaget i sig, f. Ex. Jordens Kugelskikkelse, til Kundskab om hvilken Videnskaben allerede i Oldtiden havde ført; ikke blot for Tænkningen, ogsaa for Skjønhedssandsen har denne Forestilling noget langt mere Tilfredsstillende end den, at Jorden skulde være flad, enten firkantet eller skiverund. Den digterigske Opfatning har ogsaa nu og da grebet de store Sandheder om Jorden, som vandrende sin Bane omkring Solen, om Planeterne som beboelige Kloder, om Fixstjernerne som fjerne Sole, lysende og varmende Midpunkter for ubekjendte beboelige Kloders Kredsløb. Er Tanken om den fritsvævende, af usynlige Kræfter baarne, i Verdensrummet vidtomvandrende Jordklode ikke med Hensyn paa Skjønhedssandsen rig Erstatning for Jordens Grundvold? og er ikke Udsigten i en uendelig Mangfoldighed af Verdener, fulde af Liv og Tanke, en rig Erstatning for den faste Himmelhvælving? Det er sandt, at den digteriske Indbildningskraft langt fra ikke har saa flittigt benyttet de nyere Indsigter

som de gamle Forestillinger; men dertil har jo den stedse fremstridende Menneskeslægt den lange Fremtid

liggende for sig. Den Historie, Videnskaben lader Jordkloden fortælle os om sine ældste Tider, er ikke bleven den digterigske Opfatning fremmed; men Læren om Jordklodens Udvikling giver hvert Aar nyt og rigere Udbytte: den fortæller os om den Tid, da den endnu var dækket af et uhyre ophedet Hav, om de første Øer, som opstode deri, og den fortsatte Ødannelse, om de tause Dyr og de blomsterløse Væxter paa den unge, af ingen Lyd oplivede, af intet Farvespil forskjønnede Jordsskorpe; den viser os, hvorledes fortsatte Udviklinger dannede større Landstrækninger, og den begynder allerede at fortælle os om deres Grændser; den fremstiller os den fortsatte Udvikling af Væxternes og Dyrenes Rige, og viser os de vidunderlige Skikkelser, den efterhaanden frembragte, dræbte og begrov, medens den bestandigt forberedede en fuldkomnere Skabelse. En Mangfoldighed af mindre omfattende Videnskabelige Opdagelser har desuden fundet Indgang i Digterverdenen, f. Ex. Magneten, Krudtet, Solens Pletter, Maanens laante Skin, Lysets Hastighed, Lynets Afledning, Væxternes Aandedræt, de usynlige Dyr i en Vanddraabe, Viingjæringen o.s.v. Det Forhold, hvori Mennesket som Opdager af Naturens Hemmeligheder kommer til denne, til hele Menneskeslægten og til sig selv, er endnu kun saare lidet blevet benyttet. Skulde ikke det være værd for en Digter at fremstille den aandelige Tilstand, hvori den Mand befandt sig, som først havde sat sig i videnskabelig Besiddelse af Seerøret (Kikkerten), og med dette opdaget Maaner ved en fremmed Planet, Bjerge i Maanen o.s.v.? Skulde hans større og klarere Blik ud i Tilværelsen, hans Bevidsthed om den Indsigt, hvormed han nu berigede Menneskeslægten, hans Overbeviisning om, at han nu havde beredt Stjenetyderiet og mangen anden med Himmelforholdene sammenhængende Vildfarelse den visse Undergang, ikke have noget Tillokkende for Digteren? Skulde det ikke væreværd at vise Menneskene den indvortes Høitid, der maaste herske i en Aand, medens den seer saa store Naturhemmeligheder første Gang afslørede, og forudseer, at dens Stræben vilde bringe saa skjønne Frugter for Menneskeslægten? Noget lignende vilde der være at finde ved alle meget store og omfattende Opdagelser, om end ikke ved alle noget ligesaa anskueligt; men selv de anskueligste ere kun sjeldent blevne gjorte frugtbringende for den digteriske Fremstilling. Det er saaledes mærkværdigt, at Opdagelsen af Tordenveirets elektriske Natur ikke har vakt nogen stor Digter til en begeistret Fremstilling. Opdagelsen var Frugten af videnskabelig Tænkning, men indførtes i Verden ved en Heltegjerning; thi Opfinderen nedledede Tordenskyens elektriske Ild ved en Handling, som satte hans Liv i Vove. Hans unge Søn var hans Medhjælper: man tænke sig Opfinderens indre Spænding før Forsøget, Sønnens enten uskyldige eller heltemodige Deeltagelse, Seiersfølelsen efter Forsøget. Hvad Sønnens Deeltagelse angaaer, har Digteren Valget, om han vil forudsætte, at Faderen slet ikke har talt til ham om Faren, eller fortalt ham om denne, men for at sætte ham paa Prøve Intet sagt ham om de Indretninger, han havde gjort for at sikkre ham, medens han selv nødvendigt maatte udsætte sig for Faren: man tænke sig videre Fordommens mangfoldigt gjentagne Skrig mod Lynaflederen, men ogsaa den Tilintetgjørelse af Fordommen, som fulgte, da Sagen fandt sin store Bekræftelse i Erfaringen; blandt andet frembyder Virkeligheden her et Træk, som ingen Digter kunde have opfundet bedre. I Sièna var et Kirketaarn tit bleven beskadiget af Lynild: Kirkens Værger gave det en Afleder; alle Overtroens Trælle skrege derimod, og kaldte lynaflederen Kjetterstangen: et Tordenveir trak op: Lynilden slog ned i Taarnet: Mængden stimlede til for at see, om Aflederen havde beskyttet Kirken, og see, den havde udøvet sin Magt saa fuldkomment, at ikke engang det Spind,som en Edderkop havde fæstet dertil, var i mindste Maade beskadiget.

Det er naturligt, at den, der har ligesom fastlevet sig i den gængse Opfatningsmaade, ikke vil finde sig tilfredsstillet ved den Erstatning, den nye byder ham for hans Tab, og endnu mindre vil finde, at denne Erstatning er usigelig rig, og mangfoldige Gange opveier Tabet. En saadan Overbeviisning kan maaskee forberedes, men ikke uddannes ved enkelte om og betydningsfulde Exempler; den vil kun efterhaanden udbrede sig og omsider seire, alt som Naturvidenskaben udbreder sig saaledes, at den ikke alene bliver Forstandens Sag, men tillige befrugter Indbildningskraften. Det er kun ved denne aandelige Udvikling, at der lige overfor den gamle Digterverden vil aabne sig en ny, maaskee aandeligt af ikke mindre Betydning end den, Opdagelsen af en ny Verdensdeel havde lige overfor den saakaldte gamle Verden.

Denne Udvikling vil ikke savne sin lovlige og sikkert store Indflydelse paa Brugen af den gamle Digterverden; blandt andet vil herved uddanne sig en finere Takt for den Fornuftharmoni, som bør herske, om ogsaa nok saa

skjult for Mængdens Øine, selv i den frieste Digtning, og herved maatte den vilde Frihed, som den tankeløse Mængde ofte tager for høi Originalitet, alt mere og mere tabe sine Beundrere.

*

6.

Vantroens Virkninger.

Vi have nu dvælet længe ved Overtroens Virkninger og ved de falske Aandsretninger, som begunstige den. Ved Vantroens Virkninger behøve vi ikke at opholde os saa længe, uagtet de ogsaa ere høist fordærvelige; men da det hører til som en Edderkop havde fæstet dertil, var i mindste Maade beskadiget.

Det er naturligt, at den, der har ligesom fastlevet sig i den gængse Opfatningsmaade, ikke vil finde sig tilfredsstillet ved den Erstatning, den nye byder ham for hans Tab, og endnu mindre vil finde, at denne Erstatning er usigelig rig, og mangfoldige Gange opveier Tabet. En saadan Overbeviisning kan maaskee forberedes, men ikke uddannes ved enkelte om og betydningsfulde Exempler; den vil kun efterhaanden udbrede sig og omsider seire, alt som Naturvidenskaben udbreder sig saaledes, at den ikke alene bliver Forstandens Sag, men tillige befrugter Indbildningskraften. Det er kun ved denne aandelige Udvikling, at der lige overfor den gamle Digterverden vil aabne sig en ny, maaskee aandeligt af ikke mindre Betydning end den, Opdagelsen af en ny Verdensdeel havde lige overfor den saakaldte gamle Verden.

Denne Udvikling vil ikke savne sin lovlige og sikkert store Indflydelse paa Brugen af den gamle Digterverden; blandt andet vil herved uddanne sig en finere Takt for den Fornuftharmoni, som bør herske, om ogsaa nok saa skjult for Mængdens Øine, selv i den frieste Digtning, og herved maatte den vilde Frihed, som den tankeløse Mængde ofte tager for høi Originalitet, alt mere og mere tabe sine Beundrere.

*

6.

Vantroens Virkninger.

Vi have nu dvælet længe ved Overtroens Virkninger og ved de falske Aandsretninger, som begunstige den. Ved Vantroens Virkninger behøve vi ikke at opholde os saa længe, uagtet de ogsaa ere høist fordærvelige; men da det hører tildens Oprindelse (see S. 85—90), at den udvikler sig af Undersøgelsesaanden, bærer den saaledes Spiren til sin egen Undergang i sig selv, og kan derfor ikke vinde et saa langt eller saa udbredt Herredømme som Overtroen. Vi have seet, at Vantroen bestaaer i et Hang til at forkaste Det, som Mennesket pleier at antage om aandelige Ting, forsaavidt man kun tilegner sig dette ved en umiddelbar indre Sands og ikke beviser det ved Tænkningen; den opstaaer i Anledning af de talrige Tilfælde, hvor Videnskabens Opdagelser gjendrive de Meninger, man uden Undersøgelser havde antaget. Vel gjendrives ligeledes i Undersøgelsernes Løb mange Meninger, hvortil man var kommen ved tidligere Undersøgelser; men her er det Tænkningen, som selv rettet sine Vildfarelser, ei at tale om, at det i en lang Række af Menneskealdre især bliver Overtroens Vildfarelser, Tænkningen faaer at rette. Det er naturligt, at dette avler Tvivl mod den hele Kundskabsart, som saa hyppigt gribes i Vildfarelse; Tvivlen gaaer let over til Mistro, Mistroen hos Mange til et overvættes Hang til at forkaste; hertil kommer en forhøiet Følelse af Tænkningens Magt, som i sig selv er en saa herlig Følelse, men hos Mange udarter til Overmod. Den Frihedsfølelse, som opstaaer ved saa mangfoldige Befrielser fra Naturtvang, udarter ikke mindre hos Andre til en vild Frihedslyst, der foragter enhver Skranke; alt efter disse Udartningers Grader udspringer heraf en Forkastelse af al Religion, en indbildt Viisdom, som troer at kunne hæve sig over Dyds- og Pligtbegreberne, endskjøndt man ret gjerne seer, at andre svagere Aander rette sig derefter; at Poesien ikke

blomstrer ved en saadan Opfatningsmaade, seer man let. Vantroens Tilhængere bestyrkes ofte meget i deres Vildfarelse ved den Uforstand, som Overtroens Venner sætte imod dem; denne gaaer let over til Forfølgelse, som giver Vildfarelsen en vis høi Værdighedsfølelse, baade derved, at Forstanden maa foragte al Vold, som vil træde istedetforOverbeviisningsmidler, og ved den Bevidsthed at lide for Sandheden. Der gives et vist Udviklingsstade, hvori det tillige er de mest høitbegavede Aander, som kraftigst ivre mod Overtroen, og derved let lade sig henrive til visse Yderligheder, der vel ikke selv ere Vantroens Værk, men let give Anledning til, at saadanne Mænd i Tidernes Forvirring og under Partikampene synes at staae paa Vantroens Side; men forsaavidt Vantroen faaer Overvægt i en Tidsalder, gaaer denne sin Fordærvelse imøde: Sædeligheden undergraves, og ringeagtes siden: Alle de hemmelige Baand, som sammenholde Familien og Statssamfundet, opløses: Alt Helligt forhaanes: Vantroen faaer selv sin Forfølgelsesaand, som Overtroen havde sin; men denne Tilstand bærer Spiren til sin Undergang i sig selv; dersom de aandelige Kræfter ikke formaae at have den, endes den ved store Omvæltninger og Gjenfødelser af Samfundet, hvilke, som bekjendt, medføre saadanne Fødselsveer, at de kunne betragtes som uhyre Straffedomme over Udartningerne.

Det forstaaer sig, at hverken Vantroen eller Overtroen i nogen Tidsalder vinder et udelukkende Herredømme. Den vort Væsen iboende Fornuft, i Forening med hele Omverdenens belærende Indvirkning paa os, udretter, at Flerheden af Menneskene ikke ganske hengive sig til nogen af de to Eensidigheder, omendskjøndt ikkun Faa ere istand til fuldkomment at holde sig fri for dem. Der er saaledes ved en høiere Naturindretning sørget for, at det Onde ikke faaer uindskrænket Overmagt, men at der levnes Spirer til nye og ædlere Udviklinger, selv naar et Onde er voxet til en saadan Magt, at store Omvæltninger ere fornødne.

*

7.

Hvorledes Naturvidenskab virker mod Overtro.

Det synes, at de Fleste sætte den Virkning, Naturvidenskaben har til Overtroens Udryddelse, fornemmelig deri, at den tilintetgjøt overtroiske Meninger. Denne Tjeneste er vel overmaade vigtig, men ikke den eneste; jeg vilde sige, at den ikke engang var den vigtigste, dersom den ikke var Udgangspunktet for alle de andre. Man seer let, at den Undersøgelsesaandens Handling, hvorved en overtroisk Indbildning udryddes, medfører ikke blot den Vinding, at en saaden særegen Indbildning forsvinder, men ogsaa den, at en Eftertanke vækkes, hvorved man bliver mistroisk mod andre beslægtede. Denne vigtige Følgevirkning opkommer for det Meste kun i ringe Grad ved Tilintetgjørelsen af een overtroisk Indbildning, men forøges i et stærkt voxende Forhold ved flere Opdagelsers Samvirkning. Man tænke sig den Overtro forjaget, at en Solformørkelse skulde antyde, at en Drage vilde opsluge Solen; dette vil sikkert have sin Virkning paa Manges Eftertanke; men Indtrykket vil hos Flerheden snart svækkes, og ikke udvide sig til fortsat Eftertænkning. Overtroen har en Solgud, som hver Aften gaaer til Hvile bag Havet og begynder næste Morgen sin Bane paa ny: Videnskaben lærer, at Jorden er en Kugle, rundt omkring hvilken Daglyset forflyttes eensformigt i hvert Døgn fra Øst til Vest. Overtroen antager, at Solgudens Ildvogn kunde tænde Jorden, hvis den kom for nær: Videnskaben lærer, at Solen hverken er en Ildvogn, ellet styres med Vilkaarlighed, eller kommer Jorden nær. Overtroen havde sin Maanegudinde, der ogsaa havde mange Virkninger paa Jorden: Videnskaben lærte, at Maanen er en Klode, som har sin bestemte Bane. Flere saadanne Tilintetgjørelser af overtroiske Meninger maatte hos Mange fremkalde den Tanke, at hele Himmelløbet er bestemte Love underkastet, hvorved de Meninger, som forudsætteHimmelbegivenheder, der udspringe af Guders vilkaarlige Virkning, maae bortfalde. Førend jeg gaaer videre, vil jeg gjøre en Misforstaaelse umulig, som dog ifølge alt det Foregaaende vilde være aldeles uberettiget; jeg vil nemlig sige, at det ikke er den digteriske Betydning af de omhandlede mythologiske Forestillinger, jeg her betegner som Overtro, men den i Sandhed prosaiske Opfatning, som herskede om de samme Gjenstande i Hverdagslivet, efter denne, maaskee overflødige Bemærkning, fortsætter jeg endnu min Betragtning. Den Tanke, at Himmelbegivenhederne foregaae efter

bestemte Love, tog ikke strax sit fulde Omfang: den blev tvertimod gjennem mangfoldige Aarhundreder staaende indenfor en snæver Begrændsning, som tillod store Tilfældigheder; selv de, der kjendte Himmellegemernes Løb, sattes f. Ex. endnu i Skræk ved Kometer. Det er ikke mere end halvandet Aarhundrede siden, at Videnskaben befriede de Oplyste fra denne Skræk, som først langt senere blev forjaget af en større Menneskemasses Bevidsthed, da man kom til Kundskab om, at en Komets Gjenkomst med Held havde været forudseet over 75 Aar, førend den kom. Man troede længe, at et Menneskes Skjæbne kunde forudsiges af Stjernernes Stillinger ved hans Fødsel; den fuldkomne Forvisning om, at Planeterne ere Kloder som Jorden, og Fixstjernerne Sole, fremstillede denne Indbildning i dens hele Latterlighed. Der ligger i disse Exempler en Belæring om Videnskabernes Virkemaade mod Overtroen; at det nemlig ikke blot var den Vane at see mangehaande overtroiske Meninger tilintergjorte, der stærkest virkede mod Overtroen, men langt mere Udbredelsen af den Kundskab — hos Nogle som Indsigt, hos Mængden som Efterretning —, at Himmelløbet bestemmes ved Naturlove. Denne Virkning steg til en fortsat voxende Høide, alt som man kom til fuldere Indsigt i Naturlovenes Eenhed. Den klare Opfattelse af det sande Verdenssystem gjorde det umuligt at antage een eller flere faste Himmelhvælvinger, saaledes somdette tidligere var skeet; men derved bortfaldt mangfoldige Forestillinger om Himlen eller Himlene, Forestillinger, som hos Mange vare sammenvoxede med deres Religion, men med Uret, da den legemlige Betydning af Udsagnene om Guds Bopæl, de Saliges Boliger o. s. v. jo i alle Tilfælde maatte forkastes, og kun en aandelig antages for gyldig. Endelig maatte den ved Newton grundlagte Indsigt i de himmelske Bevægelsesloves Naturnødvendighed yderligere forhøie Overbeviisningen om, at Verdensbevægelserne ingen vilkaarlige Forandringer tilstæde; man seer nemlig her, at alle disse Love ere Fornuftlove, vistnok langt høiere end vor Aand havde kunnet opfinde dem, men guddommelige Fornuftforskrifter, som vi ere lykkelige nok til at begribe. Denne Overbeviisning har en uovervindelig Styrke derved, at den beroer paa en saadan Indsigt, hvori Tanke og Anskuelse paa det Inderligste ere forenede. Jeg har valgt denne sammenhængende Række af Exempler, fordi den oplyser mangfoldige Led i Naturvidenskabens Virkemaade mod Overtroen; at den nemlig først virker ved at tilintetgjøre overtroiske Indbildninger, dernæst ved at fremkalde en Vane til at drage mangen overtroisk Mening i Tvivl, fremdeles ved at vise en stor Deel af Naturvirkninger, som ordnede efter Love, senere ved at vise disse Loves Eenhed, Sammenhæng og uindskrænkede Omfang, endelig ved at vise deres Nødvendighed, og at denne er en Fornuftnødvendighed, en uforanderlig Guddomsvillie. Alt det samme kommer igjen i Virkemaaden af Naturvidenskabens øvrige Dele, endskjøndt det turde være vanskeligt at finde nogen saa let overskuelig Række af Exempler; men denne ene Række vil give de følgende Exempler endeel af den fornødne Belysning.

Blandt de Begivenheder, hvori Menneskene have været saa tilbøielige til at see Yttringerne af en menneskelig vilkaarlig, jeg kunde fristes til at sige lunefuld Magtfuldkommenhed hos Guddommen, ere Veirforandringerne. At Gud skulde resolvereRegn eller Tørke, Uveir eller Stilhed, ligesom en jordisk Monark uddeler Velgjerninger eller Straffe, er en Indbildning, der har holdt sig hos Mængden indtil vore Dage, og vil maaskee ikke snart forsvinde. Imidlertid viser det sig, ved hvert Fremskridt vi gjøre i Kundskaben om Luftbegivenhederne, at de foregaae efter almeengyldige Naturlove: Varmen kan ikke blive usædvanlig stor paa et Sted, uden at blive destomindre paa et andet: den Retning Vinden tager i eet Land, er afhængig af dem, der finde Sted i alle andre: den samme Forandring, som i eet Land foraarsager Tørke, giver et andet en stor Overflødighed af Regn. Jo fuldkomnere Almeengyldigheden af de Love, hvorefter alt dette skeer, bliver indseet, og Kundskaben derom udbredt, desto mere vil hiin overtroiske og Guddommen uværdige Mening om disse Naturvirkningers vilkaarlige Uddeling forsvinde. Blandt dette Slags Overtro havde til de mest forskjellige Tider den Indbildning havt en stor sandselig Styrke, at Gud yttrede sin Vrede i Torden og Lynild. Opdagelsen af Lynildens elektriske Natur, og især Opfindelsen af Lynildens Ledning tilintetgjorde den kraftigt, men i visse Retninger langsomt nok; thi Tanken bevæger sig, ligesom Elektriciteten, kun med Lynets Hastighed i de gode Ledere; men alt som Lynafledernes Virkning, snart hist snart her viste sig i behørig Nærhed for den sløve Mængde, maatte dens Fordomme rystes deraf. I et af de S. 103 anførte Tilfælde maa Begivenheden have virket paa Menneskene som et Mirakel; man tør da vel gjentage: „Mangen Fordom blev knust ved det Lyn, som lystred en Leder.“ Jeg har især fremhævet dette velbekjendte Exempel, for at henlede Opmærksomheden paa, at den Oplysning, hvormed Naturvidenskaben

adspreder Overtroen, ofte virker med en betydningsfuld sandselig Kraft, skjøndt sjeldent med en saa mægtig som denne; men altid tale dog Erfaring og Forsøg med megen Styrke. Jeg vil endnu anføre et Par Exempler: Man tænke sig tilbage til den første Deel af det 17deAarhundrede. Et Sted i Frankrig faldt der en Blodregn. Nogle Munke begyndte allerede at udtyde denne Begivenhed som et rædsomt Tegn paa Guds Vrede; men en Naturforsker (Peiresc) viste, at de saakaldte Blodplætter ogsaa kom paa Steder, som vare under Tag, hvor altsaa ingen Regn faldt, og at en Sværm af Insekter afsatte dem. Som bekjendt, har man endnu langt oftere ladet sig forlede til lignende Indbildninger ved andre Særsyn, og f. Ex. taget røde af Regnen reenskyllede og opsvulmede Lavarter for Frembringelser af en Blodregn, en Vildfarelse, som Naturkyndige ligeledes have berigtiget. De saakaldte Steenregne have naturligviis givet hyppige Anledninger til overtroiske Indbildninger; Naturvidenskaben har vel ikke givet os alle ønskelige Oplysninger om denne Sag; men den har dog gjort nok til at unddrage Overtroen den, ved at vise endeel af de Love, hvorefter den retter sig, og lære os, at de omtrent alle have de samme chemiske Bestanddele.

En vigtig Deel af sin Kraft viser Naturvidenskaben ved at trænge ind i Erhvervsomhedens mange Kunster, og virker derved ofte til at forjage overtroiske Meninger, men endnu langt mere til at udbrede og styrke Tænksomheden. Hvor udbredt var ikke Overtroen blandt Bjergmændene! Deres Dont medførte saameget Uforklarligt, Dunkelt, Farefuldt, at Overtroen let maatte faae Magt hos dem; uden at nægte, at der endnu kan være endeel Overtro tilbage hos dem, især hos de lavere, som ikkun modtage enkelte af Videnskabens Udsagn, og det gjennem mange Mellemled, maatte dog det Kundskabslys, som Videnskaben efterhaanden tændte over Bjergenes indre Bygning og over alle Ertsbehandlingens Dele, udbrede en betydningsfuld, al Overtro fjendtlig Indsigt, især hos alle dem, der ikke staae paa det laveste Trin. Men selv paa disse maae Videnskabens Opdagelser have ladet falde noget Lysglimt; blandt andet var det forhen Tro blandt Bjergmændene, at ondskabsfulde Aander kastede dem overende og qvalte dem iBjergværkerne, eller tændte en knaldende, ødelæggende Ildmasse. Naturvidenskaben har, ved at udbrede Kundskaber om de for Aandedraget utjenlige Luftarter og om Knaldluften, men endnu mere ved at give Bjergmanden selv Sikkerhedslampen i Haand, kraftigt virket mod den gamle Spøgelsesfrygt.

Saa ufuldkommen end vor Indsigt i Gjæringens Natur endnu maa kaldes, har dog den Kundskab, vi have erhvervet over Gjæringens Naturlove, adspredt mange Dunkelhedet, medens den har tilveiebragt store Fordele for de Erhvervsgrene, hvori den bruges. Herved har denne Kundskab fundet en saa godt som nødvendig Indgang hos Brændevinsbrændere, Bryggere o. s. v., hvoraf de Fleste kun have ladet sig bestemme til at optage nogle naturvidenskabelige Kundskaber, ved den Fordeel, de kunde have deraf; men foruden den Tænksomhed, dette medførte, og som vistnok er Hovedsagen, har dette ogsaa umiddelbart forjaget adskillige overtroiske Indbildninger. Jeg mindes saaledes meget vel, at jeg i min Ungdom har hørt Folk, som dreve Brænderi, og havde havt manget Uheld derved, tilskrive dette fjendtlig Hexekunst, ja kaste deres Mistanke paa bestemte Personer. Nu, da man ved Videnskaben er bleven saa velbekjendt med dette Slags Gjæringers Love, og har almeenfattelige Forskrifter for de Fremgangsmaadet, de forskjellige Omstændigheder kræve, vil man i de fleste Tilfælde undgaae saadanne Uheld, og skeer der noget, vide at finde Grunden dertil. I Kjældere, som længe have staaet lukkede, fandtes i gamle Tider Basilisker, som man ikke saae; men som ved at see paa et Menneske dræbte ham. Siden det er bleven mere almindelig bekjendt, at Gjæringen frembringer en uaandbar Luft, som ved sin Vægtfylde samler sig paa lave Steder, veed man, hvem Morderen er, og forjager ham ved Udluftning.

I vore Dage have de mangfoldige Anvendelser af Dampmaskinen i saamange Næringsveie, i Skibsfarten, i Jernbanebefordringen vakt Menigmand i Almindelighed, og endnu mere

alle Værkmænd til usigelig megen Eftertanke. De talrige andre Maskiner, som tidt udføre de kunstfuldeste Arbeider, maae have havt samme Virkning. Den elektromagnetiske Telegraph har tildraget sig Menigmands Opmærksomhed, selv i Lande, hvor den endnu kun er kjendt af Navn. Ved Siden af al den øvrige Virkning have disse mange Opfindelser vænnet Menneskene til at see, at det Vidunderlige kan frembringes ved Fornuftbrug; men ikke blot disse store Foretagender have bidraget til Menneskeslægtens Aandsudvikling, der lader sig neppe nævne nogen Erhvervsgreen, hvori Videnskaben ikke har indgrebet og virket tankevækkende. Denne vakte

Tænksomhedsaand er nær beslægtet med den Undersøgelsesaand, som Videnskaben uddanner; paa denne, som overalt har saa velgjørende Følger, maae vi med Hensyn paa Overtroens Udryddelse lægge en særdeles Vægt.

De overtroiske Meninger, som staae i nogen Sammenhæng med Naturen, blandt andet dem, som beroe paa en misforstaaet Opfatning af noget virkeligt Tilværende, kan Naturvidenskaben som oftest gjendrive; i et andet Forhold staaer den til dem, som slet ingen egentlig Naturrod have. Imod dem maa den ved Naturvidenskaben vakte Undersøgelses-Aand og den ved samme øvede Undersøgelseskunst virke; men man finder dem altid vanskeligere at udrydde. Et Exempel paa saadanne er den allerede omtalte Indbildning, om Faren ved at sidde tilbords selvtrettende. Den Bemærkning, at der vare Tretten samlede ved Christi Nadvere, er jo aldeles ingen Grund til en saadan Mening. Mangen En beraaber sig paa egen Erfaring; spørger man ham da, hvad han har erfaret, saa bestaaer det deri, at han eengang hat spiist ved et Bord selvtrettende, og at derpaa een af Gjæsterne døde inden eet Aar. Men hvad betyder den Erfaring? Selv om han havde gjort to eller flere saadanne Erfaringer, vilde Undersøgelseskunsten ikkefinde dem brugbare som Beviis. Den vilde sige: Ingen Enkeltmands enestaaende Erfaring kan i Sager af denne Beskaffenhed give noget Beviis; nei, hertil udkræves mange Menneskers i nogle Aar uafbrudt optegnede Erfaringer over Antallet af Bordgjæsterne i mangfoldige Selskaber og over Antallet af dem, som i eet Aar efter Sammenkomsten døde; man vil da faae et Middeltal, som vil vise, at jo talrigere Gjæsterne ere, jo Flere af dem døer der i et vist Tidsløb. Men den, som har en levende Sands for Naturens Love, vil ikke engang forlange denne Afgjørelse; thi han veed, at den omhandlede Mening slet ikke stemmer med Naturlovene. Men, hører jeg mangen aandrig og i andre Retninger høit dannet Mand sige: jeg vil just ikke paastaae, at denne Frygt for at sidde selv trettende tilbords er grundet; men min Indbildningskraft er nu engang belemret med denne Tanke; lad mig beholde denne uskyldige Vildfarelse. Dette er en anden Sag: det lader sig nogenlunde høre: vi Andre bør taale denne Særhed; men bør nogen Mand taale den hos sig selv? Var det ikke smukkere, at han indstævnede sin ufornuftige Frygt for sin egen sunde Fornufts Domstol, og dømte den fra Livet? Vildfarelsen selv er ubetydelig nok; men den Magt, man indrømmer en saa falsk Forestilling, vedligeholder et skadeligt Sjæleanlæg. Dersom vi opdagede, at noget Organ i vort Legeme havde et Sygdomsanlæg, som vi kunde overvælde, vilde vi sikkert gjøre det; men enhver overtroisk Indbildning er jo et Sygdomsanlæg i vort aandelige Væsen: skulde vi ikke stræbe at overvælde det?

Det, som her er sagt om et enkelt Tilfælde, lader sig med Lethed anvende paa mangfoldige andre. Vi ville ikke opholde os ved at gjennemgaae saadanne; Alt, hvad man kan sige mere om dem end om dette ene, vil kun lidet forøge Virkningen. Overtroens adspredte Levninger ville kun efterhaanden tabe deres Magt over Indbildningskraften ved denUndersøgelsesaand, som Naturvidenskabens stedse voxende Anvendelse udbreder endog over dem, som ikke selv tilegne sig den, men ikkun berøres af dens mangfoldige Anvendelser paa Menneskelivet; men denne Virkning kan dog ikke sammenlignes med den, som Naturvidenskabens rette Dyrkning selv medfører. Den udvikler i Mennesket en heel indre Verden, der staaer for ham ei blot som noget eengang Modtaget og i Hukommelsen Opbevaret, men som en sig uophørligt fornyende Tilværelse, i hvilken man seer en altomfattende Virken af den evige levende Fornuft; her er da intet Rum tilovers for Overtroen.

Maaskee vil man indvendende fremhæve, at enkelte Naturforskere ikke have været frie for Overtro. Det forstaaer sig, at vi med Rette kunne afvise ethvert Exempel, som fremføres uden skjønsomt Hensyn paa Naturvidenskabens Udviklingsgang; skjøndt een, har den dog maattet dele sig i forskjellige Grene, som ikke alle med lige Hurtighed kunde udvikle sig. Det er sandt, at enhver af disse underordnede Videnskaber allerede i dens tidligste Alder begyndte at virke mod Overtroen; men det varede længe, at dette blot kunde skee i visse Retninger, medens den i andre vedblev at være sammenvoxet dermed. Astronomien, den Deel af Naturvidenskaben, som allerede i Menneskeslægtens Udgang fra Barndomsalderen forjog saa mangen overtroisk Forestilling, kunde dog i en lang Række af Aarhundreder ikke rive sig løs fra Stjernetyderiets Daarligheder; ja det blev ikke ganske umuligt for dens Dyrkere at hengive sig dertil, førend Newtons Tidsalder havde fremstillet Himmelbevægelsernes Love i en saadan Sammenhæng, at man ikke baade kunde fatte denne og indskyde overtroiske Forestillinger i sin Himmelkundskab. Astronomiens Exempel vil være nok til at retfærdiggjøre en lige Indsigelse for alle Naturvidenskabens Dele. Farligere for vor Mening synes det at være, om man kunde

anføre Exempler paa Mænd, som havde erhvervet storeKundskaber i en meget uddannet Deel af Naturvidenskaben, og dog ikke vare frie for Overtro. Jeg veed ikke vist, om saadanne Exempler findes, dog troer jeg det. Man kunde vel allerede ophæve deres Virkning ved at bemærke, hvorledes det ligger i de menneskelige Vilkaar, at der hist og her syndes imod Tankernes Følgestrenghed; men i de allerfleste Tilfælde, maaskee i alle, vil det findes, at ingen Mand er overtroisk med Hensyn paa det Fag, hvori han besidder en dyb Indsigt, forudsat at dette Fag allerede er uddannet til en høi Grad af Sammenhæng; men at det vel kan hænde, at den, som havde naaet et betydeligt Mesterskab i et Fag, kunde have dyrket dette paa en saa eensidig Maade, at han ikke havde gjennemtrængt sig med den Overbeviisning, at hele Naturen staaer under ligesaa strenge Love, som den Deel, han har gjort sig fortrolig med. Jeg skulde saaledes holde det for umuligt, at nogen Mand, som er i Besiddelse af vor Tids astronomiske Viden, kunde nære mindste Overtro med Hensyn paa Himmelbevægelserne; derimod skulde jeg ikke benægte det som ganske umuligt, endskjøndt jeg vilde optage det med største Tvivl, om Nogen fortalte, at en dygtig Astronom havde en Overtro med Hensyn paa Gjenstande, som ere hans Videnskab fremmede. Dog jeg har maaskee Uret i at gaae en Indvending imøde, til hvilken der kun er saa svage Anledninger.

*

8.

Naturvidenskabens Virkning imod Vantroen.

Vi have allerede seet, at Naturvidenskaben under sin Udviklingsgang giver Anledning til Vantro. Vi dvælede isærdeleshed ved den Betragtning, at de sig saa hyppigt fornyende Tilfælde, hvor man saae Forestillingsmaader og Meninger Kundskaber i en meget uddannet Deel af Naturvidenskaben, og dog ikke vare frie for Overtro. Jeg veed ikke vist, om saadanne Exempler findes, dog troer jeg det. Man kunde vel allerede ophæve deres Virkning ved at bemærke, hvorledes det ligger i de menneskelige Vilkaar, at der hist og her syndes imod Tankernes Følgestrenghed; men i de allerfleste Tilfælde, maaskee i alle, vil det findes, at ingen Mand er overtroisk med Hensyn paa det Fag, hvori han besidder en dyb Indsigt, forudsat at dette Fag allerede er uddannet til en høi Grad af Sammenhæng; men at det vel kan hænde, at den, som havde naaet et betydeligt Mesterskab i et Fag, kunde have dyrket dette paa en saa eensidig Maade, at han ikke havde gjennemtrængt sig med den Overbeviisning, at hele Naturen staaer under ligesaa strenge Love, som den Deel, han har gjort sig fortrolig med. Jeg skulde saaledes holde det for umuligt, at nogen Mand, som er i Besiddelse af vor Tids astronomiske Viden, kunde nære mindste Overtro med Hensyn paa Himmelbevægelserne; derimod skulde jeg ikke benægte det som ganske umuligt, endskjøndt jeg vilde optage det med største Tvivl, om Nogen fortalte, at en dygtig Astronom havde en Overtro med Hensyn paa Gjenstande, som ere hans Videnskab fremmede. Dog jeg har maaskee Uret i at gaae en Indvending imøde, til hvilken der kun er saa svage Anledninger.

*

8.

Naturvidenskabens Virkning imod Vantroen.

Vi have allerede seet, at Naturvidenskaben under sin Udviklingsgang giver Anledning til Vantro. Vi dvælede isærdeleshed ved den Betragtning, at de sig saa hyppigt fornyende Tilfælde, hvor man saae Forestillingsmaader og Meningergjendrevne, som man var vant til at sammenknytte med Menneskets helligste Overbeviisninger, ofte matte ryste, ja tilintetgjøre Troen paa disse. Det er let at see, at Naturvidenskaben selv modarbeider den Tvivl og den overmodige Forkastelse af dybe Sandheder, som den mod sin Hensigt har fremkaldet; thi medens den uophørligt vedbliver at rense og klare Kundskaberne, vil den tilintetgjøre mangen falsk Indvending, som havde

sin Oprindelse fra en mindre fuldkommen Kundskap: medens den gjendriver og berigtiger sine egne Vildfarelser, øver den Undersøgelsesaanden i at skjelne det Sande fra det Falske: med det samme som den lader os føle, hvor let vi kunne feile, lærer den os en velgjørende Mistillid til vore egne Domme.

Handledes der kun om hiin, saa at sige tilfældige Begunstigelse, Vantroen havde faaet af Naturvidenskaben, vilde Forsvaret allerede her være givet; men Naturvidenskaben har ved en Stræben, der hører til dens eget Væsen, hos Mange vakt en farlig Tanke, som eensidigt forfulgt, fører til Gudsfornægtelse. Idet den nemlig viser, at alle Virkninger i Naturen skee efter Love, og at disse Love ere nødvendige, uforanderlige, evige, har den bragt Mange til at tænke sig denne alt gjennemtrængende Nødvendighed som en blind Nødvendighed, der skulde ligesom tilhøre Naturen selv, gaae forud for al Fornuft og altsaa være uafhængig af samme. Denne Opfatningsmaade forudsætter som Grundlaget for hele Tilværelsen en fra Evighed værende ubesjælet Materie med visse nødvendige Egenskaber; af disses ligesaa nødvendige Virkemaade skulde alt Det, vi kalde Aandeligt, være Frembringelser, og selv vor Tænkning skulde kun være Følgen af de legemlige Deles Egenskaber og Bevægelser. Enhver føler det Trøstesløse i denne Opfatningsmaade, og vilde frygte Naturvidenskaben, dersom den ikkun førte til en saadan.

Det nærmeste Svar herpaa er den velbekjendte Sandhed, at den største Deel af Naturvidenskabens Dyrkere have hyldet en modsat Tanke, og have opviist i Naturen debeundringsværdigste vise Anlæg til fornuftfremmende Øiemed, saaat man pleier af Naturens vise Indretning at hente et Beviis for dens Oprindelse fra en almægtig Fornuft. Dette vilde være nok, dersom vi vilde nøies med et til det Udvortes sig holdende Forsvar; men ei at tale om, at vi da forlode Sagen med den utilfredsstillede Følelse, som opvækkes derved, at to vigtige Modsætninger blive staaende uforsonede, vilde vi lade et vigtigt Klagepunkt blive staaende uberørt. Videnskaben fører under sin Fremstriden bestandigt til fuldstændigere Opdagelser af Naturens Love, og viser fortsat en større og større Sammenhæng mellem disse; Nødvendigheden af alt Det, som skeer, bliver da stedse mere og mere indlysende. Hertil kunde man vel svare, at Indretningernes Viisdom bliver det ligeledes; men desto mere opfordrende blev da den uforsonede Modsigelse staaende for os med al den deraf udspringende Uro og Tvivl og Mulighed til Vantro. Lader os da fremhæve af Videnskaben de Sandheder, som kunne oplyse Sagen!

Uden alt Hensyn paa Det, Videnskaben lærer os om Øiemedene i Naturen og den Viisdom, der aabenbarer sig i deres Opnaaelse, føres vi ved Betragtningen af Naturlovene i deres hele Nødvendighed, til den Overbeviisning, at Naturen er en Fornuftindretning. Videnskaben fremstiller os nemlig Naturlovene som Fornuftlove, hvilke vor i mangfoldige Indskrænkninger hildede Fornuft vel ikke uden ved Naturens Hjelp kunde udfinde, men ofte ved denne Hjelp virkelig udfinder. Udfaldet af alle over Naturlovene anstillede Betragtninger er, at de alle tilsammen udgjøre en uendelig Fornuftenhed. Nødvendigheden ophører ikke; men den viser sig at være en Fornuftnødvendighed. Vilde man herimod opstille som Indvending, at denne Fornuftnødvendighed selv er en Naturnødvendighed, og vort hele aandelige Væsen en Frembringelse af denne, saaat det vel derfor maa stemme med Naturen, kunde vi svare, at dette hverken kan eller skal benægtes; men at detingen Indvending er; thi Nødvendigheden ophører at være en blind Skjæbne, naar den besindes at være en Fornuftnødvendighed, Ordet taget i den Betydning, at det ikke blot betegner Noget, som det er en Nødvendighed for vor Fornuft at antage, men isærdeleshed Noget, som er nødvendigt, ifølge den Fornuft, hvoraf alle Naturlove udspringe. Men dette Svar vil endnu ikke ganske tilfredsstille, saalænge som man tænker sig Materien som Grundlaget for hele Naturen, ikke blot som en Deel af dens Væsen. Det er en af Menneskeslægtens ældgamle, man kunde sige oprindelige Fordomme, at søge det Enkelte og Uforanderlige i det Legemlige som saadant; man saae vistnok ved mindste Eftertanke, at alle Legemer ere forgjængelige; men man tog sin Tilflugt til Stoffet. Det er sandt, at dette i al Erfaring viser sig som uforgjængeligt, dog vel at mærke, ikke de mangfoldige ueensartede Stoffer, men det veielige, rumopfyldende Noget, som er fælles for alle Stoffer, med andre Ord: Materien som det Almindelige i Legemerne. Et ældgammelt System lod Materien selv bestaae af usigeligt smaae Legemer med ulige Størrelser og Figur, men med en ubegrændset Haardhed. Denne Forestillingsmaade har vel fundet hyppig Indgang i Naturvidenskaben; men den tilhører den ikke; vi have aldeles ingen Kundskab om Stoffet, uden ved dets Virksomhed og ved de Naturlove, hvorefter det virker. Gaaer Undersøgelsen over til de Eiendommeligheder,

hvorunder Stoffet virker i hvert særskilt Legeme, saa viser det sig, at disse Eiendommeligheder beroe paa de Naturlove, hvorefter Virkningerne foregaae. Vel standser Undersøgelsen ved visse Stoffer, som den indtil videre maa lade staae som enkelte; men Videnskaben lader os ikke tvivle om, at dette kun er indtil videre. Maaskee vil Videnskaben engang komme til visse eiendommelige Stoffer, som den med Indsigt vil erkjende for Grundstoffer; men selv da vil det være ved deres Virksomheds Love, at den vil erkjende dem derfor. Kort, Stoffet erikke en for sig selv bestaaende død Væren, men Virksomhedsyttringer, bestemte og begrændsede ved de Alt gjennemtrængende Naturlove. Det Grundvirksomme og det Ordnende i Tilværelsen ere da ikke to adskilte Ting, men et levende, uophørligt baade skabende og ordnende Fornufthele, en uendelig levende Fornuft, Gud!Jevnfør med Hensyn paa dette hele Afsnit Samtalen om det Aandelige i det Legemlige.

Men udelukker dog ikke al denne Nødvendighed Tanken om Øiemed og Viisdom? Ingenlunde, naar vi kun holde fast paa den himmelvide Forskjel mellem den uendeligt fuldkomne Fornuft og den, der kan finde Sted hos endelige Væsener. Allerede ved enhver Anvendelse af den menneskelige Fornuft, det være sig til en Maskine eller til en Statsindretning eller til et videnskabeligt Værk, vil man stedse finde en desto fuldkomnere Sammenstemning mellem alle Dele, jo rigtigere og renere Grundtanken var. Sammenstemninger, som blot udspringe af den følgerigtige Anvendelse af Grundtanken, træde ofte frem for os, som om der var gjort særskilt Anlæg til deres Tilveiebringelse, endskjøndt det er Fornuftens egen Harmoni, der har gjort det; men i Fornuften selv, Fornuften uden Indskrænkning, er enhver enkelt Yttring Følgen af Fornuftens eget Væsen, er derfor paa eengang Middel og Øiemed. Exempler ville kun ufuldkomment oplyse dette; men de ville dog ikke være ufrugtbare, naar man kun ret tilegner sig deres Indhold og anvender det. Man forestille sig nu først som Tankeforsøg, at alt Det vi vide om Kuglen endnu var ubekjendt, og at en Kunstner vilde opfinde en Figur, som fra alle Sider skulde frembyde samme Skue, være i Ligevægt, hvordan man end lagde den paa en vandret Flade, have en saadan Overflade, at den indsluttede et større Rum end nogen anden af lige Størrelse, hvilken usigelig Hid- og Did-Tænken vilde hertil ikkeudfordres; men den, som gaaer ud fra Grundtanken, et Rum, begrændset af en Overflade, som overalt staaer lige langt borte fra et Midpunkt, vil ved Tankens nødvendige Udvikling, finde alle disse og langt flere skjønne og mærkværdige Egenskaber, som en blot Stræben efter Øiemed enten slet ikke eller kun ad mange Omveie vilde finde. Henvende vi os nu til Naturen selv; tænke vi os som udskilt af det store Verdensheles Idee den Tanke, at tilveiebringe en uendelig Mangfoldighed af selvstændigt Væren og Leven, hvortil udkræves, at den ene Gjenstand ikke maa være den anden i Veien, hvorledes kunde man da tænke sig et visere Anslag, end at fordele Verdens hele Masse i utallige beboelige Kloder, som hver har sine egne Dags- og Aarstider, hver sin eiendommelige Varme, hver sin særegne Tæthed o.s.v. Hvorledes kunde man videre udtænke noget Visere, end at lade et stort Antal saadanne Kloder faae Lys og Varme fra een Sol, og lade dem faae deres Dagstider ved at dreie sig hver om sin Axe, deres Aarstider ved hver at beskrive sin egen Bane omkring sin Sol? Men alle disse og utallige andre dermed sammenhængende Øiemed følge med Nødvendighed af de Love, hvorefter Materiens Dele, Tiltrækningen og Bevægelsen rette sig. I den endelige Betragtning see vi Øiemed og Midler som adskilte, i det Virkelige og Hele ere de Eet. Gaae vi nu til vor egen Klode, saa see vi, at de mest velgjørende Indretninger, som Dags- og Aarstidernes Vexel, have deres Udspring af altomfattende nødvendige Love. Paaskjønne vi med Hensyn paa Gavnligheden den Bevægelse, Havet faaer ved Flod og Ebbe, maae vi paa den anden Side tilstaae, at den følger af hine samme almindelige Love. Prise vi den Afvexling og Udjevning, Varmen i de forskjellige Jordegne faaer ved de mangfoldige Vindstrømme, saa finde vi atter, at disse ere Følger af hine almindelige Love i Forening med Varmens udvidende Kraft. Lade vi nu Tanken udvide sig fra disse Exempler til dens hele uendelige Omfang, saa see vi, atOverbeviisningen om Øiemedenes Rige i Naturen ikke udelukker Nødvendigheden, Nødvendigheden ikke Øiemedene; men at Middel og Øiemed i Fornuften savne hinanden, som Digteren siger.

Saaledes udelukker da den sande Naturvidenskab saavel Vantroen som Overtroen.

*

Hele Tilværelsen eet Fornuftrige.

Hele Tilværelsen eet Fornuftrige.

*

1.

Kundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt.

(Dette første Afsnit er Indholdet af et Foredrag, som jeg holdt i den Kieler Naturforskerforsamling 1846, og som jeg snart efter opskrev paa Tydsk, til Brug for Beretningen om Forsamlingens Møder. Uagtet denne Undersøgelse saaledes først er bekjendtgjort paa Tydsk, er den dog oprindelig Dansk, og har været mere eller mindre fuldstændig meddelt i mine Foredrag for Danske Tilhørere, blandt andet i et Møde af Selskabet for Naturlærens udbredelse i Aaret 1845. Det her Meddelte er dog ingen blot Oversættelse, men har modtaget mange Forbedringer og Udvidelser. De følgende Afsnit ere skrevne i den seneste Tid.)

*

Den Gjenstand, for hvilken jeg udbeder mig deres Opmærksomhed, nemlig en Undersøgelse over Kundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt, synes ved det første Øiekast slet ikke at henhøre til Naturvidenskaben; men en nærmere Overveielse viser os, at den ikke bør være denne Videnskab fremmed. Naturen er ikke noget blot Legemligt, den bliver gjennemntrængt og behersket af Aand, saaledes som det allerede fremgaaer af dens uendelige Lovstemmighed. Vort Legeme er aabenbart en af Naturvidenskabens Gjenstande; men dette indeholder alle vore Kundskabsorganer. Naturforskningen harallerede paa mange Maader belært os i Henseende til vore Sandseorganer, og strider bestandig videre frem paa denne Vei; men den bliver ikke staaende derved: den trænger ind i Nervesystemets Bygning og Forretninger, og har den Opgave ogsaa at undersøge Organernes Sammenhæng med Sjæleevnerne; en Opgave, til hvis Løsning den endnu kun har bidraget lidet, men dog givet vigtige Vink, og i Henseende til hvilken den stedse fortsætter sine Bestræbelser. Man vil føle Betydningen heraf for vor hele Undersøgelse, naar man ret stiller sig for Øine, hvorledes Feil i Menneskets Kundskabsorganer medføre Forvirring i hans Verdensopfatning, ja ofte i alle hans Forestillinger om guddommelige og menneskelige Ting.

Idet nu Naturvidenskaben godtgjør, at de Love, efter hvilke vor Jord og Alt, hvad der lover paa den, rette sig, ogsaa gjelde for de andre Verdenskloder, fremkalder den Spørgsmaal angaaende hele Verdensaltets Beboere. Mange Lærde afvise dette Spørgsmaal med Haan, fordi Besvarelsen deraf ikke vil lade sig give med mathematisk Vished; men naar vi betænke, at de første Skridt i enhver Videnskab ere usikkre, og at vi aldrig ville opnaae de fuldkomnere Kundskaber, naar vi ville forsmaae deres første Spirer, saa finder jeg det nyttigt for Videnskaben, at vi prøve vore Kræfter heri; naar vi kun i vore Undersøgelser holde os saa nær som muligt til det allerede Beviste, og adskille det Tvivlsomme fra det Visse.

Det kunde synes, at denne Undersøgelse sigtede til at yde det samme som Metaphysiken; men det Følgende vil vise, at den holder sig indenfor Naturvidenskabens Grændser, og ikke vil forsøge paa at finde al Kundskabs første Grund. Philosophen kan betragte denne Undersøgelse i det samme Lys som Physiologernes Undersøgelser over Sandseorganerne; Naturgrandskernes Bestræbelser for at fremme deres egen Videnskab, forberede med det samme Erfaringsstoffet til Philosophens Brug.

Jeg haaber, at man ikke vil give min Paastand omKundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt nogen større Udstrækning, end Ordet selv antyder, og at man vil stille sig klart for Øie, at Væsenseenheden ikke udelukker den største Mangfoldighed i Tilværelsesformerne. Vi behøve kun at see os om paa den Klode, vi selv

beboe, for at finde talende Exempler nok paa Væsenseenhed i den største Mangfoldighed. Hvor forskjellige ere ikke de Skikkelser, hvorunder Aandedrættets Organer forekomme hos de forskjelllge Dyreklasser (Lunger, Gjæller, Trachæer)! Hvilke Uligheder er der ikke i Bevægelsesorganernes Udvikling (Arme, Forbeen, Vinger, Finner)! Ikke mindre er Høreorganernes Ulighed, som f. Ex. hos Pattedyr og Fiske er saa stor, at kun den Sagkyndige deri opdager det samme Øiemed og Grundligheden af de heri anvendte Naturmidler. Det behøver vel neppe at siges, at Mangfoldigheden paa andre Verdenskloder maa endnu være usammenlignelig større; ja at der hisset kan forekomme Kundskabsmidler, som vi ikke kjende.

Endnu et Forord, som maa være ledsaget med en Undskyldning! I det Følgende vil jeg med en vis Udførlighed vise, at Naturlovene ere gyldige for hele Verdensaltet. Denne Almindelighed er stedse bleven forudsat af de Forskere, hvis Undersøgelse gik ud over Jorden, og vistnok med Rette; thi de saae et tilstrækkeligt Beviis derfor i deres Opdagelsers Sammenhæng og Følge; saadanne er det ikke, som jeg her stræber at overbevise, — jeg udbeder mig meget mere deres Overbærelse, — men det er til de Mange, som ikke have en fuldkommen klar med deres Naturanskuelse sammensmeltende Overbeviisning om denne Sandhed, at jeg her taler! Jeg indseer ogsaa, at jeg havde kunnet sammenfatte saavel denne Paastand, som og alt det Øvrige af denne Meddelelse i meget faa Ord; men jeg fandt det raadeligere i et mere udviklet Foredrag at føre vor Gjenstand nærmere frem for Anskuelsen.

Jeg vil fremsætte mine Tanker i Exempler, men vælgedisse saaledes, at man af det Særegne let vil kunne uddrage sig det Almindelige. Vi ville først henvende vor Opmærksomhed paa Læren om Bevægelsen, og overbevise os om, at dens Hovedlove ere saadanne, som vor Kundskabsevne — for saa vidt som den ret forstaaer sig selv — maatte fordre, og at paa den anden Side disse Love uden vor Medvirken blive fulgte af Naturen. Vi vide Alle, at den lige Linie er den mest enkelte; vi see allerede dette, naar vi betragte den aandige Handlemaade, ved hvilken vi enten udenfor os eller i den indre Anskuelse drage en lige Linie; thi vi udføre dette med bestandig uforandret Tanke. Mathematiken udvikler og beviser dem nærmere. Betænke vi nu fremdeles, at en enkelt Drivekraft maa frembringe en enkelt Bevægelse, saa vilde den første Lov, som vi vilde foreskrive Bevægelsen, være den, at enhver enkelt Drivekraft maa frembringe en retliniet Bevægelse; men see! Naturen har stedse fulgt denne Lov, uendelig længe førend Menneskeslægten indsaae den. At det Villieløse ikke selv kan bestemme sig til nogen Forandring, og at derfor ingen Bevægelse kan blive hverken hastigere eller langsommere eller forandre sin Retning, uden nye tilføiede Indvirkninger med andre Ord, at enhver enkelt Bevægelse maa skee med stadig Hastighed og uforandret Retning, er ogsaa en saa selvklar Fornuftnødvendighed, at man neppe skulde troe, at den rette Indsigt i denne Sag først har udviklet sig i de sidste Par Aarhundreder. Men af denne Lov følger det videre, at enhver bestandigt virkende Kraft i hvert Øieblik tilføier en ny Bevægelse lige saa stor som den, der meddeeltes i det første Øieblik, og at saaledes den frembragte Hastighed maa blive jevntvoxende, og at den ihvert Øieblik opnaaede Fart maa forholde sig som den fra det første Øieblik forløbne Tid. Den mathematiske Betragtning af denne simple Sandhed førte til at opdage flere Love, som man aldrig tidligere havde opsporet i Erfaringen; men, som man nu, efter at man havde lært at søge dem, let fandt deri.

Ved Anvendelsen af foregaaende Sandheder kom man ogsaa til den Indsigt, at enhver krumliniet Bevægelse er Resultater af samvirkende Kræfter, og aldrig kan være enkelt. At alle Virksomheder, som udgaae fra eet Punkt, udbrede sig paa Flader, der forholde sig som Qvadraterne af Afstandene, at Kraften altsaa i hvert Punkt maa staae i det omvendte Forhold af disse Qvadrater, er en meget simpel, omendskjøndt seent opdaget Fornuftforskrift.

Om vi end ikke ville fremstille det som tilfredsstillende godtgjort, at den almindelige Tiltrækning er en Fornuftforskrift, saa er den dog ved Fornuften bleven udfunden af Naturbegivenhederne, og ved Virkningsloven efter det omvendte Forhold af Afstandenes Qvadrater har den erholdt en umaadelig stor Anvendelse. Ved den videre Benyttelse af alle her antydede Kundskaber bleve Lovene for Centralbevægelsen fundne, og det blev beviist i Henseende til de Centralbevægelser, hvori den almindelige Tiltrækning driver Legemerne mod Midpunktet, at de beskrevne Baner maae være et af Kegelsnittene; og at en saadan ved Erfaringen funden Banefigur kun kan være frembragt ved en Kraft, som følger sin Lov. Af alle disse Undersøgelser fremgik det endeligt, at Verdensklodernes Bevægelser skee efter de samme Love, hvorefter de kastede Legemer her paa vor

Jord blive bevægede.

De ville vistnok ikke vente, at jeg her skulde udvikle Beviserne for alt dette. Et saadant Foretagende vilde ikke alene fordre en heel Række af Foredrag, men ogsaa være overflødig her; thi enhver Sagkyndig veed, at de her i en saadan Korthed antydede Sandheder ere blevne erhvervede ved store Tænkeres fortsatte Anstrengelser gjennem næsten tre Aarhundreder. Jeg kan ogsaa betragte den store videnskabeligt Kjendsgjerning som almindelig anerkjendt, at hine Love, som ere blevne fundne ved den af Erfaringen befrugtede Tænkning, virkelig gjælde for alle Verdensklodernes Bevægelser.

Lader os nu forsøge at anvende dette til vort Øiemed og at vise, at den almindelige Gyldighed af de Love, som indsees ved Fornuften, fordrer, at man antager en Grundlighed af Kundskabsevnen i det hele Verdensalt.

For ikke ved en Stræben efter det Amindelige at miste Anskuelsens Klarhed, ville vi først henvende vor Opmærksomhed paa en bestemt fremmed Verdensklode, og det vil snart vise sig, at vi let kunne give de derved vundne Resultater den fornødne Almindelighed. Lader os gjøre det Tankeexperiment at hensætte os paa Planeten Jupiter. Vi ville der see Afvexlinger af Dage og Nætter og opleve Aarstider ligesom paa vor Jordklode, kun med andre Tidslængder og andre Storhedsforhold. Disse Afvexlinger opstaae der ligesom her ved Verdensklodens axedreining og ved dens Vandring rundt om Solen; men disse Bevægelser blive frembragte efter hine enfolde Love, som vi have opdaget her paa vor Jord og anvendt paa Verdensaltet. Ligeledes ville vi der see Maaner, som bevæge sig efter de samme Love som vor; vi ville hist omfatte alle disse Ting med de samme Indsigter, hvormed vi omfattede dem her. Lader os nu i vort Sted sætte et andet, om end fra os nok saa forskjelligt Væsen, naar det kun med os har saameget tilfælles, at det opfatter Naturen med Bevidsthed; dette Væsen maa da ogsaa erfare de samme Naturbegivenheder. Indtrykkene deraf kunne hos ham antage en anden Skikkelse; men hvis han skal indsee deres Lovstemmighed, maa hans Kundskabsevne stemme overeens med Naturlovene, altsaa ogsaa med vor Kundskabsevne. Var hans Kundskabsevne uovereensstemmende med Naturlovene, saa maatte den føre ham i Vildfarelse, en Tanke, som vi allerede ved første Øiekast maae afvise, men som vi længere hen yderligere skulle gjendrive. Vilde man vende Sagen om, og opvække den Tvivl, at vi maaskee opfattede Sagerne falsk, men Beboerne af andre Planeter enten rigtigt eller ligeledes urigtigt, kun paa anden Maade, saa svare

vi, at vor Himmelmechaniks prophetiske Natur giver os en fast Tillid til den, idet den lærer os at forudsige de mangfoldigste Himmelbegivenheder med den største Bestemthed og Sikkerhed. Foruden de mange Forudsigelser om Sol- og Maaneformørkelser og om de Steder, Planeterne indtage til angivne Tider — Forudsigelser, af hvilke enhver vilde opvække Forbauselse, naar vi ikke vare saa vante til dem — vil jeg kun erindre derom, at man efter fireaarige Iagttagelser over den af Will. Herschel 1781 opdagede Uranus, beregnede, at samme omtrent behøvede 84 Aar til sit Omløb, og at Gauß, hvilket endnu er langt mere, af faa Dages Iagttagelser rigtigt beregnede Ceres's Bane, og ved sine Forudsigelser udrettede, at man fandt den. Jeg bør vel ei heller forbigaae det nyeste Exempel: adskillige Astronomer, hvoriblandt Bessel, havde af de tilsyneladende Uordener i Uranus's Bevægelser sluttet sig til Nødvendigheden af en endnu ei opdaget fjernere Planet; le Verrier beregnede den og forudsagde dens Sted, hvor den virkelig fandtes af Galle. Uden her at søge nogen Afgjørelse i den Strid, som føres over det Spørgsmaal, hvorvidt den fundne Planets Bevægelser fuldkomment bekræfter le Verriers Beregninger, er dog Opdagelsen af denne Planet en ny om end for den Sagkyndige overflødig Bekræftelse paa vor Opfatning af Solsystemets Indretning. Enhver Sagkyndig veed, at jeg her kun har anført nogle faa af Astronomiens Triumfer, for at vække Opmærksomheden. Antallet af dens nøie bestemte og indtræffende Forudsigelser er uoverseeligt: de maae udspringe af uomtvistelige Grundsandheder, og en disse modsigende Anskuelse, vilde ikke stemme med Naturbegivenhederne, altsaa være usand.

Lader os igjen henvende vore Tanker til Jupiters Beboere; vi indsee nu, at de ikke kunne beregne Solens, Maaners og Stjerners, kort hele Verdensuhrets Gang, efter andre Love, end de af os anerkjendte, altsaa heller ikke kunne begribe dem paa enMaade, der stod i Modsigelse med vores. De samme Naturlove, som de opdage ved deres Himmeliagttagelser, maae de gjenfinde i deres nærmeste Omgivelse ved deres egen Planets Overflade. Af Overeensstemmelsen mellem Jupitermaanernes virkelige Bevægelser med de af Naturlovene forudberegnede

følger med mathematisk Strenghed, at de samme Love for Tyngden gjælde for hiin Planet som for vores: f. Ex. alle Legemer her falde med lige Hastighed i et lufttomt Rum, saaledes maa det ogsaa skee hist, kun med en anden Hastighed; med samme Nødvendighed følger det, at Kastebevægelsen hist, ligesom her, maa beskrive krumme Linier, hvori de samme Love aabenbare sig; ligesaa vist er det, at Kredsbevægelsens Love hisset og her maae være de samme. Vel kunne vi ikke bevise alle disse Slutninger med iagttagne Kjendsgjerninger, saaledes som vi kunne gjøre det i Henseende til Verdensklodernes Bevægelser; men dette udfordres heller ikke, da de ere nødvendige Følger af de allerede sikkrede Sandheder; dog kunne vi end ydermere henvise til en ved Erfaring givet Bekræftelse. Vi finde, at Jupiters Figur aldeles er dannet efter de samme Love som vor Jords; om dennes Figur vide vi, at den vel nærmer sig Kuglens, men dog afviger saaledes derfra, at den er noget udvidet henimod Æqvator; vi vide, at denne Afvigelse opstaaer derved, at alle Jordens Dele ved dens Omdreining blive førte om i Kredse, i hvilke disse Deles midpunktflyende Kraft forholder sig som Afstandene fra Axen. Idet vi kjende Jordens Omkreds, altsaa ogsaa dens Diameter og Tiden til dens Omdreining, beregne vi Længden af den Vei, som den midpunktflyende Kraft i et Sekund vilde fjerne disse Dele fra Midpunktet, og finde, at denne Længde ved Æqvator er 1/289 af den, gjennem hvilken Tyngden stræber at drive den mod sammes Midpunkt. Det vilde overstride vore Grændser her at anføre alle de videre Betragtninger, ved hvilke Jordens Figur er bleven bestemt; det er os nok, at alle Sagkyndige ere enigeom det Væsentlige af alle herhenhørende Beregninger, og at disse ligeledes i alt Væsentligt blive bekræftede ved de foretagne Maalninger. De samme Beregninger lade sig ogsaa anvende paa de andre Planeter, og navnlig paa Jupiter; denne har et langt større Gjennemsnit, en hurtigere Omdreining, og Tyngden paa dens Overflade overtræffer den paa vor Jord; af alt dette beregne vi dens Afvigelse fra Kugelskikkelsen, og finde denne Afvigelse langt større end Jordens; og den er i Virkeligheden saadan som de astronomiske Maalninger af dens Axe og dens Æqvators Diameter angive den. I Undersøgelserne over vor Jordklode har det viist sig, at den Tæthed maa tiltage henimod Midpunktet; Beregningerne have lært, at det samme gjælder om Jupiter. Vi see af alt dette, at de hos os herskende Naturlove ligesom for vore Øine gjøre sig gjældende paa Jupiters Overflade og i dens Masse.

Altsaa finde Beboerne paa hiin Klode den samme Anvendelse af deres Kundskabsevne i deres nærmeste Omgivelse som paa deres Himmel, saaledes som det ogsaa er Tilfældet paa vor Jordklode. Denne Lighed udelukker dog ingenlunde store Forskjelligheder; saaledes kunne vi f. Ex. beregne, at Tyngden ved Jupiters Overflade er $2^1/_2$ Gange saa stor som paa vor Jord, at Faldhastigheden paa forskjellige Punkter af samme frembyder større Uligheder end hos os, at hiin Verdensklodes Tæthed er langt ringere end Jordklodens; men alle saadanne Forskjelligheder ere frembragte efter de samme Love.

Skal Jupitersbeboeren fatte alle disse Forhold, som Naturen viser ham, maa han jo kjende deres Love! Han kan maaskee have en langt mere klar, livfuld, omfattende Indsigt deri, end vi, eller maaskee tvertimod en svagere; men forsaavidt han kjender dem, maa hans Kundskabsevne i sit Væsen være den samme som vores. For ham maa ogsaa den usammensatte Bevægelse være retliniet, og en krumliniet altid være frembragt ved mere end een Kraft: for ham maa den samme mathematiskeRække fremstille den jevntvoxende Hastighed som for os: for ham maa der være det samme Forhold mellem Abscisser og Ordinater som for os i alle de krumme Linier, f. Ex. i Ellipsen, som er Grundformen i Planeternes Bevægelser, i Parabolen, som kastede Legemer udenfor den lodrette Linie beskrive o.s.v. Men om Opfatningen af disse forhold ere vi os jo bevidste, at der er en Fornufthandling i Forening med Anskuelse som Grundlag: skeer den samme Opfatning ved andre Væsener, foretage de dem jo ligeledes Fornufthandlinger, og da de ere sandselige Væsener, maae disse hos dem som hos os have et sandseligt Grundlag, ei blot af udvortes, men ogsaa af indvortes Sandsning; kort, al Opfatning af Naturlove er en Fornufthandling med sandseligt Grundlag. De ville i det Følgende finde Exempler nok, hvorved De selv kunne videre belyse Dem dette; her vil jeg kun endnu nogle Øieblikke dvæle ved de Uligheder, som lade sig forene med disse Ligheder. Jeg veed, at man vil være tilbøielig til at foreholde mig Muligheden af saadanne Uligheder; derfor vil jeg allerede her komme Betænkeligheden imøde, uagtet jeg atter senere vil faae Anledning til at afhandle denne Sag. Den Lighed, jeg her har fat i den mathematiske Opfatning, vilde i sit Væsen ikke være ophævet, om vor Jupiterbeboer havde en Talsands, som oversteg vores, saaledes at han kunde fatte og udføre en

Regning med ti Tal ligesaa let som vi blot med to Tal, om han med et Tankeblik strax saae Væsenet i en for os kun med yderste Vanskelighed begribelig Række, eller med et lige Tankeblik saae alle Forholdene i et Kugelsnit, omtrent som vi see alle Radiernes Lighed i en Cirkel; Tankeforholdene blive dog de samme. De ville let see, at alt Dette ogsaa lader sig overføre paa en Tænkning, som ei er mathemaitisk.

Alt, hvad der er bleven sagt om Planeten Jupiter, lader sig ogsaa i det Hele taget anvende paa de øvrige Planeter; omendskjøndt Fremstillingen deraf med Hensyn paa nogle bliver mindre fuldstændig, med Hensyn paa andre mere forviklet.

Vore Betragtninger holdt sig hidtil indenfor Solsystemets Grændser; vi maae endnu udvide vort Blik. Vore Undersøgelser have lært, at de her omtalte Love ogsaa naar ud over dette System, og Forudsætningen af deres Almindelighed bekræfter sig bestandig mere; men er der i det hele Verdensalt givet de selvbevidste Væsener lige Naturlove til Gjenstand for deres Kundskabsevne, bliver det herved nødvendigt, at denne Evne overalt maa i dens Væsen være den samme.

Lader os vælge et andet ikke mindre almindeligt og indgribende Exempel: Lysets Virkninger og Love. Natur og Indsigt ere ogsaa her i den fuldkomneste Overeensstemmelse; snart forudsiger den af Erfaringen befrugtede Tænkning os de Virkninger, vi have at vente, snart opløser den det Uforudseete i Fornuftkundskab. I Lysets synliggjørende Virkning gjenfinde vi den lige Linie: hvad Erfaringen lærer os om Belysningen i forskjellige Afstande, om Skyggernes Størrelse og Former, om Speil-Virkningerne, lader sig alt udlede af Fornuftlove. Om Lysets Brydning, om dets Opløsning i Farver, om dets Polarisation, Interferens o.s.v., gjælder det samme, naar man kun overseer, at nogle Uklarheder her endnu ere at adsprede, hvilket dog ikke hindrer os i med Sikkerhed at indsee Lovenes væsentlige Fornuftsammenhæng.

Vi overtyde os let om, at Lovene for Lyset, ligesom de for Bevægelsen og Tiltrækningen, gjælde for hele Verdensaltet. Lyset, som kommer til os fra Solen, fra Planeterne og fra Fixstjernerne, er af samme Natur, som det paa vor Jordklode frembragte; der bliver i vore Kikkerter og Speilteleskoper brudt, tilbagekastet og samlet i Billeder paa samme Maade, som Lyset fra de jordiske Gjenstande. Der ligger allerede i disse talløse Erfaringer en stor Deel af, hvad der her skal bevises, hvilket Enhver, der kjender vore optiske Redskabers Theori klart vil indsee; vore Experimenter over Lyset vise det sammeunder andre Former. Vi see de samme chemiske Virkningsmaader af jordisk Lys, som af Solens og de andre Himmellegemers: vi udvikle Farverne deraf efter de samme Love, og fremstille saaledes paa en mere øiensynlig Maade hiin Lighed, som de optiske Redskaber allerede lærte os. Vi polarisere alt Lys paa samme Maade, hvad enten det er jordisk eller kommen fra Himmellegemerne. Af Astronomien medtage vi endnu den store Kjendsgjerning, som bliver godtgjort ved Aberrationen, at det Lys, som kommer til os fra alle Dele af Verdensaltet, har samme Hastighed; føie vi endnu hertil, at de Lysvirkninger, som vi iagttage paa de med Maaner forsynede Planeter, f. Ex. Skyggerne, som Maanerne kaste paa Hovedplaneten eller denne paa sine Maaner, foregaae ganske saaledes, som de maae foregaae efter de os bekjendte Naturlove.

Det fremgaaer da ligesaavel af alle Lysets som af Bevægelsens Forhold, at Verdens umaadelige Udstrækning ikke viser nogen Grændse, hvor de Love ophøre, som vor Aand fordrer.

Der frembyder sig her en god Leilighed til at give nogle Exempler paa de store Forskjelligheder, som kunne bestaae ved Siden af Væsenseenheden. Vi kjende allerede paa vor Jordklode en stor Forskjellighed af Øiets Indretning hos Dyrene, hvor forskjellig hos Pattedyr, Fisk, Insekt! Hvor meget mere maae ikke Synsorganerne paa andre Verdenskloder være forskjellige fra vore! Derimod er det neppe sandsynligt, at der skulde gives noget Væsen med Kundskabsevne, til hvilket Lyset ikke skulde bringe noget Budskab om de fjerne Gjenstande.

Af Lysets Theori kunne vi lære, at meget store Forskjelligheder ere mulige i Sandsen for dets Indvirkning; den viser os nemlig, at det frembringes ved Zittringer i Ætheren. Vi modtage kun ret afgjorte Lysindtryk ved Ætherfølger, hvis Bredde ligger imellem 300 og 175 Milliondeel Linie, og kun endnu noget Indtryk af saadanne, som falde lidt derover ellerderunder. De for vor Synsfølelse altfor langsomme — det vil sige: af større Bølgebrede — frembringe Varmefølelse hos os, de hurtigere blive bragte til vor Kundskab ved visse chemiske

Virkninger; men der kan muligviis gives Lysorganer, som kun føle enten hine langsommere eller hine hurtigere Zittringer, eller som endog føle alle de af os følte tilligemed flere af de andre. Dette er ikke blot en tænkt Mulighed, men fuldkommen grundet i Tingenes Natur; thi vi vide, at hine paa Synet ikke virkende Straaler blive brudte og tilbagekastede efter de samme Love, som de synliggjørende, og at de derfor kunne frembringe Billeder. De Straaler, som udmærke sig ved chemiske Virkninger, give os som bekjendt meget skjønne Afbildninger af Tingene.

Da Farveindtrykkene i os blive frembragte ved Ætherzittringernes forskjellige Hurtigheder, saa vil Farveverdenen ogsaa fremstille sig paa anden Maade for andre Væsener; dog vil trods denne Ulighed tillige en vigtig Lighed finde Sted deri, da Zittringernes ulige Hurtigheder maae frembringe ligesaa mange ulige Indtryk indenfor de Grændser, der sættes ved Sandsens indre Fuldkommenhed; man kan endog tænke sig det Tilfælde, at et Lysorgan ikkun havde en tydelig Følelse for en eneste Zittringshurtighed. Evnen til at fornemme Farver kan derimod hos andre Skabninger have et større Omfang end hos os. Blandt de Farver, som lade sig fornemme af vor Lyssands, bliver den røde frembragt ved de langsomste Ætherzittringer, den violette ved de hurtigste; men disse opnaae endnu, som allerede sagt, ikke den dobbelte Hurtighed af hine. Farvezittringernes yderste Forhold ligge altsaa hos os, selv for det mest modtagsomme Øie, mellem 1 og 2. Vi ere i Henseende til Farverne i samme Tilfælde, som et Menneske vilde være i Henseende til Tonerne, naar Omfanget af hans Tonesands kun beløb sig til een Octav. En Skabning, som havde Sands for ligesaa mange Lysoctaver, som vi have forTonerne, vilde have utallige Kundskaber og Følelser, som vi maae undvære.

Ogsaa den ulige Modtagsomhed for Lys af ulige Styrke maa frembringe de største Forskjelligheder. Vi ville igjen henvende vore Tanker til Jupiter; denne Verdensklode faaer 25 Gange saa lidt Lys paa hver Qvadrattomme som vores; Gjenstandenes Belysning kan maaskee dertil endnu blive forringet ved en uklar Atmosphære. Det er derfor høist sandsynligt, at dens Beboere have en finere Lysfølelse end vi for at opfatte de Gjenstande, der omgive dem; men denne høiere Modtagsomhed medbringer han ogsaa til Beskuelsen af Himlen. For saa vidt som hans Atmosphære ikke har en meget ringere Gjennemsigtighed end vores, vil altsaa Stjernehimlen vise sig langt rigere og mere glandsfuld for ham; han vil ogsaa lære mere ved Iagttagelsen af samme, og saaledes meget lettere opnaae omfattende Kundskaber om Verdensaltet. Ifølge hans Klodes mere end dobbelt saa hurtige Omdreining, modtager han Indtrykket af hans Himmels tilsyneladende Omdreining med en forholdslundigDet næsten uundværlige Ord: forholdsmæssig er altfor Tydsk. Jeg veed vel, at Endelsen mæssig er indført i mange andre danske Ord; men en forsigtig Indførelse af den her foreslaaede Orddannelse kunde maaskee fortrænge denne Tydskhed. Hastighed, hvilket ogsaa vil have sin Indflydelse paa dette Indtryk; ja, man kan overalt formode, at den hurtige Afvexling mellem Dag og Nat maa være forbunden med en tilsvarende hurtig Afvexling mellem Virksomhed og Hvile, og denne atter med en hurtigere og livfuldere Modtagen og en hurtigere Forsvinden af Indtrykkene. Hertil kommer endnu, at Jupitersbeboeren paa Grund af det store Gjennemsnit af sin Klodes Bane ogsaa vil see meget mere af Verdensbygningen, og meget lettere kunne gjøre de Maalninger, som ere nødvendige til Bestemmelsen af Fixstjernernes Afstande.

Det forstaaer sig, at jeg her blot har angivet mulige, under visse Betingelser nødvendige eller sandsynlige Forhold; det er aabenbar, at ogsaa andre Betingelser kunne finde Sted, f. Ex. en større eller ringere Fuldkommenhed af de Dele, som hos hine Beboere skulle svare til vort Nervesystem. Øiemedet var her alene, at vise hvorledes de mangfoldigste Forskjelligheder kunne herske ved Siden af Verdenseenheden.

Over Lydfornemmelserne vil jeg nu fatte mig meget kort. Alle Zittringer af en vis Hurtighed i Legemer af tilstrækkelig Tæthed frembringe Virkninger paa vort Høreorgan; dog ere, som bekjendt, de Zittringer, som blive frembragte i luftagtige Legemer, fuldkomment skikkede til at frembringe de mangfoldigste og bestemteste Lydfornemmelser i os. Zittringer maae kunne frembringes paa alle Verdenskloder; men paa Beboernes Organisme vil det beroe, hvilke Zittringhurtigheder, der skulle give bestemte til Kundskab om Omverdenen førende Fornemmelser.

Jeg har hidtil kun anført Exempler, som i en udvidet Betydning af Ordet kunne kaldes mechaniske; man vil

spørge om chemiske, hvorved Ordet igjen maa tages i den udvidede Betydning; vi ville nu forsøge dette. Det maa tilstaaes, at de chemiske Naturlove ligesaavel ere Fornuftlove som de mechaniske; vel lader dette sig ikke gjennemføre saa fuldstændigt i Henseende til hine som i Henseende til disse. Det er bekjendt nok, at Naturlærens chemiske Deel har udviklet sig langt senere end den mechaniske; det sextende Aarhundredes Kundskaber om Varmen, om Elektriciteten, om Magnetismen og selv om Stoffernes Forbindelser og Adskillelser vare kun ringe, mest af Erfaringen givne Brudstykker, gjennem hvilke Grandskerne blot hist og her kunde skimte en Lovstemmighed; Fornuftsammenhængen i alt dette traadte kun saa meget mere frem, jo righoldigere vore Kundskaber bleve. Jeg veed vel, at jeg her opstiller Noget som Resultat af Historien, der for Tænkerenforstaaer sig af sig selv; men det er ikke nok, at denne Sandhed bliver tilstaaet: den maa her fremhæves og ligesom opfylde den indre Anskuelse.

Hvilken Lovstemmighed har man ikke efterhaanden, i bestandig større Udstrækning funden mellem Varmevirkningerne, og hvor fuldkommen følger ikke Varmeudstraalingen de samme Fornuftforskrifter, som vi have funden for Lyset! Vore Kundskaber om Elektriciteten gjorde kun langsomme Fremskridt gjennem det syttende og Begyndelsen af det attende Aarhundrede; men siden at Benjamin Franklin havde fundet sammes Grundlov, at nemlig de to forskjellige elektriske Virksomheder ere at betragte som modsatte Størrelser, see vi den ene Opdagelse voxe frem efter den anden. Fornuften kunde nu af en klartindseet stor Sandhed aflede mangfoldige andre og gjenfinde dem i Naturen. Opdagelsen af den Voltaiske Støtte, vistnok foranlediget ved Galvani's, var dog i anden Henseende et Resultat af hiin Theori; og hvor mange Virkninger af denne Støtte bleve ikke senere opdagede ved den af Erfaringen ledede Eftertanke! Neppe havde Erfaringen viist, at hiin Støtte adskiller Vandet i dets Bestanddele, saa fulgte de skjønneste Opdagelser af elektrisk chemiske Virkninger paa hverandre gjennem en Række af Aar, og blive endnu fortsatte. De magnetiske Opdagelser skrede paa lignende Maade frem i det syttende og attende Aarhundrede, og knyttede sig senere til Opdagelsen af Elektromagnetismen. Enhver veed, at den tænkende Naturbetragtning længe havde fordret denne Opdagelse; men at den, da den kom til Virkelighed, var langt indholdsrigere, end de tidligere Tider kunde vente den. Kredsløbets nye Lov, hvad enten dette sættes i den elektriske Strøm eller i Magneten, eller ved nye Opdagelser føres tilbage under en mere eenfold Lov, blev en Veiviser til nye Slutninger, som stadfæstede sig i Erfaringen.

I Løbet af de samme Aarhundreder skred Chemienligeledes frem tænkende og erfarende, erfarende og tænkende. I Begyndelsen bleve de fundne Naturlove vel paa mange Maader omtaagede af Vildfarelser, hvilket selv ikke bliver undgaaet i de videre fremadskredne Tilstande; men de opdagede Love bleve mere og mere befriede fra denne Taage, og traadte frem i deres Fornuftnødvendighed. I vor Tid see vi allerede Begyndelsesgrundene til mathematiske Love for Stofforbindelserne og Formernes Sammenhæng med Bestanddelene fremdæmre; jeg siger fremdæmre, ikke som om de gjorte Opdagelser mere vare betyngede med Tvivl end mange andre menneskelige Kundskaber; men fordi de aabenbart kun udgjøre Morgengryet til det, som er at vente i Fremtiden.

Men det er af den største Vigtighed endnu her at fremhæve, at dette Aarhundredes Opdagelser have godtgjort Eenheden af alle her omtalte Virkninger. Vel lader denne Eenhed sig ikke saa fuldkomment fremstille, som Eenheden i alle Bevægelseslovene; men den er dog saaledes godtgjort og belyst ved vort Aarhundredes Opdagelser, at den ikke mere lader sig betvivle; vi see desuden allerede mangehaande Antydninger om en Fremtid, i hvilken de chemiske og mechaniske Naturlove ville forene sig til en mere inderligt sammenhængende Viden.

Kort sagt, de chemiske Naturlove ere ligesaavel Fornuftlove som de mechaniske, og staae i en saadan indre Sammenhæng, at de maae ansees som en Fornufteenhed. Spørgsmaalet er nu, om de ogsaa gjælde for det hele Verdensalt; Fornuften fordrer det; men dette er os ikke her nok: vi ville fremstille os Sagen for den aandelige Beskuelse.

Vi begynde med at overbevise os om, at Materiens almindelige Egenskaber overalt ere de samme. Udstrækning og Figur see vi paa Himmellegemerne; Sammenhængen og Deleligheden lade sig vel ikke umiddelbart eftervise paa de fremmede Verdenslegemer; men det vil vise sig i det Følgende, at Antagelsen heraf bliver gjort nødvendig

ved andre bevisteEgenskaber. Af største Vigtighed som en af Materiens Grundegenskaber, bliver Tyngden os; den er erkjendt som en Yttring af den almindelig Tiltrækning; men det vil være tjenligt for vort Øiemed her at belyse den som saadan. Den mechaniske Physik beviser, at alle Planeter, dersom de kunde bringes i lige stor Afstand fra Solen, vilde, uden Hensyn paa deres Massers Ulighed, falde mod Solen med lige Hastighed, og at Maanerne i Henseende til deres Hovedplanet ere den samme Lov underkastede. Dette er ligesaa vist, som de Keplerske Love og Mechanikens Grundlærdomme; vi see da den samme Lov, om Legemernes indbyrdes lige Faldhastighed mod Jorden, kun med andre Størrelser, gjælde for Faldet mod Solen og for Faldet mod enhver Planet, der har Maaner; men vi blive dog ikke staaende herved, thi en videre ført Undersøgelse viser, at denne Lov gjelder for alle Verdenskloder.

Hvad man har kaldt Uigjennemtrængelighed, og som egentlig er et Resultat af Udvidekraften, følger af den allerede beviste Tiltrækning, som finder Sted paa og i alle Verdenslegemer; thi uden en Modstand vilde Tiltrækningen drage alle Dele sammen i eet Punkt; man kan ogsaa udtrykke det samme saaledes: Enhver Deel af en Verdensklode maa ifølge de andre Deles Tyngde bære Trykket af alle overliggende Dele, saavelsom Sidetrykket af alle Nabodele, hvilket ikke kan skee uden ved den saakaldte Uigjennemtrængelighed. Men hvor der er Tiltræknings og Udvidekraft, der er Sammenhæng, og hvor denne ikke er uovervindelig, hvad der ikke lader sig tænke, der er ogsaa Delenes Adskillelighed, følgeligen Delelighed.

For øvrigt vise ogsaa Planeterne deres Udvidekraft ved deres Evne til at tilbagekaste Lyset; thi uden en saadan kunde de ikke yde Ætherbølgerne, som frembringe Lyset, den til Tilbagekastningen nødvendige Modvirkning; men ogsaa de selvlysende Verdenslegemer kunde uden denne Kraft ingen Bølger frembringe i Ætheren. Om man end vilde antage en andenMening om Lyset, saa vilde dog en eller anden mechanisk Kraft være fornøden til at udsende det; saaledes vil den saakaldte Newtonske Theori behøve denne Kraft, til at udkaste de smaae Lysdele med en umaadelig Hurtighed.

Bevægeligheden, som opregnes blandt Legemernes almindelige Egenskaber, fremstillles os af hele Verdenssystemet, hvori Alt er Bevægelse. Inertien, som ikke er andet end det Ubesjæledes Villieløshed, findes bekræftet for det hele Verdensalt, i det at den forudsættes i vore talløse ved deres Indtræffen stadfæstede Forudsigelser om Himmellegemernes Bevægelse.

Vi kunne nu gaae over til Egenskaber og Virkninger, hvis Almindelighed man ikke pleier saaledes at fremhæve, skjøndt man tildeels erkjender den i rigtige Forudsætninger.

At Varmelovene ikke ere indskrænkede til vor Jordklode, er en gammel og rigtig Forudsætning, som bekræftes ved vore Tiders Indsigter. De Varmestraaler, der komme til os fra Solen, virke ganske efter de samme Love, som vor Jords Varmestraaler. Det er nu ligeledes erkjendt, at Varme og Lys kun ere forskjellige ved Ætherzittringernes Hurtighed, og at Lysstraaler kunne gaae over til Varmestraaler; men da nu videre Udstraalingen maa betragtes som Varmens Grundvirksomhed, saa maa man antage, at Varmelovene gjælde for hele Verdensaltet. Fasthed, Draabeflydenhed, Lufttilstand beroe hos os paa Varmeforhold; er nu Materien overalt den samme, saa ville disse Tilstande ogsaa overalt finde Sted under de samme Betingelser.

Vi see her en fuldkommen Stadfæstelse paa den allerede længe almindeligt gjorte Forudsætning, at Planeterne ikke blot i Henseende til Lyset, men ogsaa i Henseende til Varmen have Dags- og Aarstider og en Varmefordeling paa Overfladen ligesom paa Jorden. Det forstaaer sig af sig selv, at bestemte Aarsager kunne frembringe Undtagelser fra denne Fordeling, som f. Ex. Uranus's Ring.

Betænke vi endvidere, at vore Forsøg have viist, at Legemerne kunne blive elektriske ved Gnidning, ved Berøring med uligeartede Dele, ved Varmeforskjelligheder, saa tør vi neppe tvivle om, at de samme Virkninger ogsaa paa andre Planeter ville skee efter de samme Love, og at dette ogsaa maa gjælde for Varmens, Lysets og Magnetkraftens Frembringelse ved Elektricitet, Elektricitetens ved Magnetvirkninger o.s.v.

Alt dette maae ogsaa lade sig anvende paa de chemiske Virkninger i Ordets mere indskrænkede Betydning, paa Stoffernes Forbindelser og Adskillelser. Vi frembringe jo ved Elektricitet de forskjelligste indre Forandringer;

hvorledes var det vel muligt, at en kraftig elektrisk Strøm, som her forvandler et Legeme til Støv og Damp, ikke ogsaa skulde gjøre det paa andre Verdenskloder? Skulde ikke modsatte Stoffers Forbindelser ogsaa andetsteds ophæves ved den elektriske Strøm? og skulde de fra hinanden adskilte chemiske Grunddele ikke hisset ligesom her forholde sig som Mængderne af de anvendte elektriske Kræfter?

En aandrig Chemiker og fortræffelig Experimentator blev for nogle Aar siden ved vigtige Spørgsmaal i hans Videnskab bragt paa en Formodning, som stod i Strid med en af de store Naturloves Almeengyldighed, idet at han meente, at Masser af forskjellige Stoffer, som have samme Vægt paa vor Jord, ikke havde det i Henseende til andre Verdenslegemer; hvilket med andre Ord vilde sige, at Tiltrækningen ikke skulde have nogen Almindelighed. Som sand Experimentator satte han denne Tanke paa Prøve, og veiede Legemer, som havde vakt hans Tvivl, til forskjellige saaledes valgte Dags- og Nattetider, at naar Solen ikke tiltrak disse Stoffer i samme Forhold som Jorden, maatte Veiningerne give forskjellige Udfald; men han fandt ingen Forskjel ved de omhyggeligste Veininger. Saaledes har det altsaa viist sig, at et Forhold, som staaer i den nøieste Sammenhæng med Læren om Legemernes indreNatur urokkeligt har bekræftet sin Almindelighed mod de i Chemien opreiste Tvivl.

Utallige Bud fra Verdensrummet have paa en mærkværdig Maade bragt os Underretning om Materiens eensartede Natur i og udenfor Jorden, ja endog antydet en Lighed, der gaaer mere i det Enkelte, end vi ellers havde kunnet erfare: jeg taler om Meteorstenene. Om deres Masse ogsaa ved Indtrædelsen i vor Atmosphære indgaaer nye Forbindelser, saa er dog deres Overeensstemmelse med vor Jords Legemer, saavel i Henseende til Grundstofferne som til Forbindelsesmaaderne og de deraf opstaaende Krystalformer, meget talende.

Overalt er altsaa den samme Materie, de samme Kræfter, de samme Love, og disse Love ere Fornuftlove, kunne følgelig kun opfattes af Fornuftvæsenet.

Vi have endnu en høist vigtig Side af vor Gjenstand at betragte: alle Planeters lige Udviklingsmaade, og hvad der kan afledes deraf for vort Øiemed. Vi vide, at Jorden var flydende, førend den blev fast; blandt Beviserne for denne Sandhed have vi et, der lader sig anvende paa andre Verdenslegemer: nemlig vor Jordklodes Afvigelse fra Kugelskikkelsen; hvilket allerede i det Foregaaende tiltrak sig vor Opmærksomhed i en anden Henseende. Det er jo en afgjort Sandhed, at de Kræfter, som have givet Jorden den velbekjendte Afvigelse fra Kugelskikkelsen, kun formaaede at udrette dette, medens Kloden var i sin flydende Tilstand; da nu denne Afvigelse fra Kugelskikkelsen ogsaa finder Sted hos andre Planeter, forsaavidt man har kunnet bestemme deres Form og Axedreining, og da de forskjellige Gjennemsnits Forhold i ethvert af disse Verdenslegemer er saadant, som Anvendelsen af de os bekjendte Naturlove fordrer, saa viser det sig, at de andre Planeter ogsaa have været flydende.

Ere vi nu gjennemtrængte af den Overbeviisning, at Alt i hele den legemlige Tilværelse bliver frembragt af den sammeMaterie, ved de samme Kræfter og efter de samme Love, saa kunne vi ikke andet end indrømme, at Planeterne have udviklet sig efter de samme Love som vor Jord; men om denne vide vi, at den har udviklet sig gjennem umaalte Tider i en Række af Omdannelser, og tilligemed den Væxterne og Dyrene. Denne Udvikling begyndte med de lavere Skabninger, og skred frem til bestandig høiere, indtil endelig i det nyeste af disse Tidsrum, den Skabning blev frembragt, i hvilken den selvbevidste Kundskab aabenbarede sig. Vi maae altsaa antage en lignende Udvikling af de andre Planeter; paa mange ere de maaskee ikke komne til saa høit et Trin som paa vor Jordklode, paa andre kunne langt høiere Væsner have udviklet sig; men overalt ere de fornuftige Væsner Naturfrembringelser i samme Betydning, som vi ere det, det vil sige: deres hele Kundskab er bunden til Legemernes Organer; deres Kundskabsmaade kan efter dette ikke være grundforskjellig fra vores, men maa være de samme Love underkastet. Jeg udtaler kun her en i Henseende til Mennesket unægtelig Kjendsgjerning, uden at indlade mig i Undersøgelsernes Dybder over den Maade, paa hvilken det Aandelige hænger sammen med det Legemlige. Kun for at afværge hvert Skin af Materialisme, henviser jeg paa den til en Forsoning førende Modsætning, at den samme Natur, hvis Frembringelse Mennesket unegteligt er, selv maa erkjendes for en Frembringelse af den evigt skabende Aand, og at saaledes vor Aands guddommelige Oprindelse paa ingen

Maade bliver nægtet ved Indrømmelsen af Naturens Rettigheder. Med andre Ord: Begrebet om Verdensaltet er ufuldstændigt, naar det ei opfattes som et bestandig fortsat Værk af den evigt skabende Aand. Det Skabende deri er det Aandelige, det Legemlige er det Skabendes Frembringelse, og vilde ophøre, naar den frembringende Virken kunde ophøre. Som Naturværk i denne Betydning maa det Aandelige i Mennesket indeholde Naturlovene, dog kun saaledes, at de ved Naturens Indvirkning fremkaldestil Bevidsthed, og den omgivende Natur maa uden nogen Indflydelse fra Menneskets Side virke overeensstemmende med hans Kundskabsevne, omendskjøndt denne Kundskabsevne størstedeels først efter Aartusinder vil være istand til at komme til Indsigt om denne Harmoni. Man seer let, at de Grunde, som bestemme os til denne Overbeviisning, ogsaa gjælde for det hele Verdensalt. — Gjennem det hele Verdensalt er der udspredt Væsner med Kundskabsevner til at fatte Gnister af Guddomslyset; og Gud aabenbarer sig for disse Væsener ved den dem omgivende Verden, vækker den i dem slumrende Fornuft ved den Fornuft, der hersker i alt Det, der gjør Indtryk paa dem, men lader dem atter gjøre desto dybere Blik i den legemlige Tilværelse, jo mere deres egen Aand vækkes; saa at de finde sig satte i en uophørlig levende Udvikling, som, efter at have naaet et vist Punkt, bortfjerner dem stedse mere fra den Indbildning, at den haandgribelige Masse er Tilværelsens Grundvold, og fører dem til at vide og anskue sig selv med Aand og Legeme som Led af en uendelig Fornuftorganisme. Saaledes møde da Naturvidenskabens Sandheder fortsat mere og mere Religionens, saa at de omsider paa det inderligste maae slutte sig til hinanden.Man vil ikke lade ubemærket, at jeg her gjentager Sandheder, jeg ogsaa har fremsat i andre Dele af dette Skrift; men da de paa hvert Sted fremsættes i en anden Sammenhæng med det Øvrige, og ikke kunde udelades uden Skade for den Heelhed, hvortil de høre, haaber jeg, at disse og nogle andre Gjentagelser ville findes tilladelige.

*

2.

Skjønhedslovenes Grundlighed i det hele Verdensalt.

Naar baade Tilværelseskræfternes og Kundskabsevnernes Væsenseenhed gjennem det hele Verdensalt er beviist, følgerderaf, at en lige Væsenseenhed gjælder for Skjønhedssandsen og for Samvittigheden; men dette vil dog ei lettelig antages uden en nærmere Udvikling. Vi ville begynde med Skjønhedssandsen.

Det er allerede i det Foregaaende viist, at paa alle andre Verdenskloder de samme Naturens Grundkræfter herske, og at de samme Grundlove gjælde, som paa vor Klode, at de levende Væsener paa andre Verdenskloder ere frembragte ved samme Naturens Grundkræfter og efter de samme Grundlove, som de levende Væsener paa vor Klode; at de maae have en Tankeevne af samme Natur som vores, om end i Styrke og Klarhed nok saa forskjellig, og at de maae have Sandsningsevner til at opfatte de legemlige Indvirkninger ligesom vi, og at der til denne Evne ikke blot hører udvortes Sandseredskaber, men ogsaa en indvortes Evne til at opfatte og gjemme Indtrykkene af det Sandsede; kort, indvortes Sands, hvortil blandt andet hører Sands til at opfatte og sammenfatte de Indtryk, som frembringes derved, at de ydre Legemers Svingninger meddele sig til det selvbevidste Væsens eget Legeme, og ligeledes Evne til at modtage Kundskab om Yderverdenen gjennem Æthersvingningerne. Den første af hine Sætninger har vistnok de andre til nødvendig Følge; men dog ere de i det Foregaaende særskilt blevne belyste.

Betragte vi Skjønhedsfølelsen saaledes, som den aabenbarer sig hos vor Klodes fornuftige Beboere, saa findes det, at den bestaaer deri, at vor indre Sands er dannet efter samme Fornuftlove som den øvrige Tilværelse, saaledes at denne Sands føler sig tilfredsstillet ved det, som bærer Fornuftens Præg, uden at der under Nydelsen udkræves nogen Bevidsthed om denne Fornuft. Man finder denne Sandhed fremstillet i Samtalen: Vandspringet S. 36—54; men dem, der maatte fordre en mere omfattende Udvikling heraf, maa jeg henvise til mit Skrift to Kapitler af det Skjønnes Physik. Samme Lov maagjælde for de tænkende sandselige Væsener paa hvilkensomhelst anden Klode; denne Sandhed trænger ikke til egentligt Beviis, men vel til nærmere at belyses

for at finde Indgang. Der er bleven viist i det foregaaende Afsnit, at de andre Kloders Beboere maae i det Væsentlige opfatte Bevægelsens Love ligesom vi, og blandt Andet er der bleven henviist til Maanebanernes Figur, hvis Bestemmelse forudsætte mathematiske Sandheder; i Cirklen, Ellipsen, Parabolen o.s.v. maae de erkjende samme Fornuftlove, som vi see deri, og — da de ere sandselige Væsener, frembragte i Tiden og Rummet, og modtagende Indtryk af Tingene i Tiden og Rummet —, maae de forestille sig de efter mathematiske Tænkningslove frembragte Figurer i det Væsentlige paa samme Maade som vi. Men alle lovbundne Figurer kunne betragtes mathematisk, saaat Tillægsordet mathematisk var overflødigt, men brugtes kun for at henlede Opmærksomheden paa de Figurer, hvis mathematiske Behandling er mest almindeligt bekjendt. Sandsen for Former maa altsaa have en sand Væsenslighed paa alle Kloder; den maa paa dem alle være dannet i Overeensstemmelse med Fornuften; den kan da ikke andet end tilfredsstilles ved det Fornuftstemmende, stødes ved det Fornuftstridige. Man tænke sig en rigtigt tegnet Cirkel ved Siden af en Figur, som ikkun er et slet Forsøg til samme Tegning, og man vil let indsee, at der ikke kan gives nogen efter Fornuftlove dannet Sands, som kunde finde en større eller endog kun en lige Tilfredsstillelse ved Indtrykket af denne fremfor af hiin; det samme kan siges om Tegningen af enhver anden Figur; overalt peger dette Exempel hen paa utallige andre. Hos os Jordbeboere er Symmetrien en af de mest omfattende Skjønhedsformer; men den er dybt begrundet i en af Tænkningens Hovedformer, Eenheden af Modsætninger; man kan derfor ikke tænke sig Væsener paa andre Kloder, som ikke skulde finde Symmetrien skjøn, da jo Sandsen hos dem alle maa være fornuftordnet. Her paa vorKlode udtrykker Menneskeskabningen den høieste Idee, som i nogen jordisk Skabning kan udtrykkes, kun i hver særskilt Menneskeskabning med en særskilt Udviklingsretning, og desuden hos de Allerfleste med en saa stor Indblanding af Tilfældigheder, at Ideens rene Udtryk derved omtaages; men hvor det fornuftbesjælede Naturværk i høi Grad nærmer sig dette, eller naar Kunstneren har grebet og fremstillet det, staaer det høieste Skjønhedsbillede, Legenverdenen kan give, for os. (See 32 og 33.) Paa enhver anden Klode vil det Væsen, hvori Fornuftideen paa det Fuldkomneste har virkeliggjort sig, frembringe et beslægtet Indtryk. Det behøver vel neppe at siges, at den Skikkelse, under hvilken Ideen paa andre Kloder udtrykker sig, paa enhver maa være afhængig ei blot af Ideens Kraft og Fylde, men ogsaa af de legemlige Betingelser, hvorunder Skabningen frembringes.

Her paa Jorden føle alle Mennesker en Lysglæde, som er dybt begrundet i Tingenes Natur; for at fatte dette, maae vi betænke, at Lys og Varme frembringes begge ved Svingninger i Ætheren. Hvorledes man end vil betragte deres Forskjelligheder, er det dog vist, at Naturvirkninger, som frembringe Lys, kunne nedstemmes til at frembringe Varme, og at de, som frembringe Varme, kunne opstemmes til at frembringe Lys. Man vil ikke feile, naar man antager, at Lyset frembringes ved hastigere, Varmen ved langsommere Æthersvingninger, om man end ikke herved skulde have udtømt deres hele Forskjel; men paa Varmen beroer i det Væsentlige Legemernes Tilstand. Deres Udvidelse eller Sammentrækning og deres Deles indbyrdes Bevægelighed beroe paa Varmetilstanden, ja, man kan paa en Maade sige, at de ere eet med Varmetilstanden; selv de Former, de antage, beroe paa deres Vexelvirkning med Varmen. Man tænke sig nu, at alle Legemer efterhaanden tabte deres Varme, saa vilde de mere og mere sammentrække sig, og paa samme Tid blive haardere, lide en indvortesStivning: kort, dette vilde være en Indsvinden og Hendøen. Vistnok er der ved Tilværelsens Grundindretning sørget for, at dette ikke kan skee; men derfor er det dog ikke mindre vist, at indvortes Virksomhed og Værekraft er betinget ved Varmen. Men nu er for hele vor daglige Naturopfatning Lyset den store Varmekilde; og den for Mængden ubekjendte indre Sammenhæng, som vi her have fremhævet, lader sig ikke være uden Vidnesbyrd i Tilværelsen. Mennesket har ingen videnskabelige Undersøgelser behøvet for at føle Sammenhængen mellem Lys og Liv; men Lyset selv i sine egentlige Lysvirkninger er oplivende. Det synes at virke saaledes overalt; men paa den mest sandsetræffende Maade virker det paa Seenerven, hvor det tillige virker ved at bringe den mest vidtomgribende Kundskab om den udvortes Natur gjennem vore Synsredskaber ind til vore Indre, til vor Bevidsthed. Lyset er den store Forkynder af Omverdenen. Det er sandt, at Intet kan være bekjendtere for alle Mennesker end dette; men netop fordi det er saa hverdags, er Kundskaben derom hos Mængden sløv og søvnig, saa at man maa minde derom for at fatte Kilden til Lysglæden; Lysglæden selv vil Enhver, der bliver sig nogenlunde bevidst, hvad der foregaaer i ham, kjende af egen Erfaring.

Det, som vi her have viist med Hensyn paa Jordbeboerne, maa ogsaa gjelde for Beboerne af andre Planeter. Lyset virker gjennem hele Verden og paa alle Legemer. Vi have beviist, at dets Virkninger i det hele Verdensalt følge de samme Love. Man maatte have en meget ringe Natursands for ikke strax at føle den Sandhed, at hvor der gives Afvexling af Dag og Nat, af Lys og Skygge, der maae de levende Væsener have en Sands for Lyset; ja, vi maae udvide denne Tanke og sige, da gjennem det hele Verdensalt den ene Klode sender den anden Lys, maae de levende Væsener paa disse Kloder have en Sands for Lyset, og de selvbevidste Væsenerderved modtage en Verdensaabenbaring. Lad deres Sandseredskaber, ja deres hele Legemopbygning være nok saa forskjellige fra vores, naar vi kun antage, at de ere skabte efter de Fornuftlove, som vi have fundet gjældende gjennem hele Naturen, saa langt vore Indsigter have naaet, saa maae deres Lysglæde og deres Sands for de synlige Tings Skjønhed følge de samme Love som hos os. For ydermere at oplive Tankerne herom ved en stor Anskuelse, ville vi henvende vor Opmærksomhed paa det Indtryk, den natlige Himmel maa gjøre paa en Beboer af en anden Planet ligesaavel som paa En af os. Saasandt som hans Sands for Lyset modtager lige Virkning under lige Betingelser, maa Himlen for ham være en Hvælving ligesom vor Himmel for os: den maa vise sig for ham som en mørk Grund, hvorpaa Himmellysene straale, ligesom dette viser sig for os: hans Planets Overflade med Alt, hvad paa samme er smaaligt eller ureent, maa under den natlige Himmel for ham hensynke i Mørket, hvorimod han maa modtage utallige klare Lysindtryk fra de fjerne Verdenskloder: hans Tanke maa hendrages i det Fjerne, langt fra hans daglige Sysler, og maa udvide sig til at opfatte er stort Billede af Tilværelsen, som vil være desto mere rigt og livfuldt, jo dybere den Indsigt i Naturen er, hvortil han har udviklet sig.

At der paa enhver Verdensklode ved Legemernes gjensidige Indvirkning maa frembringes Svingninger af samme Beskaffenhed som de, hvorved Lyden frembringes hos os, at de levende Legemer ikke ere undtagne fra at deeltage i saadanne Svingninger, og at de maae fornemme samme, saasandt som de have en Fornemmelse af det, der foregaaer i dem, er allerede i det Foregaaende bemærket (S. 100). Her have vi endnu at tilføie, at de Love, ifølge hvilke Svingningerne blive regelbundne, flyde saa ganske af Tingenes Natur, at de maae gjælde overalt; paa enhver anden Klode maa, ligesom her, alle smaae Svingninger af samme spændte Stræng vare lige længe,Svingningshastighederne af forskjellige Strænge være i samme Forhold større, som Qvadratrødderne af de spændende Vægte ere større, men Længder og Tvermaal mindre: overalt i hele Tilværelsen maa en Plade, som sættes i Svingninger og bestrøes med Støv, give samme Figur som hos os; det vil ligeledes gjælde overalt, at Luftmasser, som begrændses af Rør, ikke lige let lade sig bringe til enhver mulig Svingningshastighed; men at enhver saadan Luftmasse ved ydre Indvirkninger kun bringes til at give visse Svingningsrækker, der ikke forstyrres ved indre Virkningsstrid. Kort, alle udvortes Betingelser for Tonevirkningerne ere tilstede paa andre Verdenskloder som paa vores: de virke paa levende Legemer, som ere Naturens almindelige Grundlove underkastede: de maae — forudsat, at de blive sig de hos dem selv frembragte lovbundne Forandringer bevidste — føle dem anderledes end dem, hvori Lovbundenheden er ukjendelig; nu vel da! nødes vi ikke til at antage Tonevirkningernes Grundlove som gyldige i det hele Verdensalt!

Jeg behandler her Læren om Skjønhedslovenes Almindelighed med stor Korthed, deels fordi Sagen, opfattet i den her givne Sammenhæng, ei fordrer stor Udførlighed, deels ogsaa fordi Gjenstandens Natur ikke tillader en meget gjennemgribende Anvendelse af vor Undersøgelsesmaade.

*

3.

Den moralske Naturs lige Grundvæsen i det hele Verdensalt.

For at vise dette vil jeg atter begynde med Betragtningen af det, som foregaaer hos os Jordbeboere. Jeg kommer herved til at minde om mange velbekjendte Ting, og selv den Sammenhæng, jeg deri vil fremhæve, kan ikke være ny; menjeg maa dog vise den saaledes, som jeg opfatter den, ellers vilde man misforstaae Det, jeg har at sige.

Da der allerede i denne Bogs tidligere Afdelinger er bleven fremstillet; hvorledes en af Fornuften gjennemtrængt Naturanskuelse viser os den hele Tilværelse som et uendeligt, uophørligt, virksomt Værk af den evige, levende Fornuft, hvilken vi — naar vi betragte den i dens Selvbevidsthed, i dens Personlighed — kalde Gud, behøve vi blot at minde os med Klarhed, hvorledes Menneskeslægten er et Ledemod af dette Hele, og at hvert eenstigt Menneske, som Deel af Slægten selv, udgjør et Ledemod i Tilværelsens store Samfoldighed, for at sætte os paa det aandelige Standpunkt, hvor Begreber og Følelser om Ret, Pligt, Dyd, Fromhed og Alt, hvad dermed staaer i Forbindelse, vise sig i deres Sammenhæng med Naturen. Hvad vi da lære om Mennesket, vil i de grundvæsentligste Henseender lade sig anvende paa alle Fornuftvæsener i det hele Verdensalt; det vil nemlig derved fremgaae, at ligesom vore Undersøgelser over den ubevidste Naturs Love have begyndt med Gjenstandene her paa Jorden, og derfra efterhaanden hævet sig til at kjende Naturlove, som omfatte alle villieløse Gjenstande i hele Tilværelsen, saaledes ville vi nu ogsaa gaae tilværks med Undersøgelsen over de villende og tænkende Væseners Naturlove, hvilke endnu stærkere end den ubesjælede Naturs, fremtræde som Fornuftlove.

Efter at vi have udtalt de Sandheder, at Naturvirkningerne ere Guddomsvirkninger, Naturlovene Guddomstanker, kunne vi uden Misforstaaelse betegne de samme Ting snart som naturlige og snart som guddommelige, og af disse Udtryk hvergang vælge det, som bedst passer til Betragtningens nærmeste Gjenstand. Vi afvige herved ikke fra velbekjendte Sædvaner — f. Ex. snart at kalde et Menneskes aandelige Evner Naturanlæg, Naturgaver, snart et af Gud betroet Pund — men i det vi her med mere Styrke, end sædvanligtskeer, minde os selv om den legemlige Naturs aandelige Væsen, kommer Retfærdiggjørelsen af disse Betragtningens modsatte Retninger paa en desto mere levende Maade til vor Bevidsthed.

I Medhold heraf sige vi da, at Mennesket fødes med de Naturanlæg, hvorved det bliver et fornuftigt Væsen. Man kan da sige, at Mennesket er født til Fornuft, til Retfærdighed, til Gudskundskab; men alt dette er kun tilstede i Anlæg, som skulle udvikles til Bevidsthed ved Vexelvirkningen med den hele øvrige Tilværelse; ligesom dette er Tilfældet med hvert enkelt Menneske, saaledes ogsaa med hele Menneskeslægten. Det er her kun Øiemedet at antyde denne Udvikling med Hensyn paa vor Gudsbevidsthed og vor Pligtbevidsthed, Udviklinger, som vel tildeels skee i Forening, men dog ofte tage forskjellige Retninger, indtil de ved en vis Fuldendthedsgrad strømme sammen til Eet.

Saalænge som Menneskeslægten staaer paa Aandsudviklingens første Stade, hvor den undersøgende Tænkning endnu ei har gjort sig gjældende, er det Aanden naturligt at antage Noget med den selv Beslægtet i Tingene udenom; saaledes blive Himmel og Jord for den barnlige Menneskeslægt fuld af tænkende, følende, villende Væsener. Allerede herved begynder den i Menneskeværsenet liggende Spire til Gudsbevidstheden at fremdrives; men det er kun en Spire, som maa udvikles ved de andre Verdenskræfters Medvirkning: uden dette vilde den qvæles af det Ukrudt, der voxer med den.

Menneskets Vexelvirkning med hans Lige hører med til hans Natur. Allerede Kjønsdriften og den ham indplantede Kjærlighed til hans Afkom vilde fordre dette; men hans øvrige Trang og Drifter kræve det ikke mindre: ja, man turde vel sige, at det hører til et fornuftigt-sandseligt Væsens Natur, at være et selskabeligt Dyr. Medens han modtager Indvirkninger af sine Lige, og atter virker paa dem, vækkes hos ham enFølelse af den Væsenslighed, der finder Sted mellem ham og dem. Vistnok maa en heel Række af Udviklingstrin gjennemgaaes, førend denne Følelse vinder sin hele Betydning; men lader os betragte, hvorledes denne Udvikling fører til Sædelighedsbegreberne. I lang Tid lider Kjærlighedens Væxt idelige Afbrydelser af den gjensidige Frygt hos den Ene for den Andens Begjærligheder og deraf følgende voldsomme Indgreb; imidlertid tilføie Menneskene hinanden snart Ondt, snart Godt, og herved opvækkes nogle Forestillinger om god og ond Villie, om Ret og Uret. Lad end disse Forestillinger være nok saa dunkle, de ere dog Udgangspunkter til den uoverskuelige Række af kommende Slægters Fremskridt. Efter lange Tiders vild Tilværelse, hvor de selskabelige Følelser kun fik lidet Raaderum for Selviskhedens mangfoldige Krav, naae de i en eller anden Egn saavidt, at de forene sig til fælles Hjælp og Forsvar; paa dette Stade fremkaldes Tanken hos dem om en deres Samfund vigtig Lov og Orden, som maa hævdes til fælles Bedste. Ved ethvert Samfundets Fremskridt udvikler sig denne Bevidsthed ydermere; Tanken om Pligt og Dyd fremtræder mere og mere. Lader os dog hverken her eller i det

Følgende glemme, at alle disse udvortes og indvortes udviklende Aarsager ere Virkninger af den samme evige, levende Fornuft, ved hvilken Alt er skabt, skabes og vedligeholdes. Vi maae da sige os selv, at den Udvikling, som efter en eensidig Betragtning, der udelukkende fæster sig til den legemlige Natur, synes at staae i Strid med den aandelige, skeer efter den almægtige, allestedsnærværende Guddomsvillie.

Man vilde dog gjøre sig en falsk Forestilling om Menneskeslægtens Udvikling, hvis man tænkte sig, at Enhver bidrog ligemeget dertll. Der gives enkelte Høierebegavede, hos hvem disse Begreber først komme til nogen Klarhed, og som udtale dem for Mængden. Saadanne Mænd have ordentligviis ogsaa i mangfoldige andre Henseender et stort Forspring for de

Øvrige, vide et meddele dem mange nyttige Sandheder, f. Ex. Himmellegemernes tilkommende Stillinger og Aarstidernes Gang; de blive derfor betragtede som fortrolige med de Aander, man forestiller sig i Naturgjenstandene, det er: som Gudernes Fortrolige; de beundres og adlydes. Men disse Mænd ville selv have en dyb Følelse af, at Det, som de vide og meddele, er langt fra at være udelukkende deres eget Værk; thi Tankerne hos dem ere opvakte udenfra, ved den Natur, de have iagttaget og tænkt over, og selv den indvortes Evne, hvorved de have bearbeidet det Modtagne, maae de føle som en Naturgave, som en Gudernes Gave; de føle sig selv som beaandede af Guderne, og kunne uden Bedrageri yttre sig som Gudernes Udkaarne. I denne uskyldige Tro er der upaatvivleligt en Sandhed, som tit i senere Tidsaldre oversees; det er jo den guddommelige Virksomhed og Lovgivning i Naturen og i Mennesket, der er kommen til en levende, skjøndt ikke forstandig-tydelig Bevidsthed hos dem. Jeg behøver vel neppe at sige, at Menneskeslægten saaledes vedbliver at udvikle baade sine moralske Begreber og sine Indsigter i Naturen fra Aarhundrede til Aarhundrede, fra Aartusinde til Aartusinde, og at det er de fornuftige Naturværker, Menneskene, som under bestandig Vexelvirkning med Naturen og med sig selv indbyrdes, ifølge nødvendige Tilværelseslove, hos sig udvikle disse Begreber og Indsigter.

Under denne Menneskeslægtens aandige Voxen udvikler sig tillige Guddomsbegrebet; ligesom al den øvrige Udvikling gaaer dette i Begyndelsen meget langsomt. Naturtjenesten var længe det mægtigt overveiende; men efterhaanden, som Menneskene overførte deres egen Skikkelse paa deres Guder, fremtraadte der ogsaa i disse mere af den moralske Natur; at de tillagde deres Guder mange umoralske Egenskaber, bør ikke skjule denne Sandhed for os. Menneskene tillægge deres Guder de samme moralske Egenskaber, som de have udviklet hos dem selv,forstaaer sig hver Gud med en Tænkemaade, som passer sig for hans Naturmagt; man maa ved denne Overveielse ikke glemme, at Mytherne fra først af dannedes i en Tidsalder, hvori de moralske Begreber endnu vare meget raae, og ingenlunde udelukkede den ubundne Vellyst, Rovbegjerlighed, Grusomhed; som Menneskene, saadanne ere ogsaa de Guder, de danne efter Naturdigtningens Love. Disse Guder bringe deres oprindelige Præg over i en paafølgende mere uddannet Tid, hvor dog atter Noget tildigtes; men endelig indtræder der en Tidsalder, hvor de findes aldeles stridende mod den opnaaede Dannelse, baade mod dens naturopfattende og dens moralske Bevidsthed. Først forkastes de gamle Guder af de Oplystere, siden af Flerheden. Naturligviis har denne Tingenes Gang sine store Forskjelligheder hos de forskjellige Folk; men dette vil dog være Hovedtrækkene deraf. Vistnok kunne vi ikke tale om den Tid, der gik foran Zoroaster eller Konfu-tse med samme Kundskab som om den, der gik foran Sokrates; men en beslægtet Tingenes Gang kunne vi neppe betvivle.

Naturvidenskaben har sin mægtige Deel i Gudskundskabens Omdannelse, idet den sætter de eengang tilbedte Naturgjenstande ud af de frie Væseners Række, og stiller dem under Naturens Love; thi det er f. Ex. forbi med Solgudens Tilværelse, naar hans Vogn styres uden ham, med Maanegudindens ligesaa, naar hendes Himmellys vandrer uden hendes Styrelse langt fra de Skove og Marker, hvorpaa hun undertiden nedsteg; ja alle Guderne forjages fra deres høie Bjergsæder, naar disse blive ret kjendte.

Der gives i Menneskeslægtens Udvikling fra Tid til anden Vendepunkter, hvor Aanden saaledes har vunden et nyt og høiere Stade; men de umiddelbareste Virkninger af denne Vinding er ikke uden sine vigtige Tab for den nærmeste Tid. Medens gamle indgroede Vildfarelser forjages, bortkaster man næsten altid i sit Seiersovermod

store Sandheder, som vareknyttede dertil; og hos den aandigt umyndige Mængde, som ikke af Indsigt optages det Nye, men paa Andres Ord og uden klar Sammenhæng, opstaaer der en Usikkerhed angaaende alt Aandeligt, en Verdensanskuelsens Opløsthed og en Lovløshed i Liv og Levnet, som kaster et Folk eller hele Folkesamfund ind i en Vildfarelsernes og Formørkelsens Tidsalder, hvoraf de først efter Aarhundreder atter udredes.

Men disse Omvæltninger skulle ikke hindre os fra at see, hvorledes Fornuft og Lys atter seire; enhver Stræben efter at fatte Tingenes Sammenhæng, Tilværelsens Love bidrager sit til at føre Menneskeslægten til Gudskundskaben, selv naar dette ikke var tilsigtet, ja selv, naar en saadan Stræben havde det modsatte Øiemed. Alle Tænkningens Veie føre omsider til en fuldere Opfatning af alle Tankers store Heelhed; endskjøndt de ofte begynde med at føre derfra, maae de ved samtlige Tænkendes Bestræbelser bøies tilbage til det rette Midpunkt; thi Tænkningen tilintetgjør selv sine falske Retninger.

Lader os bane os Veien til dette Midpunkt ved at undersøge, hvor Eenheden er i alle Bestræbelserne til at finde en Grundsætning for Læren om Pligt og Dyd; som bekjendt har man som saadanne Grundsætninger opstillet: frem din Fuldkommenhed: frem det almindelige Bedste: handl efter Grundsætninger, som kunde lade sig ophøie til almindelige Love o.s.v. Vi behøve ikke at nævne dem alle — hvilket desuden vilde være vanskeligt at udføre — det er os nok at sige, hvad de alle have tilfælles, og man vil da finde, at hvilkensomhelst man vil tage under Overveielse — med mindre det skulde være en, som enhver Fornuftig strax maatte forkaste — sigter til at rette vort Levnet efter Fornuften. Ingen af disse Grundsætninger indeholder hele Dydens Væsen; men dog have de bidraget til at lede dem, som fattede og fulgte dem, paa Fornuftens Veie; thi een fornuftig Levnetsforskrift, som man holder ret fast paa, nøder Mennesket, hvis han ikke vil falde i talløseModsigelser, til at rette sig efter alle andre Fornuftforskrifter, forsaavidt han fatter deres Sammenhæng med den, hvorfra han gaaer ud. Selv den Forskrift: „Frem Din egen Lyksalighed“, som i en raa Opfatning baade er afskyelig og fornuftstridig, vil, naar man ikke glemmer at regne den aandelige Glæde med til Lyksaligheden, fordre et fornuftstemmende Liv; kun maa man tilstaae, at denne Grundsætning er særdeles udsat for falske Anvendelser. Opfattes Lyksalighedsbegrebet ret fuldstændigt i dets Sammenhæng med hele Naturen, vil det føre til en sund Fremstilling af vore moralske Forhold fra en af dets Sider betragtet. Man maatte nemlig tage i Betragtning, at Mennesket, ogsaa da, naar han lader sig blænde af Lidenskaber og glemmer sin fornuftige Natur, ikke kan tilintetgjøre denne, eller den Indflydelse, Verdens Fornuftsammenhæng maa have paa ham; hvad Ondt han gjør, ja hvad Qndt han tænker, sætter ham i Strid baade mod hans egen Natur — om han end nok saa meget vil skjule det for sig selv — og imod hele Tilværelsen. Alt det, som er Synd i Religionens Betydning, er Ufornuft i den fande Verdensanskuelses; for den, som vel er gjennemtrængt af Overbeviisningen om hele Tilværelsens uendelige Fornuftighed, sammensmelter da Lyksalighed med Dyd og Fromhed. Der forstaaer sig, at det ofte koster stor Anstrengelse at sikkre denne Overbeviisnings Virksomhed mod de i de endelige Forhold mødende stærke Indvirkninger, saa at den ædle Overbeviisning ofte maa ligge under; men denne Menneskets Svaghed kan ikke afholde os fra at see en mægtig Støtte for det Gode i denne Overbeviisning.

Med Hensyn paa de allerfleste andre moralske Lærebygninger er det langt nærmere iøinefaldende, at de ville, at Menneskets Levnet skal indrettes efter Fornuften og naturligviis ikke efter nogen Enstigs Fornuft, men efter den evige Fornuft. Det er ikke blot vort Levnet, som derefter skal rettes, vort hele indre Væsen maa hengive sig til denne Fornuft og ligesom gaae opderi: Mennesket maa føle, at han i Tilegnelsen af den evige Fornuft har sin rette Livskilde, ellers bliver hans hele Liv kun en sønderreven, fornuftstridig, ulykkelig Tilværelse. Alt det, som opfordrer os til Ret og Dyd, opfordrer os, vel forstaaet, ogsaa tll et Liv i Gud, til Religion.

Denne Tænkemaade bestyrkes tillige ved den Overbeviisning, som udspringer af Naturvidenskaben, at hele Legemverdenen, hvilken man kun pleiede at betragte som en Modstand for den fornuftige Tilværelse, paa det Fuldkomneste er indlemmet deri; saaat der i Naturen virkes efter en af os uafhængig Fornuft, der dog er den samme, som vi ved vor frie Villie skulle stræbe at virkeliggjøre i Verden. Vi vide da, at vort hele saavel indvortes som udvortes Liv er i en desto fuldkomnere Samstemning med hele Tilværelsen, jo mere det føres efter den guddommelige Fornuft.

Men hvorledes forene vi denne Lære om Legemverdenens Fornuftlydighed med den unægtelige Sandhed, at vi ofte ved vor egen legemlige Natur og ved den udvortes Naturs Indvirkninger finde os fristede til at afvige fra det Gode? Denne Sandhed skal naturligviis ikke nægtes; men den bør betragtes i Sammenhæng med en anden ligesaa ubestridelig, at vor frie Tænkning ligeledes ofte leder os til Strid mod det Gode. Vi see da, at her handles om Endelighedens Lod, som vi vel uundgaaeligt ere underkastede, men dog i intet særskilt Tilfælde aldeles uforskyldt. Det gaaer hermed ligesom med vore paa de udvortes Naturbenyttelser henvendte Bestræbelser, især naar disse ere noget forviklede: det lykkes os ikke lettelig at indrette alt i saadanne Foretagender paa en Maade, at ikke nogle særskilte Deles Beskaffenhed eller Forhold til Omverdenen staae i Veien for Opnaaelsen af den største Fuldkommenhed; men det er ikke mindre hyppigt Tilfældet, at det er Feiltagelser i vore Tanker og vore Udkast til Indretningerne, som ere Skyld i Ufuldkommenhederne. Vi see da, at det baadei den egentlige moralske Verden og i den, som ligger udenfor samme, verken er det Legemlige som saadant ller Tænkningen som saadan, der er Anledning til vore Forseelser, men at denne ligger i Endelighedens Natur.

Er da Modsætningen mellem Gud og Verden Intet? Jo, den er ligesaa vis som Endeligheden. Kunde vi tænke os et Menneske, som aldeles fuldkomment levede i Gud, saa vilde for ham selv, bortseet fra hans Betragtning af de andre frie Væseners Levnet, Forskjellen mellem Gud og Verden være ophørt; men dette Ideal opnaaer Ingen; kun saameget kan man sige, at jo kraftigere et Menneske stræber hen mod dette Ideal, jo oftere bliver det ham givet i hellige Øieblikke at tilintetgjøre hos sig denne Modsætning, idet at det fremtræder for hans aandelige Beskuelse, at det man kalder Verden er en Guddomsvirkning. Det forstaaer sig da, at jo mindre kraftigt Livet i Gud er hos et Menneske, desto stærkere bestaaer for ham Modsætningen mellem Gud og Verden; dog maa det ikke glemmes, at selv for Den, som mest stræber efter et Liv i Gud, staaer i en vis Betydning Verden i den allerstørste Modsætning til Gud, forsaavidt som han vil betegne alt Det i Endeligheden, som bortfjerner de frie Væsener fra Gud, med Navnet Verden, en Talebrug, som baade er fuldkommen forsvarlig og har gammel, hellig Hævd.

Men idet vi her have fremstillet Tilværelsen som et Fornuftrige, møder os en stor Tvivl med det Spørgsmaal: hvorledes forenes dette med Friheden, som jo tilsteder Misbrug, følgelig Ufornuft? Denne maa jo have en Indflydelse paa Verdens Gang! Førend vi forsøge at besvare os dette Spørgsmaal, bør vi minde os selv om, at dette udgjør en Hovedvanskelighed i alle Forsøg til en Verdensopfatning, hvorom selv den christne Kirke fører de stærkeste Vidnesbyrd. Nærværende Undersøgelses Øiemed fordrer ikke, at vi skulle besvare alle de Spørgsmaal, der kunne opstaae angaaende Friheden, men kundet her fremfatte, som blot vil have det oplyst, hvorledes et altomfattende Fornuftrige kan bestaae med de enstige Væseners Frihed; dette ville vi forsøge.

Forsaavidt Mennesket tænker, er han fri. Hans Frihed voxer med hans Tænkning. Uden denne staaer han under den ubevidste Naturs Love. Aldeles frigjort eller aldeles Naturtræl er Mennesket aldrig, han svæver mellem begge, kun med høist ulige Nærmelser til den ene eller til den anden af disse Tilstande. Den frie Tankevirksomhed er dog kun paa en betinget Maade unddraget Naturens Love, som jo ere eet med Tilværelseslovene. Det kunde vel synes, at de enstige Væseners Frihed maatte stride mod de almindelige Loves Herskab; men dette Skin forsvinder ved Sagens nærmere Betragtning. Vel er det aabenbart, at den frie Villie ofte frembringer Handlinger, som ikke blot i sig selv ere fordømmelige, men ogsaa i de nærmeste Virkninger stride mod det, som ellers skulde følge af de almindelige Fornuftlove. Det kunde da synes, at Gud kunde ved de endelige Væseners Misbrug af deres Villie nødes til selv at foretage vilkaarlige Handlinger, Handlinger, som maatte ligge udenfor den evige Fornuftorden; men herved er det at betænke, at ligesom det Fornuftstridige, der ofte indsniger sig i Tænkningen, omsider tilintetgjør sig selv, om det end har vedligeholdt et Sandhedsskin gjennem mange Tidsaldere, saaledes vil ogsaa det Fornuftstridige i Menneskenes øvrige frie Virksomhed tilintetgjøre sig selv. Tænkningen maa ifølge sin Natur virke efter de evige Naturlove, saaat dens ufornuftige Udskeielser stride imod dens Grundvæsen; heri ligger der allerede en Stræben til at svække det Ondes Kraft i den Villende selv. Desuden opfordres han ved hele Tilværelsens Fornuftighed, med hvilken han staaer i uopløselig Vexelvirkning, til at lade sine Tanker indordne sig i dens Gang, saa at den frie Villies Beslutninger med en vis Almindelighed indflettes i det Heles Fornuftharmonie, uagtet den ikke er selvstændig god; menforsaavidt som de ved den onde Villie frembragte Virkninger forstyrre visse Led i Fornuftordenen, ville de selv opvække

Modvirkninger, som omsider tilintetgjøre det Onde.

Alt dette følger af Sagens Natur; men det trænger til Oplysninger. Vi ville begynde med et Exempel.

Sæt at et Menneste drives af en lastværdig Herskesyge. Denne Egenskab er i sit egentlige Grundanlæg ikke selv ond, saalidet som noget andet Naturanlæg; den indbefatter sædvanligviis en Evne til at ordne og styre, altsaa til at virke i Fornuftens Tjeneste; men den indeholder derhos en Lyst til at gjøre sin egen Villie gjældende og at tvinge Andre til Lydighed, og udarter tit til at efterstræbe dette, selv der, hvor Fornuftens Fordringer ikke medføre det. Den gode Herskelyst kan vel finde Modstand i Andres Selvraadighed, Fordomme og Egennytte, men understøttes af mange Andres Indsigt og gode Villie til at fremme det Fornuftige: den onde finder vel Lettelse ved Manges Trællesind, ja endog Hjelp af dem, som kunne vente Løn ved at gjøre sig til Redskab for den Herskesyges Villie; men den møder ikke blot Modstand i alle hine slette Hindringer, som modstaae det Gode, men ogsaa i Menneskenes rette Selvfølelse og Frihedssind. Den kraftige Herskelyst vil, naar den ikke selv noksom behersker sig, vel i Sammenhæng med det Gode den udretter, sætte meget Uretfærdigt igjennem; men det sees let, at de Kræfter, som understøtte dens gode Virksomhed, ere fornuftstemmende, og altsaa Intet indeholde, som i Tiden nødvendigt maa tilintetgjøre sig selv: hvorimod de Kræfter, som understøtte dens slette Virksomhed, ere fornuftstridige, indeholde følgelig Modsigelser baade mellem hverandre indbyrdes og mod den hele øvrige Tilværelse. Den dygtige Herskelyst er et Kraftpunkt, hvorfra mangfoldige Virkninger udgaae, hvilke beherskes desto fuldere af Kraftaanden, jo nærmere de ere den baade i Tid og Rum, men undslippe den desto lettere, og ligger desto lettere under for fremmede Indvirkninger, jo mere de fjernes fra Udgangspunktet. Detforstaaer sig, at disse Bestemmelser kun udgjøre de mest almindelige Hovedtræk, og at der kan forekomme mange tilsyneladende Undtagelser, for hvilke det hist og her kan være vanskeligt nok at gjøre Rede; meget vil endnu blive klarere ved at udvikle vort almindelige Exempel i et Par Forgreninger. En af Herskelystens største Yttringer er, som bekjendt, Erobringssygen; at Herskelysten ikke er dens eneste Kilde, men at blandt andet Ærgjerrigheden medvirker deri, vil ikke formindske Anvendeligheden af de Grundsætninger, vi her ville belyse. Erobreren vil ikke let opnaae Meget, naar han ikke i de andre Lande møder en Sløvhed og Opløsning, der fordre vækkende og ordnende Kræfter; disse bringer Herskeraanden med sig. Vistnok gaaer der snart i høiere snart i lavere Grad Forvirring og Ødelæggelse foran den nye Tingenes Orden; men her ligne Frihedens Virkninger Naturens, efterdi de, trods alle Uligheder dog maa virke efter Tilværelsens Grundlove: dersom Erobringen udarter til en lang Undertrykkelse, kan den enten netop ved sit Tryk og Uretfærdighed vække de Kræfter, som fordres til at afkaste Aaget — og da gaaer Folket fornyet og forynget ud af Kampen — eller Overmagten møder ingen tilstrækkelig Modkraft — og da ville Seierherrerne danne et nyt Folk i Landet, hvori det Brugbare af de gamle Kræfter optages. De gode Kræfter, som Seierherren vækker baade i sit Folk og hos de Overvundne, og de gode Love og Indretninger, han indfører, ville have en lang Varighed: det for Verden Skadelige vil undergaae ved alle de Modkræfter, det maae vække. Vi maae kun her minde os selv om, at Aarhundreder ere korte Tidsrum i Menneskeslægtens Historie.

Despotiet ledsager som bekjendt næsten altid Erobringssygen, men kan ogsaa bestaae for sig selv; det trives kun, hvor Folkets aandelige Kræfter ei ere udviklede nok, eller ifølge falske Udviklingsretninger ere svækkede. I sidste Tilfælde kan Despotiet ofte vare meget længe; men hvis der ikke i Folketselv opstaaer tilstrækkelige Modkræfter til at overvinde Trykket, ville udvortes Magter tidligere eller sildigere udrette dette.

Førend jeg gaaer videre, maa jeg afhandle en Indvending, som paa det endelige Stade er uovervindelig, men seet fra det Stade, hvorfra det Hele uoverskues, taber al sin Vægt. Man kan nemlig, med Øiet fæstet paa det Endelige, indvende: Hvad hjelper det de utallige Væsener, som lide, som maaskee lide baade aandeligt og legemligt, som maaskee lide deres hele Levetid, at de Ulykker, som ramme dem, tilintetgjøres i en høiere Tingenes Orden. Denne Indvending er gammel, og Svaret ligesaa; men Indvendingen kommer igjen, hvergang Nogen søger at stille Menneskene Tingenes evige Fornuftorden for Øie; derfor maa Svaret ogsaa hvergang gjentages, og det saameget mere, som det i hver Fremstilling faaer noget Nyt i sin Belysning. Først og fremmest maa her bemærkes, at nærværende Fremstilling ikke gaaer ud paa at godtgjøre Tilværelsens Overeensstemmelse med vore, deels paa det sandselige Stade fattede, deels ved eensidig Tænkning dannede Fuldkommenhedsbegreber: vi

ville blot hævde den Sandhed, at det Fornuftstridige omsider tilintetgjøres i Tilværelsens evige Fornuftvirksomhed, og at det Fornuftstemmende man seire. Vi maa blot her tilføie den Bemærkning, at Noget, som i sig selv er fornuftstemmende, dog til en given Tid kan være i Strid med det Heles Fornuftorden, og derfor maa undergaae, for i rette Tid at opstaae paa ny.

Vi maa fremdeles minde Indvenderen om, at der ingensinde er bleven funden nogen Lærebygning, hvori det Onde, hverken det physiske eller det moralske, har ladet sig fremstille som tilintetgjort og opløst i et Gode, saalænge man blot vilde holde sig paa det endelige Stade: man maatte henvise til Livets Fortsættelse ud over Jordelivet; men denne Fordeel savner heller ikke vor Opfatning: Troen paa et saadant fortsat Liv er den endog naturlig, som i det Følgende vil sees antydet.Her holde vi blot fast paa Tingenes Fornuftsammenhæng, enten denne saa smigrer eller trodser vore Ønsker.

Vi maa endydermere minde os selv om, at enhver endelig Tilværelse er noget Uendeligtlidet i Sammenligning med det Hele; om ogsaa nogle Virkninger af den frie Villies Misbrug og Feilbarhed kunne udstrække sig gjennem Aarhundreder, ja gjennem Aartusinder, vedbliver alt dem dog at staae i dette uendelige Lidenheds Forhold. Ingen vil kunne nægte denne Sandhed; men det vil maaskee oplive Indsigten, gjøre den virksommere, naar den oplyses ved en Anskuelse; vor Jordklode frembyder os Middelet hertil. Uden at gaae længere tilbage, end vi kunne lade os lede ved sikkre Kjendsgjerninger, see vi, at den maa have været til i Aartusinder, førend organiske Skabninger udviklede sig derpaa, at nye Aartusinder henrandt under en Tilstand, hvor kun blomsterløse Væxter og kun knogelløse Dyr vare komne frem paa den, og at en heel Række af store Tidsrum, hvoraf hvert begyndte med det tidligeres Undergang, endvidere forløb; hver dannende et nyt Fremskridt i Udviklingen, indtil Mennesket fremkom. Hvad er den hele Tid, hvori Menneskeslægten har været til, imod denne uoverseelige Række af Aartusinder? og hvad ere atter de enkelte Tidsrum i Menneskeslægten imod den hele Tid, den har været til? ei at tale om den Tid, som kan ventes; og dog have vi ikkun her taget Jordkloden til Exempel, det hele Verdenssystem viser os usigeligt længere Tidsafdelinger.

Som Jordkloden har udviklet sig, saaledes har Menneskeslægten uagtet den frie Villies Indgreb; paa Naturens Løb er denne Indvirkning øiensynligt ringe. Jeg har vel hørt Theologer, som ved en bogstavelig Opfatning af nogle Bibelord, have ladet sig forlede til den Paastand, at den legemlige Død var kommen ind i Verden ved Syndefaldet; men at de befinde sig i en Misforstaaelse, derom vidner Naturen klart, idet den viser os Undergang, Død og utvivlsomme Spor af Smerter, førMenneskeslægten fremkom paa Jorden; og derhos vise alle Undersøgelser over Menneskelegemet, at dets Grundindretning medfører Dødeligheden.

Vi maa da ifølge alt det Foregaaende antage, at Menneskeslægten udvikler sig efter Fornuftlove, at den Række af Forandringer, som foregaae med den, er trods mange Svingninger af Frem- og Tilbagegange dog en virkelig Udvikling, og at den frie Villies Indgreb uagtet tilsyneladende Forstyrringer dog maa tjene den evige Fornuftorden. Vi kunne endnu føie til, at Menneskefornuften uophørligt udvikles til en større Rigdom paa Kundskaber og Klarhed af Indsigter, og ved disse til en større Magt mod Vildfarelserne. Kort, vi kunne tilegne os den glædelige Overbeviisning, at alle os i Menneskeslægten mødende Forvirringer, som tildeels endog i nærværende Tider synes truende, ikke forbyde os at forudsee, at Menneskeslægten mere og mere nærmer sig til at virkeliggjøre et Fornuftrige paa Jorden, naturligviis kun under alle de Indtrækninger, Endeligheden medfører.

Vi vende tilbage til et nyt Overblik over de fornuftige Jordbeboeres Vexelvirkning. Den Aandsudvikling, hver enstig Jordbeboer har, er et forenet Værk af hans egen Virksomhed og af hele Omverdenens Indvirkning, i hvilken hans samtlige Medmennesker ordentligviis have den væsentligste Deel. Intet Menneske kunde hos sig selv have udviklet alle de Kundskaber og Indsigter, som hele Menneskeslægten har fostret: ja, et Menneskeliv forslaaer ikke engang til at fatte dem alle i deres hele Fylde. Det Høieste, et Menneske kan opnaae i Dannelse, er at gjennemtrænge en begrændset Kundskabskreds med dyb Indsigt, og ved Hjelp af den herved opnaaede Aandsudvikling, forenet med en videbegjærlig Omskuen, at danne sig et nogenlunde klart Billede af den hele Tilværelse. Med Hensyn paa alt det Meget, han ikke har kunnet tilegne sig ved egen fuldstændig Grandskning, maa han støtte sig til den øvrige Menneskeslægt; han maa modtage det som en Gave fra den heleTilværelsen

gjennemtrængende Fornuft. Det er et Lys, som lader ham see, hvad der laae skjult i hans eget Væsens bundløse Dyb. Hans Opfatten og Tilegnen er da en Tro. Dette Udtryk kan dog tages i en mere eller mindre omfattende Betydning, og i den snævrere kun bruges med Hensyn paa de Sandheder, som nærmere vedkomme Tilværelsens egentlige Grundvæsen. Skarpe Grændser lade sig dog her ikke drage; thi jo høiere den ret sande og naturlige Aandsudvikling er, hvortil et Menneske har hævet sig, desto flere Midler har han til at styrke sig i Troen paa det Sande: ja, han formaaer ofte derved at forvandle det, som for Andre maa være Tro, til Viden; men selv hvor han maa blive staaende ved en Tro, kan han bringe den til en høiere Klarhed og Styrke, ved at støtte den til de øvrige Sandheder, som leve i hans Bevidsthed. Men i al vor aandelige Stræben maae vi, for ikke at vildledes, stræbe at bevare den naturlige Sandhedskjærlighed i al dens Uskyldighed; thi vi fristes ofte af vore Begjærligheder til at antage Noget for Sandt, fordi det smigrer disse. Blandt saadanne Fristelser er Lysten til at sige sine Medmennesker noget Overordentligt, Noget, som kan erhverve den Talende deres Beundring, en af dem, som lettest faaer Magt med Mænd, der ville optræde som Menneskeslægtens Lærere og Ledere.

Alle de klare og rene Sanheder, som opstaae i Mennesket, ere, ifølge Alt hvad vi her have seet, Aabenbaringer af den evige Fornuft. Den, som finder dem og forkynder dem, er forsaavidt et Guddomsredskab. I samme Grad som den aabenbarede Sandhed er større, mere omfattende, mere opløftende, i samme Grad er den i Forhold til Endelighedstilstanden, som paa et lavere Stade udelukkende kaldes Natur, overnaturlig; omendskjøndt den i Guds evige Natur er fuldkommen naturlig. Et udvortes Kjendetegn paa Aabenbaringens høie Væsen er Storheden af dens Virkning; vel at mærke ikke blot en verdslig stor Udstrækning, men nærmest Storheden af den Virkning, Menneskeslægten fornemmer i sig,den Forædling, den Opløftelse, den Tilnærmelse til Gud, som Slægten derved bliver sig bevidst.

Hovedøiemedet af det, som her er sagt om Frihedsforholdene, var at vise, at samtlige frie Væsener paa Jorden ere bestemte til at danne et Fornuftrige, og at et saadant allerede ifølge Tingenes Natur bestaaer; men at det med fortsat Udvikling maa bringes til en alt større og større Fuldkommenhed; hvad jeg har sagt Mere end det hertil Nødvendige, er kun bleven tilføiet for at forebygge Misforstaaelser. Anvendelsen heraf paa de fornuftige Beboere af andre Kloder er nu let; de ere dannede efter samme Fornuftlove, som Beboerne paa vor Jordklode; de maae da være forgjængelige i samme Betydning som Menneskene: de maae følgelig begynde deres Tilværelse, hver til sin Tid og sit Sted: de maae fornemme Omverdenens Indvirkninger og derved faae en Bevidsthed om det, der stemmer med deres Villie eller modstrider den, det er, de maae føle Lyst og Ulyst: de maae begynde deres sandselige Tilværelse med Fornuftanlæg, være drevne til at udvikle disse baade ved Naturdrift og ved den hele Omverdens vækkende Indvirkning. Enhver maa af de andre frie Væsener modtage Indvirkninger, hvoraf nogle stride imod hans Villie og Velværen, andre stemme dermed. Kampen mellem de stridige Villier maa udvikle Begreber om Villies-Love, som vel ikke ere tvingende, som Naturlovene, men fordre, at de med Frihed skulle stræbe at virkeliggjøre den evige Fornufts Forskrifter. De ville, ligesaalidet som Menneskene her paa vor Jord Alle være komne ind i Tilværelsen med ligestore Evner — thi hvert Ensters Tilværelse begynder under andre Betingelser i Tiden og i Rummet — derfor vil det, ligesom paa Jorden, skee, at de Høierebegavede blive deres Medvæseners Ledere i større eller mindre Omfang alt efter deres Evner. De maae med fælles Naturdrifter, med fælles Trang til at overvinde den villieløse Natur, ved fælles Lyst til at begribe Tilværelsen føle sig opfordrede til at virke iSamfund; kort, Hovedtrækkene i deres aandelige Væren maa stemme med dem, vi have seet hos de frie Væsener paa Jorden.

Efter at have indseet denne Væsenseenhed i den moralske Verden, maae vi dog være meget forsigtige ihenseende til vore Forsøg paa videre at udvikle denne Grundanskuelse. Vi kunne under et saadant Forsøg let fristes til at overføre jordiske Eiendommeligheder paa hele Tilværelsen; hvad jeg i Anledning af Kundskabsevnernes Væsenseenhed har sagt om den vidtudstrakte Mulighed af andre Tilværelsesformer, endskjøndt de alle have eet Grundvæsen, det finder atter Anvendelse her. Man tænke sig kun de høist forskjellige Tilstande, hvori vi træffe Menneskeaandens Udvikling, under de forskjellige Tilværelsesbetingelser her paa Jorden! Men hvad ere disse Betingelsers Uligheder imod dem, som maae finde Sted fra Verdensklode til Verdensklode! Imellem de talløse Verdenskloder gives der alle mulige Uligheder i Henseende til Alder, til Deeltagelse i Lyset, i Opvarmning o. s.

v. Vore nogenlunde bestemte Kundskaber om disse Betingelsers Ulighed er indskrænket til en usigelig ringe Deel af det Hele; Anvendelsen heraf til videre Slutninger, de bestemte aandelige Tilværelsesformer vedkommende, maa være endnu mere indskrænket. Verdensklodernes Uligheder i vort Solsystem ere allerede meget store, udstrække vi vor Tanke til hele Verden, blive de utallige: paa nogle Verdenskloder ville Skabningerne være langt større, paa andre langt mindre: paa nogle Kloder ville de være dannede af en langt tyndere Materie end hos os, ja, denne kan maaskee i Tyndhed nærme sig Ætherens, paa andre kunne de være dannede af en tættere: paa nogle Kloder kunne de fornuftige Skabninger være skikkede til at modtage langt hurtigere, langt finere, langt mere klare Indtryk end paa vores, paa andre tvertimod. Gaae vi nu over til Aandskraften og Aandsudviklingen selv, da tør vi ei antage mindre Forskjelligheder. Vi kunne vel slutte, at der gives Fornuftvæsener med svagere Evner end vi;men overveie vi ret, hvor saare dybt vi staae under det, vor Fornuft efterstræber, føle vi os tvungne til at antage, at der gives usigelig mange Udviklingstrin over det, hvorpaa vi selv befinde os. Dog lad dette ikke nedtrykke os! Vor Slægt er endnu ung her paa Jorden, og synes at have en lang Fremtid til høiere Udvikling; og vi tør haabe, at de, som til en given Tid have fuldendt deres Bane her, ville andensteds kunne hæve sig til større Høider.

*

4.

Kundskabssamfund mellem Verdenskloderne.

Vi have seet, at vor Klodes Beboere have nogen Kundskab om Tilstanden paa de øvrige Verdenskloder. Med Hensyn til den moralske Verden paa de fremmede Kloder fandt vi os indskrænkede til at bekræfte, at dens Grundvæsen maa være det samme som hos os; men til at fastsætte Noget om de Eiendommeligheder, den kunde have paa hver, savne vi Midler. I Henseende til Kundskaben om Naturlovene fandt vi os noget mindre indskrænkede; vi kunne om alle Planeter i vort Solsystem sige længden af deres Aar: om dem, vi kjende bedst, kunne vi sige Længden af deres Dage, deres Sol- og Maaneformørkelser, Faldets Hurtighed, kastede Legemers Bane, Massens Tæthed, Lysmængden, de modtage fra Solen o.s.v. Ligesaavel som vi nu her hos os vide dette om andre Kloder, maae vi antage, at fremmede Kloders Beboere ere i Stand til at vide noget om Tilstanden paa vor Klode. De Beboere af fremmede Kloder, som have høiere Evner end vi, eller have gjort større Fremskridt, kunne naturligviis vide Mere om Tilstanden paa vor Klode, end vi formaae at vide om Tilstanden paa deres; men vi selv ville sikkert ikke blive staaende ved den Kundskab,som vi nu have om Tilstanden paa fremmede Kloder. Lader os i Tanken forflytte os 300 Aar tilbage i Tiden, omtrent til Bekjendtgjørelsen af det Copernikanske System. Hvad vilde man da have sagt om Dem, der havde formodet de dengang ubekjendte Sandheder, som vi nu med Vished vide om fremmede Verdenskloder? Hvad vilde man have sagt om Den, der meente, at Planeterne ere Kloder som vores, med Aars- og Dagstider? Hvad vilde man have tænkt om Den, der forudsagde, at man vilde komme til at opdage Bjerge i Maanen, at maale disses Høide rc., og at udkaste Kaarter over den til os vendte Side af Maanen, saa nøiagtige, at de i visse Henseender overgaae dem, som vi kunne have over Jordens Overflade? Hvad vilde man have tænkt om Den, der vilde have paastaaet, at Fixstjerne ere fjerne Sole, hvoraf mange maa være større end vor Sol? Vilde de ikke været blevne betragtede som Drømmere? Nei, kan man sige, ikke af Alle. Nogle Faa antoge jo i Oldtiden Endeel af Dette, endskjøndt ikke med Understøttelse af alle de Grunde, vi nu have for disse Sandheder. Vel sandt, nogle Faa indsaae det; men neppe Een blandt Millioner Mennesker; Mængden, endog af de Oplyste, maatte finde saadanne, vidt ud over den vanlige Kundskabskreds hensvævende Tanker, latterlige. Maa man ikke under lignende Betingelser vente lige Skjæbne i vor Tid? Ganske vil man vel ikke undgaae den; men maaskee man dog turde haabe den noget mildere, ifølge den større Erfaring vi nu have om den Kraft, hvormed Opdagelserne Tid efter anden overspringe de Grændser, man før holdt for de yderste. Ingen vil nægte, at vi endnu ere langt fra at have naaet den Indsigt i Verdensbygningen, som er os mulig, naar man betænker, hvorledes vore Opdagelsesmidler uophørligt voxe, og hvorledes den ene Videnskabsgreen

understøtter og styrker den anden, faaer man en levende Følelse af, at Grændsen ligger uendeligt langt borte. Tyge Brahe havde endnu ikke Kikkerten eller det astronomiske Uhr eller Mikrometeret. Selv eet Aarhundredeefter ham, vare endnu Kikkerter og Teleskoper ufuldkomne Redskaber imod dem, som vi skylde Dollond og Herschel, og selv disse ere atter storligen blevne overtrufne, isærdeleshed Kikkerterne, af dem sum Frauenhofer og hans Efterfølgere have tilveiebragt. Uhre og Maaleredskaber ere bragte til en Fuldkommenhed, som synes nær ved det Opnaaeliges Grændser; men Astronomerne stræbe med Rette efter en endnu større Tilnærmelse, fordi de vide, dette Lidet kan føre til Meget, som ellers ei lod sig opnaae. En anden Forstærkning har Videnskaben vunden ved de langt talrigere Dyrkere, den har faaet, og det langt fuldkomnere Grundlag af Kundskaber, hvorfra de kunne gaae ud. Endeligen erholder Videnskaben om Verdenskloderne en stor Understøttelse af de Fremskridt, de øvrige Dele af Naturvidenskaben opnaae; saaledes har f. Ex. Geologien sat os istand til at gjøre Slutninger til Verdensklodernes indre Bygning i Almindelighed; vor stigende Kundskab om Jordklodens Magnetisme giver os Udsigter til at kjende de øvrige Kloders. Vore uophørligt fremskridende Indsigter i Lysets og Varmens Natur, ville i sin Tid gjøre os bekjendte med for os endnu hemmelige Forhold paa fremmede Kloder. Ja, det turde vel være tilladt, som en usigelig fjern Udsigt, at tænke sig, at vi kunde komme til en saadan Kundskab om Organismens Love her paa Jorden, at deraf kunde gjøres nogen Anvendelse paa fremmede Kloder. Jeg seer vel, at Springet er uhyre; imidlertid maae vi betænke, hvilke overordentligt store Fremskridt vore Kundskaber om den dyriske Naturs Love have gjort i de sidste halvthundrede Aar. Den Sammenhæng, hvori vi nu kunne bringe den i gamle Aartusinders Række undergangne Dyrverden med den nærværende, den Eenhed af Love, hvorunder man kan sammenfatte dem, giver Haab, at vi engang skulle angive Betingelserne for hvert Udviklingstrin i Dyreriget, ja Betingelserne for Former, der aldrig ere komne til Virkelighed. Vel sandt, at det endda herfra er et tilsyneladende uudførligt Spring til Kundskaben omorganiske Væsener paa fremmede Kloder, hvor der ikke blot kan være, men hvor der maa være ganske andre Stoffer end her paa Jorden; men ogsaa Chemien vil i sin Tid finde almindelige Love for Stofdannelsen, ved hvis Hjelp vi kunne gjøre Slutninger til det, som skeer paa fremmede Kloder.

Vi haabe da, at vi her paa Jorden stedse mere og mere ville komme til Indsigter, der lade vor Aand, usigelige mere end nu, gjennemskue, hvad der skeer i fjerne Verdenskloder, og i samme Maade udvide vor aandelige Tilværelse til en Deeltagelse i Verdensaltet. Tænke vi os nu, at dette atter skeer med Hensyn paa os fra andre Verdenskloder, saa seer man, at der i den endelige Tilværelse er et Anlæg til, at det ene Verdensled skal ved aandige Kræfter opfatte det andet, at altsaa ethvert væsentligt Verdensled skal komme til en Bevidsthed om det Hele, at der endog i det Ene skal være en Viden om den Viden, om den Tro, om den Gudsbevidsthed, som findes hos det andet, kort, at hele Tilværelsen ikke blot ved sit Udspring og Styrelse af den evige, almægtige Fornuft er et sandt Fornuftrige; men at der er et Anlæg til en Fornuftsammenhæng mellem de endelige tænkende Væsener selv, et Anlæg, som fra vor, Jordbeboernes, Side endnu kun har naaet en ringe Grad af den Udvikling, der kan haabes, hvorimod det sandsynligviis paa nogle Punkter af hele Tilværelsen allerede har naaet en langt høiere Fuldkommenhed. I Tingenes Væsen ligger det saaledes, at vi med den rigeste Betydning af Udtrykket tør sige: Hele Tilværelsen er et Fornuftrige.

*

Hele Tilværelsen eet Fornuftrige.

*

1.

Kundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt.

(Dette første Afsnit er Indholdet af et Foredrag, som jeg holdt i den Kieler Naturforskerforsamling 1846, og som jeg snart efter opskrev paa Tydsk, til Brug for Beretningen om Forsamlingens Møder. Uagtet denne Undersøgelse saaledes først er bekjendtgjort paa Tydsk, er den dog oprindelig Dansk, og har været mere eller mindre fuldstændig meddelt i mine Foredrag for Danske Tilhørere, blandt andet i et Møde af Selskabet for Naturlærens udbredelse i Aaret 1845. Det her Meddelte er dog ingen blot Oversættelse, men har modtaget mange Forbedringer og Udvidelser. De følgende Afsnit ere skrevne i den seneste Tid.)

*

Den Gjenstand, for hvilken jeg udbeder mig deres Opmærksomhed, nemlig en Undersøgelse over Kundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt, synes ved det første Øiekast slet ikke at henhøre til Naturvidenskaben; men en nærmere Overveielse viser os, at den ikke bør være denne Videnskab fremmed. Naturen er ikke noget blot Legemligt, den bliver gjennemntrængt og behersket af Aand, saaledes som det allerede fremgaaer af dens uendelige Lovstemmighed. Vort Legeme er aabenbart en af Naturvidenskabens Gjenstande; men dette indeholder alle vore Kundskabsorganer. Naturforskningen harallerede paa mange Maader belært os i Henseende til vore Sandseorganer, og strider bestandig videre frem paa denne Vei; men den bliver ikke staaende derved: den trænger ind i Nervesystemets Bygning og Forretninger, og har den Opgave ogsaa at undersøge Organernes Sammenhæng med Sjæleevnerne; en Opgave, til hvis Løsning den endnu kun har bidraget lidet, men dog givet vigtige Vink, og i Henseende til hvilken den stedse fortsætter sine Bestræbelser. Man vil føle Betydningen heraf for vor hele Undersøgelse, naar man ret stiller sig for Øine, hvorledes Feil i Menneskets Kundskabsorganer medføre Forvirring i hans Verdensopfatning, ja ofte i alle hans Forestillinger om guddommelige og menneskelige Ting.

Idet nu Naturvidenskaben godtgjør, at de Love, efter hvilke vor Jord og Alt, hvad der lover paa den, rette sig, ogsaa gjelde for de andre Verdenskloder, fremkalder den Spørgsmaal angaaende hele Verdensaltets Beboere. Mange Lærde afvise dette Spørgsmaal med Haan, fordi Besvarelsen deraf ikke vil lade sig give med mathematisk Vished; men naar vi betænke, at de første Skridt i enhver Videnskab ere usikkre, og at vi aldrig ville opnaae de fuldkomnere Kundskaber, naar vi ville forsmaae deres første Spirer, saa finder jeg det nyttigt for Videnskaben, at vi prøve vore Kræfter heri; naar vi kun i vore Undersøgelser holde os saa nær som muligt til det allerede Beviste, og adskille det Tvivlsomme fra det Visse.

Det kunde synes, at denne Undersøgelse sigtede til at yde det samme som Metaphysiken; men det Følgende vil vise, at den holder sig indenfor Naturvidenskabens Grændser, og ikke vil forsøge paa at finde al Kundskabs første Grund. Philosophen kan betragte denne Undersøgelse i det samme Lys som Physiologernes Undersøgelser over Sandseorganerne; Naturgrandskernes Bestræbelser for at fremme deres egen Videnskab, forberede med det samme Erfaringsstoffet til Philosophens Brug.

Jeg haaber, at man ikke vil give min Paastand omKundskabsevnens Væsenseenhed i det hele Verdensalt nogen større Udstrækning, end Ordet selv antyder, og at man vil stille sig klart for Øie, at Væsenseenheden ikke udelukker den største Mangfoldighed i Tilværelsesformerne. Vi behøve kun at see os om paa den Klode, vi selv beboe, for at finde talende Exempler nok paa Væsenseenhed i den største Mangfoldighed. Hvor forskjellige ere ikke de Skikkelser, hvorunder Aandedrættets Organer forekomme hos de forskjelllge Dyreklasser (Lunger, Gjæller, Trachæer)! Hvilke Uligheder er der ikke i Bevægelsesorganernes Udvikling (Arme, Forbeen, Vinger, Finner)! Ikke mindre er Høreorganernes Ulighed, som f. Ex. hos Pattedyr og Fiske er saa stor, at kun den Sagkyndige deri opdager det samme Øiemed og Grundligheden af de heri anvendte Naturmidler. Det behøver vel neppe at siges, at Mangfoldigheden paa andre Verdenskloder maa endnu være usammenlignelig større; ja at der hisset kan forekomme Kundskabsmidler, som vi ikke kjende.

Endnu et Forord, som maa være ledsaget med en Undskyldning! I det Følgende vil jeg med en vis Udførlighed vise, at Naturlovene ere gyldige for hele Verdensaltet. Denne Almindelighed er stedse bleven forudsat af de Forskere, hvis Undersøgelse gik ud over Jorden, og vistnok med Rette; thi de saae et tilstrækkeligt Beviis derfor i deres Opdagelsers Sammenhæng og Følge; saadanne er det ikke, som jeg her stræber at overbevise, — jeg

udbeder mig meget mere deres Overbærelse, — men det er til de Mange, som ikke have en fuldkommen klar med deres Naturanskuelse sammensmeltende Overbeviisning om denne Sandhed, at jeg her taler! Jeg indseer ogsaa, at jeg havde kunnet sammenfatte saavel denne Paastand, som og alt det Øvrige af denne Meddelelse i meget faa Ord; men jeg fandt det raadeligere i et mere udviklet Foredrag at føre vor Gjenstand nærmere frem for Anskuelsen.

Jeg vil fremsætte mine Tanker i Exempler, men vælgedisse saaledes, at man af det Særegne let vil kunne uddrage sig det Almindelige. Vi ville først henvende vor Opmærksomhed paa Læren om Bevægelsen, og overbevise os om, at dens Hovedlove ere saadanne, som vor Kundskabsevne — for saa vidt som den ret forstaaer sig selv — maatte fordre, og at paa den anden Side disse Love uden vor Medvirken blive fulgte af Naturen. Vi vide Alle, at den lige Linie er den mest enkelte; vi see allerede dette, naar vi betragte den aandige Handlemaade, ved hvilken vi enten udenfor os eller i den indre Anskuelse drage en lige Linie; thi vi udføre dette med bestandig uforandret Tanke. Mathematiken udvikler og beviser dem nærmere. Betænke vi nu fremdeles, at en enkelt Drivekraft maa frembringe en enkelt Bevægelse, saa vilde den første Lov, som vi vilde foreskrive Bevægelsen, være den, at enhver enkelt Drivekraft maa frembringe en retliniet Bevægelse; men see! Naturen har stedse fulgt denne Lov, uendelig længe førend Menneskeslægten indsaae den. At det Villieløse ikke selv kan bestemme sig til nogen Forandring, og at derfor ingen Bevægelse kan blive hverken hastigere eller langsommere eller forandre sin Retning, uden nye tilføiede Indvirkninger med andre Ord, at enhver enkelt Bevægelse maa skee med stadig Hastighed og uforandret Retning, er ogsaa en saa selvklar Fornuftnødvendighed, at man neppe skulde troe, at den rette Indsigt i denne Sag først har udviklet sig i de sidste Par Aarhundreder. Men af denne Lov følger det videre, at enhver bestandigt virkende Kraft i hvert Øieblik tilføier en ny Bevægelse lige saa stor som den, der meddeeltes i det første Øieblik, og at saaledes den frembragte Hastighed maa blive jevntvoxende, og at den ihvert Øieblik opnaaede Fart maa forholde sig som den fra det første Øieblik forløbne Tid. Den mathematiske Betragtning af denne simple Sandhed førte til at opdage flere Love, som man aldrig tidligere havde opsporet i Erfaringen; men, som man nu, efter at man havde lært at søge dem, let fandt deri.

Ved Anvendelsen af foregaaende Sandheder kom man ogsaa til den Indsigt, at enhver krumliniet Bevægelse er Resultater af samvirkende Kræfter, og aldrig kan være enkelt. At alle Virksomheder, som udgaae fra eet Punkt, udbrede sig paa Flader, der forholde sig som Qvadraterne af Afstandene, at Kraften altsaa i hvert Punkt maa staae i det omvendte Forhold af disse Qvadrater, er en meget simpel, omendskjøndt seent opdaget Fornuftforskrift.

Om vi end ikke ville fremstille det som tilfredsstillende godtgjort, at den almindelige Tiltrækning er en Fornuftforskrift, saa er den dog ved Fornuften bleven udfunden af Naturbegivenhederne, og ved Virkningsloven efter det omvendte Forhold af Afstandenes Qvadrater har den erholdt en umaadelig stor Anvendelse. Ved den videre Benyttelse af alle her antydede Kundskaber bleve Lovene for Centralbevægelsen fundne, og det blev beviist i Henseende til de Centralbevægelser, hvori den almindelige Tiltrækning driver Legemerne mod Midpunktet, at de beskrevne Baner maae være et af Kegelsnittene; og at en saadan ved Erfaringen funden Banefigur kun kan være frembragt ved en Kraft, som følger sin Lov. Af alle disse Undersøgelser fremgik det endeligt, at Verdensklodernes Bevægelser skee efter de samme Love, hvorefter de kastede Legemer her paa vor Jord blive bevægede.

De ville vistnok ikke vente, at jeg her skulde udvikle Beviserne for alt dette. Et saadant Foretagende vilde ikke alene fordre en heel Række af Foredrag, men ogsaa være overflødig her; thi enhver Sagkyndig veed, at de her i en saadan Korthed antydede Sandheder ere blevne erhvervede ved store Tænkeres fortsatte Anstrengelser gjennem næsten tre Aarhundreder. Jeg kan ogsaa betragte den store videnskabeligt Kjendsgjerning som almindelig anerkjendt, at hine Love, som ere blevne fundne ved den af Erfaringen befrugtede Tænkning, virkelig gjælde for alle Verdensklodernes Bevægelser.

Lader os nu forsøge at anvende dette til vort Øiemed og at vise, at den almindelige Gyldighed af de Love, som indsees ved Fornuften, fordrer, at man antager en Grundlighed af Kundskabsevnen i det hele Verdensalt.

For ikke ved en Stræben efter det Amindelige at miste Anskuelsens Klarhed, ville vi først henvende vor

Opmærksomhed paa en bestemt fremmed Verdensklode, og det vil snart vise sig, at vi let kunne give de derved vundne Resultater den fornødne Almindelighed. Lader os gjøre det Tankeexperiment at hensætte os paa Planeten Jupiter. Vi ville der see Afvexlinger af Dage og Nætter og opleve Aarstider ligesom paa vor Jordklode, kun med andre Tidslængder og andre Storhedsforhold. Disse Afvexlinger opstaae der ligesom her ved Verdensklodens axedreining og ved dens Vandring rundt om Solen; men disse Bevægelser blive frembragte efter hine enfolde Love, som vi have opdaget her paa vor Jord og anvendt paa Verdensaltet. Ligeledes ville vi der see Maaner, som bevæge sig efter de samme Love som vor; vi ville hist omfatte alle disse Ting med de samme Indsigter, hvormed vi omfattede dem her. Lader os nu i vort Sted sætte et andet, om end fra os nok saa forskjelligt Væsen, naar det kun med os har saameget tilfælles, at det opfatter Naturen med Bevidsthed; dette Væsen maa da ogsaa erfare de samme Naturbegivenheder. Indtrykkene deraf kunne hos ham antage en anden Skikkelse; men hvis han skal indsee deres Lovstemmighed, maa hans Kundskabsevne stemme overeens med Naturlovene, altsaa ogsaa med vor Kundskabsevne. Var hans Kundskabsevne uovereensstemmende med Naturlovene, saa maatte den føre ham i Vildfarelse, en Tanke, som vi allerede ved første Øiekast maae afvise, men som vi længere hen yderligere skulle gjendrive. Vilde man vende Sagen om, og opvække den Tvivl, at vi maaskee opfattede Sagerne falsk, men Beboerne af andre Planeter enten rigtigt eller ligeledes urigtigt, kun paa anden Maade, saa svare

vi, at vor Himmelmechaniks prophetiske Natur giver os en fast Tillid til den, idet den lærer os at forudsige de mangfoldigste Himmelbegivenheder med den største Bestemthed og Sikkerhed. Foruden de mange Forudsigelser om Sol- og Maaneformørkelser og om de Steder, Planeterne indtage til angivne Tider — Forudsigelser, af hvilke enhver vilde opvække Forbauselse, naar vi ikke vare saa vante til dem — vil jeg kun erindre derom, at man efter fireaarige Iagttagelser over den af Will. Herschel 1781 opdagede Uranus, beregnede, at samme omtrent behøvede 84 Aar til sit Omløb, og at Gauß, hvilket endnu er langt mere, af faa Dages Iagttagelser rigtigt beregnede Ceres's Bane, og ved sine Forudsigelser udrettede, at man fandt den. Jeg bør vel ei heller forbigaae det nyeste Exempel: adskillige Astronomer, hvoriblandt Bessel, havde af de tilsyneladende Uordener i Uranus's Bevægelser sluttet sig til Nødvendigheden af en endnu ei opdaget fjernere Planet; le Verrier beregnede den og forudsagde dens Sted, hvor den virkelig fandtes af Galle. Uden her at søge nogen Afgjørelse i den Strid, som føres over det Spørgsmaal, hvorvidt den fundne Planets Bevægelser fuldkomment bekræfter le Verriers Beregninger, er dog Opdagelsen af denne Planet en ny om end for den Sagkyndige overflødig Bekræftelse paa vor Opfatning af Solsystemets Indretning. Enhver Sagkyndig veed, at jeg her kun har anført nogle faa af Astronomiens Triumfer, for at vække Opmærksomheden. Antallet af dens nøie bestemte og indtræffende Forudsigelser er uoverseeligt: de maae udspringe af uomtvistelige Grundsandheder, og en disse modsigende Anskuelse, vilde ikke stemme med Naturbegivenhederne, altsaa være usand.

Lader os igjen henvende vore Tanker til Jupiters Beboere; vi indsee nu, at de ikke kunne beregne Solens, Maaners og Stjerners, kort hele Verdensuhrets Gang, efter andre Love, end de af os anerkjendte, altsaa heller ikke kunne begribe dem paa enMaade, der stod i Modsigelse med vores. De samme Naturlove, som de opdage ved deres Himmeliagttagelser, maae de gjenfinde i deres nærmeste Omgivelse ved deres egen Planets Overflade. Af Overeensstemmelsen mellem Jupitermaanernes virkelige Bevægelser med de af Naturlovene forudberegnede følger med mathematisk Strenghed, at de samme Love for Tyngden gjælde for hiin Planet som for vores: f. Ex. alle Legemer her falde med lige Hastighed i et lufttomt Rum, saaledes maa det ogsaa skee hist, kun med en anden Hastighed; med samme Nødvendighed følger det, at Kastebevægelsen hist, ligesom her, maa beskrive krumme Linier, hvori de samme Love aabenbare sig; ligesaa vist er det, at Kredsbevægelsens Love hisset og her maae være de samme. Vel kunne vi ikke bevise alle disse Slutninger med iagttagne Kjendsgjerninger, saaledes som vi kunne gjøre det i Henseende til Verdensklodernes Bevægelser; men dette udfordres heller ikke, da de ere nødvendige Følger af de allerede sikkrede Sandheder; dog kunne vi end ydermere henvise til en ved Erfaring givet Bekræftelse. Vi finde, at Jupiters Figur aldeles er dannet efter de samme Love som vor Jords; om dennes Figur vide vi, at den vel nærmer sig Kuglens, men dog afviger saaledes derfra, at den er noget udvidet henimod Æqvator; vi vide, at denne Afvigelse opstaaer derved, at alle Jordens Dele ved dens Omdreining blive førte om i Kredse, i hvilke disse Deles midpunktflyende Kraft forholder sig som Afstandene fra Axen. Idet vi kjende

Jordens Omkreds, altsaa ogsaa dens Diameter og Tiden til dens Omdreining, beregne vi Længden af den Vei, som den midpunktflyende Kraft i et Sekund vilde fjerne disse Dele fra Midpunktet, og finde, at denne Længde ved Æqvator er 1/289 af den, gjennem hvilken Tyngden stræber at drive den mod sammes Midpunkt. Det vilde overstride vore Grændser her at anføre alle de videre Betragtninger, ved hvilke Jordens Figur er bleven bestemt; det er os nok, at alle Sagkyndige ere enigeom det Væsentlige af alle herhenhørende Beregninger, og at disse ligeledes i alt Væsentligt blive bekræftede ved de foretagne Maalninger. De samme Beregninger lade sig ogsaa anvende paa de andre Planeter, og navnlig paa Jupiter; denne har et langt større Gjennemsnit, en hurtigere Omdreining, og Tyngden paa dens Overflade overtræffer den paa vor Jord; af alt dette beregne vi dens Afvigelse fra Kugelskikkelsen, og finde denne Afvigelse langt større end Jordens; og den er i Virkeligheden saadan som de astronomiske Maalninger af dens Axe og dens Æqvators Diameter angive den. I Undersøgelserne over vor Jordklode har det viist sig, at den Tæthed maa tiltage henimod Midpunktet; Beregningerne have lært, at det samme gjælder om Jupiter. Vi see af alt dette, at de hos os herskende Naturlove ligesom for vore Øine gjøre sig gjældende paa Jupiters Overflade og i dens Masse.

Altsaa finde Beboerne paa hiin Klode den samme Anvendelse af deres Kundskabsevne i deres nærmeste Omgivelse som paa deres Himmel, saaledes som det ogsaa er Tilfældet paa vor Jordklode. Denne Lighed udelukker dog ingenlunde store Forskjelligheder; saaledes kunne vi f. Ex. beregne, at Tyngden ved Jupiters Overflade er $2^1/_2$ Gange saa stor som paa vor Jord, at Faldhastigheden paa forskjellige Punkter af samme frembyder større Uligheder end hos os, at hiin Verdensklodes Tæthed er langt ringere end Jordklodens; men alle saadanne Forskjelligheder ere frembragte efter de samme Love.

Skal Jupitersbeboeren fatte alle disse Forhold, som Naturen viser ham, maa han jo kjende deres Love! Han kan maaskee have en langt mere klar, livfuld, omfattende Indsigt deri, end vi, eller maaskee tvertimod en svagere; men forsaavidt han kjender dem, maa hans Kundskabsevne i sit Væsen være den samme som vores. For ham maa ogsaa den usammensatte Bevægelse være retliniet, og en krumliniet altid være frembragt ved mere end een Kraft: for ham maa den samme mathematiskeRække fremstille den jevntvoxende Hastighed som for os: for ham maa der være det samme Forhold mellem Abscisser og Ordinater som for os i alle de krumme Linier, f. Ex. i Ellipsen, som er Grundformen i Planeternes Bevægelser, i Parabolen, som kastede Legemer udenfor den lodrette Linie beskrive o.s.v. Men om Opfatningen af disse forhold ere vi os jo bevidste, at der er en Fornufthandling i Forening med Anskuelse som Grundlag: skeer den samme Opfatning ved andre Væsener, foretage de dem jo ligeledes Fornufthandlinger, og da de ere sandselige Væsener, maae disse hos dem som hos os have et sandseligt Grundlag, ei blot af udvortes, men ogsaa af indvortes Sandsning; kort, al Opfatning af Naturlove er en Fornufthandling med sandseligt Grundlag. De ville i det Følgende finde Exempler nok, hvorved De selv kunne videre belyse Dem dette; her vil jeg kun endnu nogle Øieblikke dvæle ved de Uligheder, som lade sig forene med disse Ligheder. Jeg veed, at man vil være tilbøielig til at foreholde mig Muligheden af saadanne Uligheder; derfor vil jeg allerede her komme Betænkeligheden imøde, uagtet jeg atter senere vil faae Anledning til at afhandle denne Sag. Den Lighed, jeg her har fat i den mathematiske Opfatning, vilde i sit Væsen ikke være ophævet, om vor Jupiterbeboer havde en Talsands, som oversteg vores, saaledes at han kunde fatte og udføre en Regning med ti Tal ligesaa let som vi blot med to Tal, om han med et Tankeblik strax saae Væsenet i en for os kun med yderste Vanskelighed begribelig Række, eller med et lige Tankeblik saae alle Forholdene i et Kugelsnit, omtrent som vi see alle Radiernes Lighed i en Cirkel; Tankeforholdene blive dog de samme. De ville let see, at alt Dette ogsaa lader sig overføre paa en Tænkning, som ei er mathemaitisk.

Alt, hvad der er bleven sagt om Planeten Jupiter, lader sig ogsaa i det Hele taget anvende paa de øvrige Planeter; omendskjøndt Fremstillingen deraf med Hensyn paa nogle bliver mindre fuldstændig, med Hensyn paa andre mere forviklet.

Vore Betragtninger holdt sig hidtil indenfor Solsystemets Grændser; vi maae endnu udvide vort Blik. Vore Undersøgelser have lært, at de her omtalte Love ogsaa naar ud over dette System, og Forudsætningen af deres Almindelighed bekræfter sig bestandig mere; men er der i det hele Verdensalt givet de selvbevidste Væsener lige

Naturlove til Gjenstand for deres Kundskabsevne, bliver det herved nødvendigt, at denne Evne overalt maa i dens Væsen være den samme.

Lader os vælge et andet ikke mindre almindeligt og indgribende Exempel: Lysets Virkninger og Love. Natur og Indsigt ere ogsaa her i den fuldkomneste Overeensstemmelse; snart forudsiger den af Erfaringen befrugtede Tænkning os de Virkninger, vi have at vente, snart opløser den det Uforudseete i Fornuftkundskab. I Lysets synliggjørende Virkning gjenfinde vi den lige Linie: hvad Erfaringen lærer os om Belysningen i forskjellige Afstande, om Skyggernes Størrelse og Former, om Speil-Virkningerne, lader sig alt udlede af Fornuftlove. Om Lysets Brydning, om dets Opløsning i Farver, om dets Polarisation, Interferens o.s.v., gjælder det samme, naar man kun overseer, at nogle Uklarheder her endnu ere at adsprede, hvilket dog ikke hindrer os i med Sikkerhed at indsee Lovenes væsentlige Fornuftsammenhæng.

Vi overtyde os let om, at Lovene for Lyset, ligesom de for Bevægelsen og Tiltrækningen, gjælde for hele Verdensaltet. Lyset, som kommer til os fra Solen, fra Planeterne og fra Fixstjernerne, er af samme Natur, som det paa vor Jordklode frembragte; der bliver i vore Kikkerter og Speilteleskoper brudt, tilbagekastet og samlet i Billeder paa samme Maade, som Lyset fra de jordiske Gjenstande. Der ligger allerede i disse talløse Erfaringer en stor Deel af, hvad der her skal bevises, hvilket Enhver, der kjender vore optiske Redskabers Theori klart vil indsee; vore Experimenter over Lyset vise det sammeunder andre Former. Vi see de samme chemiske Virkningsmaader af jordisk Lys, som af Solens og de andre Himmellegemers: vi udvikle Farverne deraf efter de samme Love, og fremstille saaledes paa en mere øiensynlig Maade hiin Lighed, som de optiske Redskaber allerede lærte os. Vi polarisere alt Lys paa samme Maade, hvad enten det er jordisk eller kommen fra Himmellegemerne. Af Astronomien medtage vi endnu den store Kjendsgjerning, som bliver godtgjort ved Aberrationen, at det Lys, som kommer til os fra alle Dele af Verdensaltet, har samme Hastighed; føie vi endnu hertil, at de Lysvirkninger, som vi iagttage paa de med Maaner forsynede Planeter, f. Ex. Skyggerne, som Maanerne kaste paa Hovedplaneten eller denne paa sine Maaner, foregaae ganske saaledes, som de maae foregaae efter de os bekjendte Naturlove.

Det fremgaaer da ligesaavel af alle Lysets som af Bevægelsens Forhold, at Verdens umaadelige Udstrækning ikke viser nogen Grændse, hvor de Love ophøre, som vor Aand fordrer.

Der frembyder sig her en god Leilighed til at give nogle Exempler paa de store Forskjelligheder, som kunne bestaae ved Siden af Væsenseenheden. Vi kjende allerede paa vor Jordklode en stor Forskjellighed af Øiets Indretning hos Dyrene, hvor forskjellig hos Pattedyr, Fisk, Insekt! Hvor meget mere maae ikke Synsorganerne paa andre Verdenskloder være forskjellige fra vore! Derimod er det neppe sandsynligt, at der skulde gives noget Væsen med Kundskabsevne, til hvilket Lyset ikke skulde bringe noget Budskab om de fjerne Gjenstande.

Af Lysets Theori kunne vi lære, at meget store Forskjelligheder ere mulige i Sandsen for dets Indvirkning; den viser os nemlig, at det frembringes ved Zittringer i Ætheren. Vi modtage kun ret afgjorte Lysindtryk ved Ætherfølger, hvis Bredde ligger imellem 300 og 175 Milliondeel Linie, og kun endnu noget Indtryk af saadanne, som falde lidt derover ellerderunder. De for vor Synsfølelse altfor langsomme — det vil sige: af større Bølgebrede — frembringe Varmefølelse hos os, de hurtigere blive bragte til vor Kundskab ved visse chemiske Virkninger; men der kan muligviis gives Lysorganer, som kun føle enten hine langsommere eller hine hurtigere Zittringer, eller som endog føle alle de af os følte tilligemed flere af de andre. Dette er ikke blot en tænkt Mulighed, men fuldkommen grundet i Tingenes Natur; thi vi vide, at hine paa Synet ikke virkende Straaler blive brudte og tilbagekastede efter de samme Love, som de synliggjørende, og at de derfor kunne frembringe Billeder. De Straaler, som udmærke sig ved chemiske Virkninger, give os som bekjendt meget skjønne Afbildninger af Tingene.

Da Farveindtrykkene i os blive frembragte ved Ætherzittringernes forskjellige Hurtigheder, saa vil Farveverdenen ogsaa fremstille sig paa anden Maade for andre Væsener; dog vil trods denne Ulighed tillige en vigtig Lighed finde Sted deri, da Zittringernes ulige Hurtigheder maae frembringe ligesaa mange ulige Indtryk indenfor de Grændser, der sættes ved Sandsens indre Fuldkommenhed; man kan endog tænke sig det Tilfælde, at

et Lysorgan ikkun havde en tydelig Følelse for en eneste Zittringshurtighed. Evnen til at fornemme Farver kan derimod hos andre Skabninger have et større Omfang end hos os. Blandt de Farver, som lade sig fornemme af vor Lyssands, bliver den røde frembragt ved de langsomste Ætherzittringer, den violette ved de hurtigste; men disse opnaae endnu, som allerede sagt, ikke den dobbelte Hurtighed af hine. Farvezittringernes yderste Forhold ligge altsaa hos os, selv for det mest modtagsomme Øie, mellem 1 og 2. Vi ere i Henseende til Farverne i samme Tilfælde, som et Menneske vilde være i Henseende til Tonerne, naar Omfanget af hans Tonesands kun beløb sig til een Octav. En Skabning, som havde Sands for ligesaa mange Lysoctaver, som vi have forTonerne, vilde have utallige Kundskaber og Følelser, som vi maae undvære.

Ogsaa den ulige Modtagsomhed for Lys af ulige Styrke maa frembringe de største Forskjelligheder. Vi ville igjen henvende vore Tanker til Jupiter; denne Verdensklode faaer 25 Gange saa lidt Lys paa hver Qvadrattomme som vores; Gjenstandenes Belysning kan maaskee dertil endnu blive forringet ved en uklar Atmosphære. Det er derfor høist sandsynligt, at dens Beboere have en finere Lysfølelse end vi for at opfatte de Gjenstande, der omgive dem; men denne høiere Modtagsomhed medbringer han ogsaa til Beskuelsen af Himlen. For saa vidt som hans Atmosphære ikke har en meget ringere Gjennemsigtighed end vores, vil altsaa Stjernehimlen vise sig langt rigere og mere glandsfuld for ham; han vil ogsaa lære mere ved Iagttagelsen af samme, og saaledes meget lettere opnaae omfattende Kundskaber om Verdensaltet. Ifølge hans Klodes mere end dobbelt saa hurtige Omdreining, modtager han Indtrykket af hans Himmels tilsyneladende Omdreining med en forholdslundigDet næsten uundværlige Ord: forholdsmæssig er altfor Tydsk. Jeg veed vel, at Endelsen mæssig er indført i mange andre danske Ord; men en forsigtig Indførelse af den her foreslaaede Orddannelse kunde maaskee fortrænge denne Tydskhed. Hastighed, hvilket ogsaa vil have sin Indflydelse paa dette Indtryk; ja, man kan overalt formode, at den hurtige Afvexling mellem Dag og Nat maa være forbunden med en tilsvarende hurtig Afvexling mellem Virksomhed og Hvile, og denne atter med en hurtigere og livfuldere Modtagen og en hurtigere Forsvinden af Indtrykkene. Hertil kommer endnu, at Jupitersbeboeren paa Grund af det store Gjennemsnit af sin Klodes Bane ogsaa vil see meget mere af Verdensbygningen, og meget lettere kunne gjøre de Maalninger, som ere nødvendige til Bestemmelsen af Fixstjernernes Afstande.

Det forstaaer sig, at jeg her blot har angivet mulige, under visse Betingelser nødvendige eller sandsynlige Forhold; det er aabenbar, at ogsaa andre Betingelser kunne finde Sted, f. Ex. en større eller ringere Fuldkommenhed af de Dele, som hos hine Beboere skulle svare til vort Nervesystem. Øiemedet var her alene, at vise hvorledes de mangfoldigste Forskjelligheder kunne herske ved Siden af Verdenseenheden.

Over Lydfornemmelserne vil jeg nu fatte mig meget kort. Alle Zittringer af en vis Hurtighed i Legemer af tilstrækkelig Tæthed frembringe Virkninger paa vort Høreorgan; dog ere, som bekjendt, de Zittringer, som blive frembragte i luftagtige Legemer, fuldkomment skikkede til at frembringe de mangfoldigste og bestemteste Lydfornemmelser i os. Zittringer maae kunne frembringes paa alle Verdenskloder; men paa Beboernes Organisme vil det beroe, hvilke Zittringhurtigheder, der skulle give bestemte til Kundskab om Omverdenen førende Fornemmelser.

Jeg har hidtil kun anført Exempler, som i en udvidet Betydning af Ordet kunne kaldes mechaniske; man vil spørge om chemiske, hvorved Ordet igjen maa tages i den udvidede Betydning; vi ville nu forsøge dette. Det maa tilstaaes, at de chemiske Naturlove ligesaavel ere Fornuftlove som de mechaniske; vel lader dette sig ikke gjennemføre saa fuldstændigt i Henseende til hine som i Henseende til disse. Det er bekjendt nok, at Naturlærens chemiske Deel har udviklet sig langt senere end den mechaniske; det sextende Aarhundredes Kundskaber om Varmen, om Elektriciteten, om Magnetismen og selv om Stoffernes Forbindelser og Adskillelser vare kun ringe, mest af Erfaringen givne Brudstykker, gjennem hvilke Grandskerne blot hist og her kunde skimte en Lovstemmighed; Fornuftsammenhængen i alt dette traadte kun saa meget mere frem, jo righoldigere vore Kundskaber bleve. Jeg veed vel, at jeg her opstiller Noget som Resultat af Historien, der for Tænkerenforstaaer sig af sig selv; men det er ikke nok, at denne Sandhed bliver tilstaaet: den maa her fremhæves og ligesom opfylde den indre Anskuelse.

Hvilken Lovstemmighed har man ikke efterhaanden, i bestandig større Udstrækning funden mellem Varmevirkningerne, og hvor fuldkommen følger ikke Varmeudstraalingen de samme Fornuftforskrifter, som vi have funden for Lyset! Vore Kundskaber om Elektriciteten gjorde kun langsomme Fremskridt gjennem det syttende og Begyndelsen af det attende Aarhundrede; men siden at Benjamin Franklin havde fundet sammes Grundlov, at nemlig de to forskjellige elektriske Virksomheder ere at betragte som modsatte Størrelser, see vi den ene Opdagelse voxe frem efter den anden. Fornuften kunde nu af en klartindseet stor Sandhed aflede mangfoldige andre og gjenfinde dem i Naturen. Opdagelsen af den Voltaiske Støtte, vistnok foranlediget ved Galvani's, var dog i anden Henseende et Resultat af hiin Theori; og hvor mange Virkninger af denne Støtte bleve ikke senere opdagede ved den af Erfaringen ledede Eftertanke! Neppe havde Erfaringen viist, at hiin Støtte adskiller Vandet i dets Bestanddele, saa fulgte de skjønneste Opdagelser af elektrisk chemiske Virkninger paa hverandre gjennem en Række af Aar, og blive endnu fortsatte. De magnetiske Opdagelser skrede paa lignende Maade frem i det syttende og attende Aarhundrede, og knyttede sig senere til Opdagelsen af Elektromagnetismen. Enhver veed, at den tænkende Naturbetragtning længe havde fordret denne Opdagelse; men at den, da den kom til Virkelighed, var langt indholdsrigere, end de tidligere Tider kunde vente den. Kredsløbets nye Lov, hvad enten dette sættes i den elektriske Strøm eller i Magneten, eller ved nye Opdagelser føres tilbage under en mere eenfold Lov, blev en Veiviser til nye Slutninger, som stadfæstede sig i Erfaringen.

I Løbet af de samme Aarhundreder skred Chemienligeledes frem tænkende og erfarende, erfarende og tænkende. I Begyndelsen bleve de fundne Naturlove vel paa mange Maader omtaagede af Vildfarelser, hvilket selv ikke bliver undgaaet i de videre fremadskredne Tilstande; men de opdagede Love bleve mere og mere befriede fra denne Taage, og traadte frem i deres Fornuftnødvendighed. I vor Tid see vi allerede Begyndelsesgrundene til mathematiske Love for Stofforbindelserne og Formernes Sammenhæng med Bestanddelene fremdæmre; jeg siger fremdæmre, ikke som om de gjorte Opdagelser mere vare betyngede med Tvivl end mange andre menneskelige Kundskaber; men fordi de aabenbart kun udgjøre Morgengryet til det, som er at vente i Fremtiden.

Men det er af den største Vigtighed endnu her at fremhæve, at dette Aarhundredes Opdagelser have godtgjort Eenheden af alle her omtalte Virkninger. Vel lader denne Eenhed sig ikke saa fuldkomment fremstille, som Eenheden i alle Bevægelseslovene; men den er dog saaledes godtgjort og belyst ved vort Aarhundredes Opdagelser, at den ikke mere lader sig betvivle; vi see desuden allerede mangehaande Antydninger om en Fremtid, i hvilken de chemiske og mechaniske Naturlove ville forene sig til en mere inderligt sammenhængende Viden.

Kort sagt, de chemiske Naturlove ere ligesaavel Fornuftlove som de mechaniske, og staae i en saadan indre Sammenhæng, at de maae ansees som en Fornufteenhed. Spørgsmaalet er nu, om de ogsaa gjælde for det hele Verdensalt; Fornuften fordrer det; men dette er os ikke her nok: vi ville fremstille os Sagen for den aandelige Beskuelse.

Vi begynde med at overbevise os om, at Materiens almindelige Egenskaber overalt ere de samme. Udstrækning og Figur see vi paa Himmellegemerne; Sammenhængen og Deleligheden lade sig vel ikke umiddelbart eftervise paa de fremmede Verdenslegemer; men det vil vise sig i det Følgende, at Antagelsen heraf bliver gjort nødvendig ved andre bevisteEgenskaber. Af største Vigtighed som en af Materiens Grundegenskaber, bliver Tyngden os; den er erkjendt som en Yttring af den almindelig Tiltrækning; men det vil være tjenligt for vort Øiemed her at belyse den som saadan. Den mechaniske Physik beviser, at alle Planeter, dersom de kunde bringes i lige stor Afstand fra Solen, vilde, uden Hensyn paa deres Massers Ulighed, falde mod Solen med lige Hastighed, og at Maanerne i Henseende til deres Hovedplanet ere den samme Lov underkastede. Dette er ligesaa vist, som de Keplerske Love og Mechanikens Grundlærdomme; vi see da den samme Lov, om Legemernes indbyrdes lige Faldhastighed mod Jorden, kun med andre Størrelser, gjælde for Faldet mod Solen og for Faldet mod enhver Planet, der har Maaner; men vi blive dog ikke staaende herved, thi en videre ført Undersøgelse viser, at denne Lov gjelder for alle Verdenskloder.

Hvad man har kaldt Uigjennemtrængelighed, og som egentlig er et Resultat af Udvidekraften, følger af den

allerede beviste Tiltrækning, som finder Sted paa og i alle Verdenslegemer; thi uden en Modstand vilde Tiltrækningen drage alle Dele sammen i eet Punkt; man kan ogsaa udtrykke det samme saaledes: Enhver Deel af en Verdensklode maa ifølge de andre Deles Tyngde bære Trykket af alle overliggende Dele, saavelsom Sidetrykket af alle Nabodele, hvilket ikke kan skee uden ved den saakaldte Uigjennemtrængelighed. Men hvor der er Tiltræknings og Udvidekraft, der er Sammenhæng, og hvor denne ikke er uovervindelig, hvad der ikke lader sig tænke, der er ogsaa Delenes Adskillelighed, følgeligen Delelighed.

For øvrigt vise ogsaa Planeterne deres Udvidekraft ved deres Evne til at tilbagekaste Lyset; thi uden en saadan kunde de ikke yde Ætherbølgerne, som frembringe Lyset, den til Tilbagekastningen nødvendige Modvirkning; men ogsaa de selvlysende Verdenslegemer kunde uden denne Kraft ingen Bølger frembringe i Ætheren. Om man end vilde antage en andenMening om Lyset, saa vilde dog en eller anden mechanisk Kraft være fornøden til at udsende det; saaledes vil den saakaldte Newtonske Theori behøve denne Kraft, til at udkaste de smaae Lysdele med en umaadelig Hurtighed.

Bevægeligheden, som opregnes blandt Legemernes almindelige Egenskaber, fremstillles os af hele Verdenssystemet, hvori Alt er Bevægelse. Inertien, som ikke er andet end det Ubesjæledes Villieløshed, findes bekræftet for det hele Verdensalt, i det at den forudsættes i vore talløse ved deres Indtræffen stadfæstede Forudsigelser om Himmellegemernes Bevægelse.

Vi kunne nu gaae over til Egenskaber og Virkninger, hvis Almindelighed man ikke pleier saaledes at fremhæve, skjøndt man tildeels erkjender den i rigtige Forudsætninger.

At Varmelovene ikke ere indskrænkede til vor Jordklode, er en gammel og rigtig Forudsætning, som bekræftes ved vore Tiders Indsigter. De Varmestraaler, der komme til os fra Solen, virke ganske efter de samme Love, som vor Jords Varmestraaler. Det er nu ligeledes erkjendt, at Varme og Lys kun ere forskjellige ved Ætherzittringernes Hurtighed, og at Lysstraaler kunne gaae over til Varmestraaler; men da nu videre Udstraalingen maa betragtes som Varmens Grundvirksomhed, saa maa man antage, at Varmelovene gjælde for hele Verdensaltet. Fasthed, Draabeflydenhed, Lufttilstand beroe hos os paa Varmeforhold; er nu Materien overalt den samme, saa ville disse Tilstande ogsaa overalt finde Sted under de samme Betingelser.

Vi see her en fuldkommen Stadfæstelse paa den allerede længe almindeligt gjorte Forudsætning, at Planeterne ikke blot i Henseende til Lyset, men ogsaa i Henseende til Varmen have Dags- og Aarstider og en Varmefordeling paa Overfladen ligesom paa Jorden. Det forstaaer sig af sig selv, at bestemte Aarsager kunne frembringe Undtagelser fra denne Fordeling, som f. Ex. Uranus's Ring.

Betænke vi endvidere, at vore Forsøg have viist, at Legemerne kunne blive elektriske ved Gnidning, ved Berøring med uligeartede Dele, ved Varmeforskjelligheder, saa tør vi neppe tvivle om, at de samme Virkninger ogsaa paa andre Planeter ville skee efter de samme Love, og at dette ogsaa maa gjælde for Varmens, Lysets og Magnetkraftens Frembringelse ved Elektricitet, Elektricitetens ved Magnetvirkninger o.s.v.

Alt dette maae ogsaa lade sig anvende paa de chemiske Virkninger i Ordets mere indskrænkede Betydning, paa Stoffernes Forbindelser og Adskillelser. Vi frembringe jo ved Elektricitet de forskjelligste indre Forandringer; hvorledes var det vel muligt, at en kraftig elektrisk Strøm, som her forvandler et Legeme til Støv og Damp, ikke ogsaa skulde gjøre det paa andre Verdenskloder? Skulde ikke modsatte Stoffers Forbindelser ogsaa andetsteds ophæves ved den elektriske Strøm? og skulde de fra hinanden adskilte chemiske Grunddele ikke hisset ligesom her forholde sig som Mængderne af de anvendte elektriske Kræfter?

En aandrig Chemiker og fortræffelig Experimentator blev for nogle Aar siden ved vigtige Spørgsmaal i hans Videnskab bragt paa en Formodning, som stod i Strid med en af de store Naturloves Almeengyldighed, idet at han meente, at Masser af forskjellige Stoffer, som have samme Vægt paa vor Jord, ikke havde det i Henseende til andre Verdenslegemer; hvilket med andre Ord vilde sige, at Tiltrækningen ikke skulde have nogen Almindelighed. Som sand Experimentator satte han denne Tanke paa Prøve, og veiede Legemer, som havde vakt hans Tvivl, til forskjellige saaledes valgte Dags- og Nattetider, at naar Solen ikke tiltrak disse Stoffer i samme

Forhold som Jorden, maatte Veiningerne give forskjellige Udfald; men han fandt ingen Forskjel ved de omhyggeligste Veininger. Saaledes har det altsaa viist sig, at et Forhold, som staaer i den nøieste Sammenhæng med Læren om Legemernes indreNatur urokkeligt har bekræftet sin Almindelighed mod de i Chemien opreiste Tvivl.

Utallige Bud fra Verdensrummet have paa en mærkværdig Maade bragt os Underretning om Materiens eensartede Natur i og udenfor Jorden, ja endog antydet en Lighed, der gaaer mere i det Enkelte, end vi ellers havde kunnet erfare: jeg taler om Meteorstenene. Om deres Masse ogsaa ved Indtrædelsen i vor Atmosphære indgaaer nye Forbindelser, saa er dog deres Overeensstemmelse med vor Jords Legemer, saavel i Henseende til Grundstofferne som til Forbindelsesmaaderne og de deraf opstaaende Krystalformer, meget talende.

Overalt er altsaa den samme Materie, de samme Kræfter, de samme Love, og disse Love ere Fornuftlove, kunne følgelig kun opfattes af Fornuftvæsenet.

Vi have endnu en høist vigtig Side af vor Gjenstand at betragte: alle Planeters lige Udviklingsmaade, og hvad der kan afledes deraf for vort Øiemed. Vi vide, at Jorden var flydende, førend den blev fast; blandt Beviserne for denne Sandhed have vi et, der lader sig anvende paa andre Verdenslegemer: nemlig vor Jordklodes Afvigelse fra Kugelskikkelsen; hvilket allerede i det Foregaaende tiltrak sig vor Opmærksomhed i en anden Henseende. Det er jo en afgjort Sandhed, at de Kræfter, som have givet Jorden den velbekjendte Afvigelse fra Kugelskikkelsen, kun formaaede at udrette dette, medens Kloden var i sin flydende Tilstand; da nu denne Afvigelse fra Kugelskikkelsen ogsaa finder Sted hos andre Planeter, forsaavidt man har kunnet bestemme deres Form og Axedreining, og da de forskjellige Gjennemsnits Forhold i ethvert af disse Verdenslegemer er saadant, som Anvendelsen af de os bekjendte Naturlove fordrer, saa viser det sig, at de andre Planeter ogsaa have været flydende.

Ere vi nu gjennemtrængte af den Overbeviisning, at Alt i hele den legemlige Tilværelse bliver frembragt af den sammeMaterie, ved de samme Kræfter og efter de samme Love, saa kunne vi ikke andet end indrømme, at Planeterne have udviklet sig efter de samme Love som vor Jord; men om denne vide vi, at den har udviklet sig gjennem umaalte Tider i en Række af Omdannelser, og tilligemed den Væxterne og Dyrene. Denne Udvikling begyndte med de lavere Skabninger, og skred frem til bestandig høiere, indtil endelig i det nyeste af disse Tidsrum, den Skabning blev frembragt, i hvilken den selvbevidste Kundskab aabenbarede sig. Vi maae altsaa antage en lignende Udvikling af de andre Planeter; paa mange ere de maaskee ikke komne til saa høit et Trin som paa vor Jordklode, paa andre kunne langt høiere Væsner have udviklet sig; men overalt ere de fornuftige Væsner Naturfrembringelser i samme Betydning, som vi ere det, det vil sige: deres hele Kundskab er bunden til Legemernes Organer; deres Kundskabsmaade kan efter dette ikke være grundforskjellig fra vores, men maa være de samme Love underkastet. Jeg udtaler kun her en i Henseende til Mennesket unægtelig Kjendsgjerning, uden at indlade mig i Undersøgelsernes Dybder over den Maade, paa hvilken det Aandelige hænger sammen med det Legemlige. Kun for at afværge hvert Skin af Materialisme, henviser jeg paa den til en Forsoning førende Modsætning, at den samme Natur, hvis Frembringelse Mennesket unegteligt er, selv maa erkjendes for en Frembringelse af den evigt skabende Aand, og at saaledes vor Aands guddommelige Oprindelse paa ingen Maade bliver nægtet ved Indrømmelsen af Naturens Rettigheder. Med andre Ord: Begrebet om Verdensaltet er ufuldstændigt, naar det ei opfattes som et bestandig fortsat Værk af den evigt skabende Aand. Det Skabende deri er det Aandelige, det Legemlige er det Skabendes Frembringelse, og vilde ophøre, naar den frembringende Virken kunde ophøre. Som Naturværk i denne Betydning maa det Aandelige i Mennesket indeholde Naturlovene, dog kun saaledes, at de ved Naturens Indvirkning fremkaldestil Bevidsthed, og den omgivende Natur maa uden nogen Indflydelse fra Menneskets Side virke overeensstemmende med hans Kundskabsevne, omendskjøndt denne Kundskabsevne størstedeels først efter Aartusinder vil være istand til at komme til Indsigt om denne Harmoni. Man seer let, at de Grunde, som bestemme os til denne Overbeviisning, ogsaa gjælde for det hele Verdensalt. — Gjennem det hele Verdensalt er der udspredt Væsner med Kundskabsevner til at fatte Gnister af Guddomslyset; og Gud aabenbarer sig for disse Væsener ved den dem omgivende Verden, vækker den i dem slumrende Fornuft ved den Fornuft, der hersker i alt Det, der gjør Indtryk paa dem, men lader dem atter gjøre

desto dybere Blik i den legemlige Tilværelse, jo mere deres egen Aand vækkes; saa at de finde sig satte i en uophørlig levende Udvikling, som, efter at have naaet et vist Punkt, bortfjerner dem stedse mere fra den Indbildning, at den haandgribelige Masse er Tilværelsens Grundvold, og fører dem til at vide og anskue sig selv med Aand og Legeme som Led af en uendelig Fornuftorganisme. Saaledes møde da Naturvidenskabens Sandheder fortsat mere og mere Religionens, saa at de omsider paa det inderligste maae slutte sig til hinanden.Man vil ikke lade ubemærket, at jeg her gjentager Sandheder, jeg ogsaa har fremsat i andre Dele af dette Skrift; men da de paa hvert Sted fremsættes i en anden Sammenhæng med det Øvrige, og ikke kunde udelades uden Skade for den Heelhed, hvortil de høre, haaber jeg, at disse og nogle andre Gjentagelser ville findes tilladelige.

*

2.

Skjønhedslovenes Grundlighed i det hele Verdensalt.

Naar baade Tilværelseskræfternes og Kundskabsevnernes Væsenseenhed gjennem det hele Verdensalt er beviist, følger til Bevidsthed, og den omgivende Natur maa uden nogen Indflydelse fra Menneskets Side virke overeensstemmende med hans Kundskabsevne, omendskjøndt denne Kundskabsevne størstedeels først efter Aartusinder vil være istand til at komme til Indsigt om denne Harmoni. Man seer let, at de Grunde, som bestemme os til denne Overbeviisning, ogsaa gjælde for det hele Verdensalt. — Gjennem det hele Verdensalt er der udspredt Væsner med Kundskabsevner til at fatte Gnister af Guddomslyset; og Gud aabenbarer sig for disse Væsener ved den dem omgivende Verden, vækker den i dem slumrende Fornuft ved den Fornuft, der hersker i alt Det, der gjør Indtryk paa dem, men lader dem atter gjøre desto dybere Blik i den legemlige Tilværelse, jo mere deres egen Aand vækkes; saa at de finde sig satte i en uophørlig levende Udvikling, som, efter at have naaet et vist Punkt, bortfjerner dem stedse mere fra den Indbildning, at den haandgribelige Masse er Tilværelsens Grundvold, og fører dem til at vide og anskue sig selv med Aand og Legeme som Led af en uendelig Fornuftorganisme. Saaledes møde da Naturvidenskabens Sandheder fortsat mere og mere Religionens, saa at de omsider paa det inderligste maae slutte sig til hinanden.Man vil ikke lade ubemærket, at jeg her gjentager Sandheder, jeg ogsaa har fremsat i andre Dele af dette Skrift; men da de paa hvert Sted fremsættes i en anden Sammenhæng med det Øvrige, og ikke kunde udelades uden Skade for den Heelhed, hvortil de høre, haaber jeg, at disse og nogle andre Gjentagelser ville findes tilladelige.

*

2.

Skjønhedslovenes Grundlighed i det hele Verdensalt.

Naar baade Tilværelseskræfternes og Kundskabsevnernes Væsenseenhed gjennem det hele Verdensalt er beviist, følgerderaf, at en lige Væsenseenhed gjælder for Skjønhedssandsen og for Samvittigheden; men dette vil dog ei lettelig antages uden en nærmere Udvikling. Vi ville begynde med Skjønhedssandsen.

Det er allerede i det Foregaaende viist, at paa alle andre Verdenskloder de samme Naturens Grundkræfter herske, og at de samme Grundlove gjælde, som paa vor Klode, at de levende Væsener paa andre Verdenskloder ere frembragte ved samme Naturens Grundkræfter og efter de samme Grundlove, som de levende Væsener paa vor Klode; at de maae have en Tankeevne af samme Natur som vores, om end i Styrke og Klarhed nok saa forskjellig, og at de maae have Sandsningsevner til at opfatte de legemlige Indvirkninger ligesom vi, og at der til denne Evne ikke blot hører udvortes Sandseredskaber, men ogsaa en indvortes Evne til at opfatte og gjemme

Indtrykkene af det Sandsede; kort, indvortes Sands, hvortil blandt andet hører Sands til at opfatte og sammenfatte de Indtryk, som frembringes derved, at de ydre Legemers Svingninger meddele sig til det selvbevidste Væsens eget Legeme, og ligeledes Evne til at modtage Kundskab om Yderverdenen gjennem Æthersvingningerne. Den første af hine Sætninger har vistnok de andre til nødvendig Følge; men dog ere de i det Foregaaende særskilt blevne belyste.

Betragte vi Skjønhedsfølelsen saaledes, som den aabenbarer sig hos vor Klodes fornuftige Beboere, saa findes det, at den bestaaer deri, at vor indre Sands er dannet efter samme Fornuftlove som den øvrige Tilværelse, saaledes at denne Sands føler sig tilfredsstillet ved det, som bærer Fornuftens Præg, uden at der under Nydelsen udkræves nogen Bevidsthed om denne Fornuft. Man finder denne Sandhed fremstillet i Samtalen: Vandspringet S. 36—54; men dem, der maatte fordre en mere omfattende Udvikling heraf, maa jeg henvise til mit Skrift to Kapitler af det Skjønnes Physik. Samme Lov maagjælde for de tænkende sandselige Væsener paa hvilkensomhelst anden Klode; denne Sandhed trænger ikke til egentligt Beviis, men vel til nærmere at belyses for at finde Indgang. Der er bleven viist i det foregaaende Afsnit, at de andre Kloders Beboere maae i det Væsentlige opfatte Bevægelsens Love ligesom vi, og blandt Andet er der bleven henviist til Maanebanernes Figur, hvis Bestemmelse forudsætte mathematiske Sandheder; i Cirklen, Ellipsen, Parabolen o.s.v. maae de erkjende samme Fornuftlove, som vi see deri, og — da de ere sandselige Væsener, frembragte i Tiden og Rummet, og modtagende Indtryk af Tingene i Tiden og Rummet —, maae de forestille sig de efter mathematiske Tænkningslove frembragte Figurer i det Væsentlige paa samme Maade som vi. Men alle lovbundne Figurer kunne betragtes mathematisk, saaat Tillægsordet mathematisk var overflødigt, men brugtes kun for at henlede Opmærksomheden paa de Figurer, hvis mathematiske Behandling er mest almindeligt bekjendt. Sandsen for Former maa altsaa have en sand Væsenslighed paa alle Kloder; den maa paa dem alle være dannet i Overeensstemmelse med Fornuften; den kan da ikke andet end tilfredsstilles ved det Fornuftstemmende, stødes ved det Fornuftstridige. Man tænke sig en rigtigt tegnet Cirkel ved Siden af en Figur, som ikkun er et slet Forsøg til samme Tegning, og man vil let indsee, at der ikke kan gives nogen efter Fornuftlove dannet Sands, som kunde finde en større eller endog kun en lige Tilfredsstillelse ved Indtrykket af denne fremfor af hiin; det samme kan siges om Tegningen af enhver anden Figur; overalt peger dette Exempel hen paa utallige andre. Hos os Jordbeboere er Symmetrien en af de mest omfattende Skjønhedsformer; men den er dybt begrundet i en af Tænkningens Hovedformer, Eenheden af Modsætninger; man kan derfor ikke tænke sig Væsener paa andre Kloder, som ikke skulde finde Symmetrien skjøn, da jo Sandsen hos dem alle maa være fornuftordnet. Her paa vorKlode udtrykker Menneskeskabningen den høieste Idee, som i nogen jordisk Skabning kan udtrykkes, kun i hver særskilt Menneskeskabning med en særskilt Udviklingsretning, og desuden hos de Allerfleste med en saa stor Indblanding af Tilfældigheder, at Ideens rene Udtryk derved omtaages; men hvor det fornuftbesjælede Naturværk i høi Grad nærmer sig dette, eller naar Kunstneren har grebet og fremstillet det, staaer det høieste Skjønhedsbillede, Legenverdenen kan give, for os. (See 32 og 33.) Paa enhver anden Klode vil det Væsen, hvori Fornuftideen paa det Fuldkomneste har virkeliggjort sig, frembringe et beslægtet Indtryk. Det behøver vel neppe at siges, at den Skikkelse, under hvilken Ideen paa andre Kloder udtrykker sig, paa enhver maa være afhængig ei blot af Ideens Kraft og Fylde, men ogsaa af de legemlige Betingelser, hvorunder Skabningen frembringes.

Her paa Jorden føle alle Mennesker en Lysglæde, som er dybt begrundet i Tingenes Natur; for at fatte dette, maae vi betænke, at Lys og Varme frembringes begge ved Svingninger i Ætheren. Hvorledes man end vil betragte deres Forskjelligheder, er det dog vist, at Naturvirkninger, som frembringe Lys, kunne nedstemmes til at frembringe Varme, og at de, som frembringe Varme, kunne opstemmes til at frembringe Lys. Man vil ikke feile, naar man antager, at Lyset frembringes ved hastigere, Varmen ved langsommere Æthersvingninger, om man end ikke herved skulde have udtømt deres hele Forskjel; men paa Varmen beroer i det Væsentlige Legemernes Tilstand. Deres Udvidelse eller Sammentrækning og deres Deles indbyrdes Bevægelighed beroe paa Varmetilstanden, ja, man kan paa en Maade sige, at de ere eet med Varmetilstanden; selv de Former, de antage, beroe paa deres Vexelvirkning med Varmen. Man tænke sig nu, at alle Legemer efterhaanden tabte deres Varme, saa vilde de mere og mere sammentrække sig, og paa samme Tid blive haardere, lide en indvortesStivning: kort,

dette vilde være en Indsvinden og Hendøen. Vistnok er der ved Tilværelsens Grundindretning sørget for, at dette ikke kan skee; men derfor er det dog ikke mindre vist, at indvortes Virksomhed og Værekraft er betinget ved Varmen. Men nu er for hele vor daglige Naturopfatning Lyset den store Varmekilde; og den for Mængden ubekjendte indre Sammenhæng, som vi her have fremhævet, lader sig ikke være uden Vidnesbyrd i Tilværelsen. Mennesket har ingen videnskabelige Undersøgelser behøvet for at føle Sammenhængen mellem Lys og Liv; men Lyset selv i sine egentlige Lysvirkninger er oplivende. Det synes at virke saaledes overalt; men paa den mest sandsetræffende Maade virker det paa Seenerven, hvor det tillige virker ved at bringe den mest vidtomgribende Kundskab om den udvortes Natur gjennem vore Synsredskaber ind til vore Indre, til vor Bevidsthed. Lyset er den store Forkynder af Omverdenen. Det er sandt, at Intet kan være bekjendtere for alle Mennesker end dette; men netop fordi det er saa hverdags, er Kundskaben derom hos Mængden sløv og søvnig, saa at man maa minde derom for at fatte Kilden til Lysglæden; Lysglæden selv vil Enhver, der bliver sig nogenlunde bevidst, hvad der foregaaer i ham, kjende af egen Erfaring.

Det, som vi her have viist med Hensyn paa Jordbeboerne, maa ogsaa gjelde for Beboerne af andre Planeter. Lyset virker gjennem hele Verden og paa alle Legemer. Vi have beviist, at dets Virkninger i det hele Verdensalt følge de samme Love. Man maatte have en meget ringe Natursands for ikke strax at føle den Sandhed, at hvor der gives Afvexling af Dag og Nat, af Lys og Skygge, der maae de levende Væsener have en Sands for Lyset; ja, vi maae udvide denne Tanke og sige, da gjennem det hele Verdensalt den ene Klode sender den anden Lys, maae de levende Væsener paa disse Kloder have en Sands for Lyset, og de selvbevidste Væsenerderved modtage en Verdensaabenbaring. Lad deres Sandseredskaber, ja deres hele Legemopbygning være nok saa forskjellige fra vores, naar vi kun antage, at de ere skabte efter de Fornuftlove, som vi have fundet gjældende gjennem hele Naturen, saa langt vore Indsigter have naaet, saa maae deres Lysglæde og deres Sands for de synlige Tings Skjønhed følge de samme Love som hos os. For ydermere at oplive Tankerne herom ved en stor Anskuelse, ville vi henvende vor Opmærksomhed paa det Indtryk, den natlige Himmel maa gjøre paa en Beboer af en anden Planet ligesaavel som paa En af os. Saasandt som hans Sands for Lyset modtager lige Virkning under lige Betingelser, maa Himlen for ham være en Hvælving ligesom vor Himmel for os: den maa vise sig for ham som en mørk Grund, hvorpaa Himmellysene straale, ligesom dette viser sig for os: hans Planets Overflade med Alt, hvad paa samme er smaaligt eller ureent, maa under den natlige Himmel for ham hensynke i Mørket, hvorimod han maa modtage utallige klare Lysindtryk fra de fjerne Verdenskloder: hans Tanke maa hendrages i det Fjerne, langt fra hans daglige Sysler, og maa udvide sig til at opfatte er stort Billede af Tilværelsen, som vil være desto mere rigt og livfuldt, jo dybere den Indsigt i Naturen er, hvortil han har udviklet sig.

At der paa enhver Verdensklode ved Legemernes gjensidige Indvirkning maa frembringes Svingninger af samme Beskaffenhed som de, hvorved Lyden frembringes hos os, at de levende Legemer ikke ere undtagne fra at deeltage i saadanne Svingninger, og at de maae fornemme samme, saasandt som de have en Fornemmelse af det, der foregaaer i dem, er allerede i det Foregaaende bemærket (S. 100). Her have vi endnu at tilføie, at de Love, ifølge hvilke Svingningerne blive regelbundne, flyde saa ganske af Tingenes Natur, at de maae gjælde overalt; paa enhver anden Klode maa, ligesom her, alle smaae Svingninger af samme spændte Stræng vare lige længe,Svingningshastighederne af forskjellige Strænge være i samme Forhold større, som Qvadratrødderne af de spændende Vægte ere større, men Længder og Tvermaal mindre: overalt i hele Tilværelsen maa en Plade, som sættes i Svingninger og bestrøes med Støv, give samme Figur som hos os; det vil ligeledes gjælde overalt, at Luftmasser, som begrændses af Rør, ikke lige let lade sig bringe til enhver mulig Svingningshastighed; men at enhver saadan Luftmasse ved ydre Indvirkninger kun bringes til at give visse Svingningsrækker, der ikke forstyrres ved indre Virkningsstrid. Kort, alle udvortes Betingelser for Tonevirkningerne ere tilstede paa andre Verdenskloder som paa vores: de virke paa levende Legemer, som ere Naturens almindelige Grundlove underkastede: de maae — forudsat, at de blive sig de hos dem selv frembragte lovbundne Forandringer bevidste — føle dem anderledes end dem, hvori Lovbundenheden er ukjendelig; nu vel da! nødes vi ikke til at antage Tonevirkningernes Grundlove som gyldige i det hele Verdensalt!

Jeg behandler her Læren om Skjønhedslovenes Almindelighed med stor Korthed, deels fordi Sagen, opfattet i

den her givne Sammenhæng, ei fordrer stor Udførlighed, deels ogsaa fordi Gjenstandens Natur ikke tillader en meget gjennemgribende Anvendelse af vor Undersøgelsesmaade.

*

3.

Den moralske Naturs lige Grundvæsen i det hele Verdensalt.

For at vise dette vil jeg atter begynde med Betragtningen af det, som foregaaer hos os Jordbeboere. Jeg kommer herved til at minde om mange velbekjendte Ting, og selv den Sammenhæng, jeg deri vil fremhæve, kan ikke være ny; men Svingningshastighederne af forskjellige Strænge være i samme Forhold større, som Qvadratrødderne af de spændende Vægte ere større, men Længder og Tvermaal mindre: overalt i hele Tilværelsen maa en Plade, som sættes i Svingninger og bestrøes med Støv, give samme Figur som hos os; det vil ligeledes gjælde overalt, at Luftmasser, som begrændses af Rør, ikke lige let lade sig bringe til enhver mulig Svingningshastighed; men at enhver saadan Luftmasse ved ydre Indvirkninger kun bringes til at give visse Svingningsrækker, der ikke forstyrres ved indre Virkningsstrid. Kort, alle udvortes Betingelser for Tonevirkningerne ere tilstede paa andre Verdenskloder som paa vores: de virke paa levende Legemer, som ere Naturens almindelige Grundlove underkastede: de maae — forudsat, at de blive sig de hos dem selv frembragte lovbundne Forandringer bevidste — føle dem anderledes end dem, hvori Lovbundenheden er ukjendelig; nu vel da! nødes vi ikke til at antage Tonevirkningernes Grundlove som gyldige i det hele Verdensalt!

Jeg behandler her Læren om Skjønhedslovenes Almindelighed med stor Korthed, deels fordi Sagen, opfattet i den her givne Sammenhæng, ei fordrer stor Udførlighed, deels ogsaa fordi Gjenstandens Natur ikke tillader en meget gjennemgribende Anvendelse af vor Undersøgelsesmaade.

*

3.

Den moralske Naturs lige Grundvæsen i det hele Verdensalt.

For at vise dette vil jeg atter begynde med Betragtningen af det, som foregaaer hos os Jordbeboere. Jeg kommer herved til at minde om mange velbekjendte Ting, og selv den Sammenhæng, jeg deri vil fremhæve, kan ikke være ny; menjeg maa dog vise den saaledes, som jeg opfatter den, ellers vilde man misforstaae Det, jeg har at sige.

Da der allerede i denne Bogs tidligere Afdelinger er bleven fremstillet; hvorledes en af Fornuften gjennemtrængt Naturanskuelse viser os den hele Tilværelse som et uendeligt, uophørligt, virksomt Værk af den evige, levende Fornuft, hvilken vi — naar vi betragte den i dens Selvbevidsthed, i dens Personlighed — kalde Gud, behøve vi blot at minde os med Klarhed, hvorledes Menneskeslægten er et Ledemod af dette Hele, og at hvert eenstigt Menneske, som Deel af Slægten selv, udgjør et Ledemod i Tilværelsens store Samfoldighed, for at sætte os paa det aandelige Standpunkt, hvor Begreber og Følelser om Ret, Pligt, Dyd, Fromhed og Alt, hvad dermed staaer i Forbindelse, vise sig i deres Sammenhæng med Naturen. Hvad vi da lære om Mennesket, vil i de grundvæsentligste Henseender lade sig anvende paa alle Fornuftvæsener i det hele Verdensalt; det vil nemlig derved fremgaae, at ligesom vore Undersøgelser over den ubevidste Naturs Love have begyndt med Gjenstandene her paa Jorden, og derfra efterhaanden hævet sig til at kjende Naturlove, som omfatte alle villieløse Gjenstande i hele Tilværelsen, saaledes ville vi nu ogsaa gaae tilværks med Undersøgelsen over de villende og tænkende Væseners Naturlove, hvilke endnu stærkere end den ubesjælede Naturs, fremtræde som Fornuftlove.

Efter at vi have udtalt de Sandheder, at Naturvirkningerne ere Guddomsvirkninger, Naturlovene Guddomstanker,

kunne vi uden Misforstaaelse betegne de samme Ting snart som naturlige og snart som guddommelige, og af disse Udtryk hvergang vælge det, som bedst passer til Betragtningens nærmeste Gjenstand. Vi afvige herved ikke fra velbekjendte Sædvaner — f. Ex. snart at kalde et Menneskes aandelige Evner Naturanlæg, Naturgaver, snart et af Gud betroet Pund — men i det vi her med mere Styrke, end sædvanligtskeer, minde os selv om den legemlige Naturs aandelige Væsen, kommer Retfærdiggjørelsen af disse Betragtningens modsatte Retninger paa en desto mere levende Maade til vor Bevidsthed.

I Medhold heraf sige vi da, at Mennesket fødes med de Naturanlæg, hvorved det bliver et fornuftigt Væsen. Man kan da sige, at Mennesket er født til Fornuft, til Retfærdighed, til Gudskundskab; men alt dette er kun tilstede i Anlæg, som skulle udvikles til Bevidsthed ved Vexelvirkningen med den hele øvrige Tilværelse; ligesom dette er Tilfældet med hvert enkelt Menneske, saaledes ogsaa med hele Menneskeslægten. Det er her kun Øiemedet at antyde denne Udvikling med Hensyn paa vor Gudsbevidsthed og vor Pligtbevidsthed, Udviklinger, som vel tildeels skee i Forening, men dog ofte tage forskjellige Retninger, indtil de ved en vis Fuldendthedsgrad strømme sammen til Eet.

Saalænge som Menneskeslægten staaer paa Aandsudviklingens første Stade, hvor den undersøgende Tænkning endnu ei har gjort sig gjældende, er det Aanden naturligt at antage Noget med den selv Beslægtet i Tingene udenom; saaledes blive Himmel og Jord for den barnlige Menneskeslægt fuld af tænkende, følende, villende Væsener. Allerede herved begynder den i Menneskeværsenet liggende Spire til Gudsbevidstheden at fremdrives; men det er kun en Spire, som maa udvikles ved de andre Verdenskræfters Medvirkning: uden dette vilde den qvæles af det Ukrudt, der voxer med den.

Menneskets Vexelvirkning med hans Lige hører med til hans Natur. Allerede Kjønsdriften og den ham indplantede Kjærlighed til hans Afkom vilde fordre dette; men hans øvrige Trang og Drifter kræve det ikke mindre: ja, man turde vel sige, at det hører til et fornuftigt-sandseligt Væsens Natur, at være et selskabeligt Dyr. Medens han modtager Indvirkninger af sine Lige, og atter virker paa dem, vækkes hos ham enFølelse af den Væsenslighed, der finder Sted mellem ham og dem. Vistnok maa en heel Række af Udviklingstrin gjennemgaaes, førend denne Følelse vinder sin hele Betydning; men lader os betragte, hvorledes denne Udvikling fører til Sædelighedsbegreberne. I lang Tid lider Kjærlighedens Væxt idelige Afbrydelser af den gjensidige Frygt hos den Ene for den Andens Begjærligheder og deraf følgende voldsomme Indgreb; imidlertid tilføie Menneskene hinanden snart Ondt, snart Godt, og herved opvækkes nogle Forestillinger om god og ond Villie, om Ret og Uret. Lad end disse Forestillinger være nok saa dunkle, de ere dog Udgangspunkter til den uoverskuelige Række af kommende Slægters Fremskridt. Efter lange Tiders vild Tilværelse, hvor de selskabelige Følelser kun fik lidet Raaderum for Selviskhedens mangfoldige Krav, naae de i en eller anden Egn saavidt, at de forene sig til fælles Hjælp og Forsvar; paa dette Stade fremkaldes Tanken hos dem om en deres Samfund vigtig Lov og Orden, som maa hævdes til fælles Bedste. Ved ethvert Samfundets Fremskridt udvikler sig denne Bevidsthed ydermere; Tanken om Pligt og Dyd fremtræder mere og mere. Lader os dog hverken her eller i det Følgende glemme, at alle disse udvortes og indvortes udviklende Aarsager ere Virkninger af den samme evige, levende Fornuft, ved hvilken Alt er skabt, skabes og vedligeholdes. Vi maae da sige os selv, at den Udvikling, som efter en eensidig Betragtning, der udelukkende fæster sig til den legemlige Natur, synes at staae i Strid med den aandelige, skeer efter den almægtige, allestedsnærværende Guddomsvillie.

Man vilde dog gjøre sig en falsk Forestilling om Menneskeslægtens Udvikling, hvis man tænkte sig, at Enhver bidrog ligemeget dertll. Der gives enkelte Høierebegavede, hos hvem disse Begreber først komme til nogen Klarhed, og som udtale dem for Mængden. Saadanne Mænd have ordentligviis ogsaa i mangfoldige andre Henseender et stort Forspring for de

Øvrige, vide et meddele dem mange nyttige Sandheder, f. Ex. Himmellegemernes tilkommende Stillinger og Aarstidernes Gang; de blive derfor betragtede som fortrolige med de Aander, man forestiller sig i Naturgjenstandene, det er: som Gudernes Fortrolige; de beundres og adlydes. Men disse Mænd ville selv have en dyb Følelse af, at Det, som de vide og meddele, er langt fra at være udelukkende deres eget Værk; thi Tankerne

hos dem ere opvakte udenfra, ved den Natur, de have iagttaget og tænkt over, og selv den indvortes Evne, hvorved de have bearbeidet det Modtagne, maae de føle som en Naturgave, som en Gudernes Gave; de føle sig selv som beaandede af Guderne, og kunne uden Bedrageri yttre sig som Gudernes Udkaarne. I denne uskyldige Tro er der upaatvivleligt en Sandhed, som tit i senere Tidsaldre oversees; det er jo den guddommelige Virksomhed og Lovgivning i Naturen og i Mennesket, der er kommen til en levende, skjøndt ikke forstandig-tydelig Bevidsthed hos dem. Jeg behøver vel neppe at sige, at Menneskeslægten saaledes vedbliver at udvikle baade sine moralske Begreber og sine Indsigter i Naturen fra Aarhundrede til Aarhundrede, fra Aartusinde til Aartusinde, og at det er de fornuftige Naturværker, Menneskene, som under bestandig Vexelvirkning med Naturen og med sig selv indbyrdes, ifølge nødvendige Tilværelseslove, hos sig udvikle disse Begreber og Indsigter.

Under denne Menneskeslægtens aandige Voxen udvikler sig tillige Guddomsbegrebet; ligesom al den øvrige Udvikling gaaer dette i Begyndelsen meget langsomt. Naturtjenesten var længe det mægtigt overveiende; men efterhaanden, som Menneskene overførte deres egen Skikkelse paa deres Guder, fremtraadte der ogsaa i disse mere af den moralske Natur; at de tillagde deres Guder mange umoralske Egenskaber, bør ikke skjule denne Sandhed for os. Menneskene tillægge deres Guder de samme moralske Egenskaber, som de have udviklet hos dem selv,forstaaer sig hver Gud med en Tænkemaade, som passer sig for hans Naturmagt; man maa ved denne Overveielse ikke glemme, at Mytherne fra først af dannedes i en Tidsalder, hvori de moralske Begreber endnu vare meget raae, og ingenlunde udelukkede den ubundne Vellyst, Rovbegjerlighed, Grusomhed; som Menneskene, saadanne ere ogsaa de Guder, de danne efter Naturdigtningens Love. Disse Guder bringe deres oprindelige Præg over i en paafølgende mere uddannet Tid, hvor dog atter Noget tildigtes; men endelig indtræder der en Tidsalder, hvor de findes aldeles stridende mod den opnaaede Dannelse, baade mod dens naturopfattende og dens moralske Bevidsthed. Først forkastes de gamle Guder af de Oplystere, siden af Flerheden. Naturligviis har denne Tingenes Gang sine store Forskjelligheder hos de forskjellige Folk; men dette vil dog være Hovedtrækkene deraf. Vistnok kunne vi ikke tale om den Tid, der gik foran Zoroaster eller Konfu-tse med samme Kundskab som om den, der gik foran Sokrates; men en beslægtet Tingenes Gang kunne vi neppe betvivle.

Naturvidenskaben har sin mægtige Deel i Gudskundskabens Omdannelse, idet den sætter de eengang tilbedte Naturgjenstande ud af de frie Væseners Række, og stiller dem under Naturens Love; thi det er f. Ex. forbi med Solgudens Tilværelse, naar hans Vogn styres uden ham, med Maanegudindens ligesaa, naar hendes Himmellys vandrer uden hendes Styrelse langt fra de Skove og Marker, hvorpaa hun undertiden nedsteg; ja alle Guderne forjages fra deres høie Bjergsæder, naar disse blive ret kjendte.

Der gives i Menneskeslægtens Udvikling fra Tid til anden Vendepunkter, hvor Aanden saaledes har vunden et nyt og høiere Stade; men de umiddelbareste Virkninger af denne Vinding er ikke uden sine vigtige Tab for den nærmeste Tid. Medens gamle indgroede Vildfarelser forjages, bortkaster man næsten altid i sit Seiersovermod store Sandheder, som vareknyttede dertil; og hos den aandigt umyndige Mængde, som ikke af Indsigt optages det Nye, men paa Andres Ord og uden klar Sammenhæng, opstaaer der en Usikkerhed angaaende alt Aandeligt, en Verdensanskuelsens Opløsthed og en Lovløshed i Liv og Levnet, som kaster et Folk eller hele Folkesamfund ind i en Vildfarelsernes og Formørkelsens Tidsalder, hvoraf de først efter Aarhundreder atter udredes.

Men disse Omvæltninger skulle ikke hindre os fra at see, hvorledes Fornuft og Lys atter seire; enhver Stræben efter at fatte Tingenes Sammenhæng, Tilværelsens Love bidrager sit til at føre Menneskeslægten til Gudskundskaben, selv naar dette ikke var tilsigtet, ja selv, naar en saadan Stræben havde det modsatte Øiemed. Alle Tænkningens Veie føre omsider til en fuldere Opfatning af alle Tankers store Heelhed; endskjøndt de ofte begynde med at føre derfra, maae de ved samtlige Tænkendes Bestræbelser bøies tilbage til det rette Midpunkt; thi Tænkningen tilintetgjør selv sine falske Retninger.

Lader os bane os Veien til dette Midpunkt ved at undersøge, hvor Eenheden er i alle Bestræbelserne til at finde en Grundsætning for Læren om Pligt og Dyd; som bekjendt har man som saadanne Grundsætninger opstillet:

frem din Fuldkommenhed: frem det almindelige Bedste: handl efter Grundsætninger, som kunde lade sig ophøie til almindelige Love o.s.v. Vi behøve ikke at nævne dem alle — hvilket desuden vilde være vanskeligt at udføre — det er os nok at sige, hvad de alle have tilfælles, og man vil da finde, at hvilkensomhelst man vil tage under Overveielse — med mindre det skulde være en, som enhver Fornuftig strax maatte forkaste — sigter til at rette vort Levnet efter Fornuften. Ingen af disse Grundsætninger indeholder hele Dydens Væsen; men dog have de bidraget til at lede dem, som fattede og fulgte dem, paa Fornuftens Veie; thi een fornuftig Levnetsforskrift, som man holder ret fast paa, nøder Mennesket, hvis han ikke vil falde i talløseModsigelser, til at rette sig efter alle andre Fornuftforskrifter, forsaavidt han fatter deres Sammenhæng med den, hvorfra han gaaer ud. Selv den Forskrift: „Frem Din egen Lyksalighed“, som i en raa Opfatning baade er afskyelig og fornuftstridig, vil, naar man ikke glemmer at regne den aandelige Glæde med til Lyksaligheden, fordre et fornuftstemmende Liv; kun maa man tilstaae, at denne Grundsætning er særdeles udsat for falske Anvendelser. Opfattes Lyksalighedsbegrebet ret fuldstændigt i dets Sammenhæng med hele Naturen, vil det føre til en sund Fremstilling af vore moralske Forhold fra en af dets Sider betragtet. Man maatte nemlig tage i Betragtning, at Mennesket, ogsaa da, naar han lader sig blænde af Lidenskaber og glemmer sin fornuftige Natur, ikke kan tilintetgjøre denne, eller den Indflydelse, Verdens Fornuftsammenhæng maa have paa ham; hvad Ondt han gjør, ja hvad Qndt han tænker, sætter ham i Strid baade mod hans egen Natur — om han end nok saa meget vil skjule det for sig selv — og imod hele Tilværelsen. Alt det, som er Synd i Religionens Betydning, er Ufornuft i den fande Verdensanskuelses; for den, som vel er gjennemtrængt af Overbeviisningen om hele Tilværelsens uendelige Fornuftighed, sammensmelter da Lyksalighed med Dyd og Fromhed. Der forstaaer sig, at det ofte koster stor Anstrengelse at sikkre denne Overbeviisnings Virksomhed mod de i de endelige Forhold mødende stærke Indvirkninger, saa at den ædle Overbeviisning ofte maa ligge under; men denne Menneskets Svaghed kan ikke afholde os fra at see en mægtig Støtte for det Gode i denne Overbeviisning.

Med Hensyn paa de allerfleste andre moralske Lærebygninger er det langt nærmere iøinefaldende, at de ville, at Menneskets Levnet skal indrettes efter Fornuften og naturligviis ikke efter nogen Enstigs Fornuft, men efter den evige Fornuft. Det er ikke blot vort Levnet, som derefter skal rettes, vort hele indre Væsen maa hengive sig til denne Fornuft og ligesom gaae opderi: Mennesket maa føle, at han i Tilegnelsen af den evige Fornuft har sin rette Livskilde, ellers bliver hans hele Liv kun en sønderreven, fornuftstridig, ulykkelig Tilværelse. Alt det, som opfordrer os til Ret og Dyd, opfordrer os, vel forstaaet, ogsaa tll et Liv i Gud, til Religion.

Denne Tænkemaade bestyrkes tillige ved den Overbeviisning, som udspringer af Naturvidenskaben, at hele Legemverdenen, hvilken man kun pleiede at betragte som en Modstand for den fornuftige Tilværelse, paa det Fuldkomneste er indlemmet deri; saaat der i Naturen virkes efter en af os uafhængig Fornuft, der dog er den samme, som vi ved vor frie Villie skulle stræbe at virkeliggjøre i Verden. Vi vide da, at vort hele saavel indvortes som udvortes Liv er i en desto fuldkomnere Samstemning med hele Tilværelsen, jo mere det føres efter den guddommelige Fornuft.

Men hvorledes forene vi denne Lære om Legemverdenens Fornuftlydighed med den unægtelige Sandhed, at vi ofte ved vor egen legemlige Natur og ved den udvortes Naturs Indvirkninger finde os fristede til at afvige fra det Gode? Denne Sandhed skal naturligviis ikke nægtes; men den bør betragtes i Sammenhæng med en anden ligesaa ubestridelig, at vor frie Tænkning ligeledes ofte leder os til Strid mod det Gode. Vi see da, at her handles om Endelighedens Lod, som vi vel uundgaaeligt ere underkastede, men dog i intet særskilt Tilfælde aldeles uforskyldt. Det gaaer hermed ligesom med vore paa de udvortes Naturbenyttelser henvendte Bestræbelser, især naar disse ere noget forviklede: det lykkes os ikke lettelig at indrette alt i saadanne Foretagender paa en Maade, at ikke nogle særskilte Deles Beskaffenhed eller Forhold til Omverdenen staae i Veien for Opnaaelsen af den største Fuldkommenhed; men det er ikke mindre hyppigt Tilfældet, at det er Feiltagelser i vore Tanker og vore Udkast til Indretningerne, som ere Skyld i Ufuldkommenhederne. Vi see da, at det baadei den egentlige moralske Verden og i den, som ligger udenfor samme, verken er det Legemlige som saadant lller Tænkningen som saadan, der er Anledning til vore Forseelser, men at denne ligger i Endelighedens Natur.

Er da Modsætningen mellem Gud og Verden Intet? Jo, den er ligesaa vis som Endeligheden. Kunde vi tænke os

et Menneske, som aldeles fuldkomment levede i Gud, saa vilde for ham selv, bortseet fra hans Betragtning af de andre frie Væseners Levnet, Forskjellen mellem Gud og Verden være ophørt; men dette Ideal opnaaer Ingen; kun saameget kan man sige, at jo kraftigere et Menneske stræber hen mod dette Ideal, jo oftere bliver det ham givet i hellige Øieblikke at tilintetgjøre hos sig denne Modsætning, idet at det fremtræder for hans aandelige Beskuelse, at det man kalder Verden er en Guddomsvirkning. Det forstaaer sig da, at jo mindre kraftigt Livet i Gud er hos et Menneske, desto stærkere bestaaer for ham Modsætningen mellem Gud og Verden; dog maa det ikke glemmes, at selv for Den, som mest stræber efter et Liv i Gud, staaer i en vis Betydning Verden i den allerstørste Modsætning til Gud, forsaavidt som han vil betegne alt Det i Endeligheden, som bortfjerner de frie Væsener fra Gud, med Navnet Verden, en Talebrug, som baade er fuldkommen forsvarlig og har gammel, hellig Hævd.

Men idet vi her have fremstillet Tilværelsen som et Fornuftrige, møder os en stor Tvivl med det Spørgsmaal: hvorledes forenes dette med Friheden, som jo tilsteder Misbrug, følgelig Ufornuft? Denne maa jo have en Indflydelse paa Verdens Gang! Førend vi forsøge at besvare os dette Spørgsmaal, bør vi minde os selv om, at dette udgjør en Hovedvanskelighed i alle Forsøg til en Verdensopfatning, hvorom selv den christne Kirke fører de stærkeste Vidnesbyrd. Nærværende Undersøgelses Øiemed fordrer ikke, at vi skulle besvare alle de Spørgsmaal, der kunne opstaae angaaende Friheden, men kundet her fremfatte, som blot vil have det oplyst, hvorledes et altomfattende Fornuftrige kan bestaae med de enstige Væseners Frihed; dette ville vi forsøge.

Forsaavidt Mennesket tænker, er han fri. Hans Frihed voxer med hans Tænkning. Uden denne staaer han under den ubevidste Naturs Love. Aldeles frigjort eller aldeles Naturtræl er Mennesket aldrig, han svæver mellem begge, kun med høist ulige Nærmelser til den ene eller til den anden af disse Tilstande. Den frie Tankevirksomhed er dog kun paa en betinget Maade unddraget Naturens Love, som jo ere eet med Tilværelseslovene. Det kunde vel synes, at de enstige Væseners Frihed maatte stride mod de almindelige Loves Herskab; men dette Skin forsvinder ved Sagens nærmere Betragtning. Vel er det aabenbart, at den frie Villie ofte frembringer Handlinger, som ikke blot i sig selv ere fordømmelige, men ogsaa i de nærmeste Virkninger stride mod det, som ellers skulde følge af de almindelige Fornuftlove. Det kunde da synes, at Gud kunde ved de endelige Væseners Misbrug af deres Villie nødes til selv at foretage vilkaarlige Handlinger, Handlinger, som maatte ligge udenfor den evige Fornuftorden; men herved er det at betænke, at ligesom det Fornuftstridige, der ofte indsniger sig i Tænkningen, omsider tilintetgjør sig selv, om det end har vedligeholdt et Sandhedsskin gjennem mange Tidsaldere, saaledes vil ogsaa det Fornuftstridige i Menneskenes øvrige frie Virksomhed tilintetgjøre sig selv. Tænkningen maa ifølge sin Natur virke efter de evige Naturlove, saaat dens ufornuftige Udskeielser stride imod dens Grundvæsen; heri ligger der allerede en Stræben til at svække det Ondes Kraft i den Villende selv. Desuden opfordres han ved hele Tilværelsens Fornuftighed, med hvilken han staaer i uopløselig Vexelvirkning, til at lade sine Tanker indordne sig i dens Gang, saa at den frie Villies Beslutninger med en vis Almindelighed indflettes i det Heles Fornuftharmonie, uagtet den ikke er selvstændig god; menforsaavidt som de ved den onde Villie frembragte Virkninger forstyrre visse Led i Fornuftordenen, ville de selv opvække Modvirkninger, som omsider tilintetgjøre det Onde.

Alt dette følger af Sagens Natur; men det trænger til Oplysninger. Vi ville begynde med et Exempel.

Sæt at et Menneste drives af en lastværdig Herskesyge. Denne Egenskab er i sit egentlige Grundanlæg ikke selv ond, saalidet som noget andet Naturanlæg; den indbefatter sædvanligviis en Evne til at ordne og styre, altsaa til at virke i Fornuftens Tjeneste; men den indeholder derhos en Lyst til at gjøre sin egen Villie gjældende og at tvinge Andre til Lydighed, og udarter tit til at efterstræbe dette, selv der, hvor Fornuftens Fordringer ikke medføre det. Den gode Herskelyst kan vel finde Modstand i Andres Selvraadighed, Fordomme og Egennytte, men understøttes af mange Andres Indsigt og gode Villie til at fremme det Fornuftige: den onde finder vel Lettelse ved Manges Trællesind, ja endog Hjelp af dem, som kunne vente Løn ved at gjøre sig til Redskab for den Herskesyges Villie; men den møder ikke blot Modstand i alle hine slette Hindringer, som modstaae det Gode, men ogsaa i Menneskenes rette Selvfølelse og Frihedssind. Den kraftige Herskelyst vil, naar den ikke selv noksom behersker sig, vel i Sammenhæng med det Gode den udretter, sætte meget Uretfærdigt igjennem; men det sees let, at de Kræfter, som understøtte dens gode Virksomhed, ere fornuftstemmende, og altsaa Intet

indeholde, som i Tiden nødvendigt maa tilintetgjøre sig selv: hvorimod de Kræfter, som understøtte dens slette Virksomhed, ere fornuftstridige, indeholde følgelig Modsigelser baade mellem hverandre indbyrdes og mod den hele øvrige Tilværelse. Den dygtige Herskelyst er et Kraftpunkt, hvorfra mangfoldige Virkninger udgaae, hvilke beherskes desto fuldere af Kraftaanden, jo nærmere de ere den baade i Tid og Rum, men undslippe den desto lettere, og ligger desto lettere under for fremmede Indvirkninger, jo mere de fjernes fra Udgangspunktet. Detforstaaer sig, at disse Bestemmelser kun udgjøre de mest almindelige Hovedtræk, og at der kan forekomme mange tilsyneladende Undtagelser, for hvilke det hist og her kan være vanskeligt nok at gjøre Rede; meget vil endnu blive klarere ved at udvikle vort almindelige Exempel i et Par Forgreninger. En af Herskelystens største Yttringer er, som bekjendt, Erobringssygen; at Herskelysten ikke er dens eneste Kilde, men at blandt andet Ærgjerrigheden medvirker deri, vil ikke formindske Anvendeligheden af de Grundsætninger, vi her ville belyse. Erobreren vil ikke let opnaae Meget, naar han ikke i de andre Lande møder en Sløvhed og Opløsning, der fordre vækkende og ordnende Kræfter; disse bringer Herskeraanden med sig. Vistnok gaaer der snart i høiere snart i lavere Grad Forvirring og Ødelæggelse foran den nye Tingenes Orden; men her ligne Frihedens Virkninger Naturens, efterdi de, trods alle Uligheder dog maa virke efter Tilværelsens Grundlove: dersom Erobringen udarter til en lang Undertrykkelse, kan den enten netop ved sit Tryk og Uretfærdighed vække de Kræfter, som fordres til at afkaste Aaget — og da gaaer Folket fornyet og forynget ud af Kampen — eller Overmagten møder ingen tilstrækkelig Modkraft — og da ville Seierherrerne danne et nyt Folk i Landet, hvori det Brugbare af de gamle Kræfter optages. De gode Kræfter, som Seierherren vækker baade i sit Folk og hos de Overvundne, og de gode Love og Indretninger, han indfører, ville have en lang Varighed: det for Verden Skadelige vil undergaae ved alle de Modkræfter, det maae vække. Vi maae kun her minde os selv om, at Aarhundreder ere korte Tidsrum i Menneskeslægtens Historie.

Despotiet ledsager som bekjendt næsten altid Erobringssygen, men kan ogsaa bestaae for sig selv; det trives kun, hvor Folkets aandelige Kræfter ei ere udviklede nok, eller ifølge falske Udviklingsretninger ere svækkede. I sidste Tilfælde kan Despotiet ofte vare meget længe; men hvis der ikke i Folketselv opstaaer tilstrækkelige Modkræfter til at overvinde Trykket, ville udvortes Magter tidligere eller sildigere udrette dette.

Førend jeg gaaer videre, maa jeg afhandle en Indvending, som paa det endelige Stade er uovervindelig, men seet fra det Stade, hvorfra det Hele uoverskues, taber al sin Vægt. Man kan nemlig, med Øiet fæstet paa det Endelige, indvende: Hvad hjelper det de utallige Væsener, som lide, som maaskee lide baade aandeligt og legemligt, som maaskee lide deres hele Levetid, at de Ulykker, som ramme dem, tilintetgjøres i en høiere Tingenes Orden. Denne Indvending er gammel, og Svaret ligesaa; men Indvendingen kommer igjen, hvergang Nogen søger at stille Menneskene Tingenes evige Fornuftorden for Øie; derfor maa Svaret ogsaa hvergang gjentages, og det saameget mere, som det i hver Fremstilling faaer noget Nyt i sin Belysning. Først og fremmest maa her bemærkes, at nærværende Fremstilling ikke gaaer ud paa at godtgjøre Tilværelsens Overeensstemmelse med vore, deels paa det sandselige Stade fattede, deels ved eensidig Tænkning dannede Fuldkommenhedsbegreber: vi ville blot hævde den Sandhed, at det Fornuftstridige omsider tilintetgjøres i Tilværelsens evige Fornuftvirksomhed, og at det Fornuftstemmende man seire. Vi maa blot her tilføie den Bemærkning, at Noget, som i sig selv er fornuftstemmende, dog til en given Tid kan være i Strid med det Heles Fornuftorden, og derfor maa undergaae, for i rette Tid at opstaae paa ny.

Vi maa fremdeles minde Indvenderen om, at der ingensinde er bleven funden nogen Lærebygning, hvori det Onde, hverken det physiske eller det moralske, har ladet sig fremstille som tilintetgjort og opløst i et Gode, saalænge man blot vilde holde sig paa det endelige Stade: man maatte henvise til Livets Fortsættelse ud over Jordelivet; men denne Fordeel savner heller ikke vor Opfatning: Troen paa et saadant fortsat Liv er den endog naturlig, som i det Følgende vil sees antydet.Her holde vi blot fast paa Tingenes Fornuftsammenhæng, enten denne saa smigrer eller trodser vore Ønsker.

Vi maa endydermere minde os selv om, at enhver endelig Tilværelse er noget Uendeligtlidet i Sammenligning med det Hele; om ogsaa nogle Virkninger af den frie Villies Misbrug og Feilbarhed kunne udstrække sig gjennem Aarhundreder, ja gjennem Aartusinder, vedbliver alt dem dog at staae i dette uendelige Lidenheds

Forhold. Ingen vil kunne nægte denne Sandhed; men det vil maaskee oplive Indsigten, gjøre den virksommere, naar den oplyses ved en Anskuelse; vor Jordklode frembyder os Middelet hertil. Uden at gaae længere tilbage, end vi kunne lade os lede ved sikkre Kjendsgjerninger, see vi, at den maa have været til i Aartusinder, førend organiske Skabninger udviklede sig derpaa, at nye Aartusinder henrandt under en Tilstand, hvor kun blomsterløse Væxter og kun knogelløse Dyr vare komne frem paa den, og at en heel Række af store Tidsrum, hvoraf hvert begyndte med det tidligeres Undergang, endvidere forløb; hver dannende et nyt Fremskridt i Udviklingen, indtil Mennesket fremkom. Hvad er den hele Tid, hvori Menneskeslægten har været til, imod denne uoverseelige Række af Aartusinder? og hvad ere atter de enkelte Tidsrum i Menneskeslægten imod den hele Tid, den har været til? ei at tale om den Tid, som kan ventes; og dog have vi ikkun her taget Jordkloden til Exempel, det hele Verdenssystem viser os usigeligt længere Tidsafdelinger.

Som Jordkloden har udviklet sig, saaledes har Menneskeslægten uagtet den frie Villies Indgreb; paa Naturens Løb er denne Indvirkning øiensynligt ringe. Jeg har vel hørt Theologer, som ved en bogstavelig Opfatning af nogle Bibelord, have ladet sig forlede til den Paastand, at den legemlige Død var kommen ind i Verden ved Syndefaldet; men at de befinde sig i en Misforstaaelse, derom vidner Naturen klart, idet den viser os Undergang, Død og utvivlsomme Spor af Smerter, førMenneskeslægten fremkom paa Jorden; og derhos vise alle Undersøgelser over Menneskelegemet, at dets Grundindretning medfører Dødeligheden.

Vi maa da ifølge alt det Foregaaende antage, at Menneskeslægten udvikler sig efter Fornuftlove, at den Række af Forandringer, som foregaae med den, er trods mange Svingninger af Frem- og Tilbagegange dog en virkelig Udvikling, og at den frie Villies Indgreb uagtet tilsyneladende Forstyrringer dog maa tjene den evige Fornuftorden. Vi kunne endnu føie til, at Menneskefornuften uophørligt udvikles til en større Rigdom paa Kundskaber og Klarhed af Indsigter, og ved disse til en større Magt mod Vildfarelserne. Kort, vi kunne tilegne os den glædelige Overbeviisning, at alle os i Menneskeslægten mødende Forvirringer, som tildeels endog i nærværende Tider synes truende, ikke forbyde os at forudsee, at Menneskeslægten mere og mere nærmer sig til at virkeliggjøre et Fornuftrige paa Jorden, naturligviis kun under alle de Indtrækninger, Endeligheden medfører.

Vi vende tilbage til et nyt Overblik over de fornuftige Jordbeboeres Vexelvirkning. Den Aandsudvikling, hver enstig Jordbeboer har, er et forenet Værk af hans egen Virksomhed og af hele Omverdenens Indvirkning, i hvilken hans samtlige Medmennesker ordentligviis have den væsentligste Deel. Intet Menneske kunde hos sig selv have udviklet alle de Kundskaber og Indsigter, som hele Menneskeslægten har fostret: ja, et Menneskeliv forslaaer ikke engang til at fatte dem alle i deres hele Fylde. Det Høieste, et Menneske kan opnaae i Dannelse, er at gjennemtrænge en begrændset Kundskabskreds med dyb Indsigt, og ved Hjelp af den herved opnaaede Aandsudvikling, forenet med en videbegjærlig Omskuen, at danne sig et nogenlunde klart Billede af den hele Tilværelse. Med Hensyn paa alt det Meget, han ikke har kunnet tilegne sig ved egen fuldstændig Grandskning, maa han støtte sig til den øvrige Menneskeslægt; han maa modtage det som en Gave fra den heleTilværelsen gjennemtrængende Fornuft. Det er et Lys, som lader ham see, hvad der laae skjult i hans eget Væsens bundløse Dyb. Hans Opfatten og Tilegnen er da en Tro. Dette Udtryk kan dog tages i en mere eller mindre omfattende Betydning, og i den snævrere kun bruges med Hensyn paa de Sandheder, som nærmere vedkomme Tilværelsens egentlige Grundvæsen. Skarpe Grændser lade sig dog her ikke drage; thi jo høiere den ret sande og naturlige Aandsudvikling er, hvortil et Menneske har hævet sig, desto flere Midler har han til at styrke sig i Troen paa det Sande: ja, han formaaer ofte derved at forvandle det, som for Andre maa være Tro, til Viden; men selv hvor han maa blive staaende ved en Tro, kan han bringe den til en høiere Klarhed og Styrke, ved at støtte den til de øvrige Sandheder, som leve i hans Bevidsthed. Men i al vor aandelige Stræben maae vi, for ikke at vildledes, stræbe at bevare den naturlige Sandhedskjærlighed i al dens Uskyldighed; thi vi fristes ofte af vore Begjærligheder til at antage Noget for Sandt, fordi det smigrer disse. Blandt saadanne Fristelser er Lysten til at sige sine Medmennesker noget Overordentligt, Noget, som kan erhverve den Talende deres Beundring, en af dem, som lettest faaer Magt med Mænd, der ville optræde som Menneskeslægtens Lærere og Ledere.

Alle de klare og rene Sanheder, som opstaae i Mennesket, ere, ifølge Alt hvad vi her have seet, Aabenbaringer af den evige Fornuft. Den, som finder dem og forkynder dem, er forsaavidt et Guddomsredskab. I samme Grad som

den aabenbarede Sandhed er større, mere omfattende, mere opløftende, i samme Grad er den i Forhold til Endelighedstilstanden, som paa et lavere Stade udelukkende kaldes Natur, overnaturlig; omendskjøndt den i Guds evige Natur er fuldkommen naturlig. Et udvortes Kjendetegn paa Aabenbaringens høie Væsen er Storheden af dens Virkning; vel at mærke ikke blot en verdslig stor Udstrækning, men nærmest Storheden af den Virkning, Menneskeslægten fornemmer i sig,den Forædling, den Opløftelse, den Tilnærmelse til Gud, som Slægten derved bliver sig bevidst.

Hovedøiemedet af det, som her er sagt om Frihedsforholdene, var at vise, at samtlige frie Væsener paa Jorden ere bestemte til at danne et Fornuftrige, og at et saadant allerede ifølge Tingenes Natur bestaaer; men at det med fortsat Udvikling maa bringes til en alt større og større Fuldkommenhed; hvad jeg har sagt Mere end det hertil Nødvendige, er kun bleven tilføiet for at forebygge Misforstaaelser. Anvendelsen heraf paa de fornuftige Beboere af andre Kloder er nu let; de ere dannede efter samme Fornuftlove, som Beboerne paa vor Jordklode; de maae da være forgjængelige i samme Betydning som Menneskene: de maae følgelig begynde deres Tilværelse, hver til sin Tid og sit Sted: de maae fornemme Omverdenens Indvirkninger og derved faae en Bevidsthed om det, der stemmer med deres Villie eller modstrider den, det er, de maae føle Lyst og Ulyst: de maae begynde deres sandselige Tilværelse med Fornuftanlæg, være drevne til at udvikle disse baade ved Naturdrift og ved den hele Omverdens vækkende Indvirkning. Enhver maa af de andre frie Væsener modtage Indvirkninger, hvoraf nogle stride imod hans Villie og Velværen, andre stemme dermed. Kampen mellem de stridige Villier maa udvikle Begreber om Villies-Love, som vel ikke ere tvingende, som Naturlovene, men fordre, at de med Frihed skulle stræbe at virkeliggjøre den evige Fornufts Forskrifter. De ville, ligesaalidet som Menneskene her paa vor Jord Alle være komne ind i Tilværelsen med ligestore Evner — thi hvert Ensters Tilværelse begynder under andre Betingelser i Tiden og i Rummet — derfor vil det, ligesom paa Jorden, skee, at de Høierebegavede blive deres Medvæseners Ledere i større eller mindre Omfang alt efter deres Evner. De maae med fælles Naturdrifter, med fælles Trang til at overvinde den villieløse Natur, ved fælles Lyst til at begribe Tilværelsen føle sig opfordrede til at virke iSamfund; kort, Hovedtrækkene i deres aandelige Væren maa stemme med dem, vi have seet hos de frie Væsener paa Jorden.

Efter at have indseet denne Væsenseenhed i den moralske Verden, maae vi dog være meget forsigtige ihenseende til vore Forsøg paa videre at udvikle denne Grundanskuelse. Vi kunne under et saadant Forsøg let fristes til at overføre jordiske Eiendommeligheder paa hele Tilværelsen; hvad jeg i Anledning af Kundskabsevnernes Væsenseenhed har sagt om den vidtudstrakte Mulighed af andre Tilværelsesformer, endskjøndt de alle have eet Grundvæsen, det finder atter Anvendelse her. Man tænke sig kun de høist forskjellige Tilstande, hvori vi træffe Menneskeaandens Udvikling, under de forskjellige Tilværelsesbetingelser her paa Jorden! Men hvad ere disse Betingelsers Uligheder imod dem, som maae finde Sted fra Verdensklode til Verdensklode! Imellem de talløse Verdenskloder gives der alle mulige Uligheder i Henseende til Alder, til Deeltagelse i Lyset, i Opvarmning o. s. v. Vore nogenlunde bestemte Kundskaber om disse Betingelsers Ulighed er indskrænket til en usigelig ringe Deel af det Hele; Anvendelsen heraf til videre Slutninger, de bestemte aandelige Tilværelsesformer vedkommende, maa være endnu mere indskrænket. Verdensklodernes Uligheder i vort Solsystem ere allerede meget store, udstrække vi vor Tanke til hele Verden, blive de utallige: paa nogle Verdenskloder ville Skabningerne være langt større, paa andre langt mindre: paa nogle Kloder ville de være dannede af en langt tyndere Materie end hos os, ja, denne kan maaskee i Tyndhed nærme sig Ætherens, paa andre kunne de være dannede af en tættere: paa nogle Kloder kunne de fornuftige Skabninger være skikkede til at modtage langt hurtigere, langt finere, langt mere klare Indtryk end paa vores, paa andre tvertimod. Gaae vi nu over til Aandskraften og Aandsudviklingen selv, da tør vi ei antage mindre Forskjelligheder. Vi kunne vel slutte, at der gives Fornuftvæsener med svagere Evner end vi;men overveie vi ret, hvor saare dybt vi staae under det, vor Fornuft efterstræber, føle vi os tvungne til at antage, at der gives usigelig mange Udviklingstrin over det, hvorpaa vi selv befinde os. Dog lad dette ikke nedtrykke os! Vor Slægt er endnu ung her paa Jorden, og synes at have en lang Fremtid til høiere Udvikling; og vi tør haabe, at de, som til en given Tid have fuldendt deres Bane her, ville andensteds kunne hæve sig til større Høider.

*

4.

Kundskabssamfund mellem Verdenskloderne.

Vi have seet, at vor Klodes Beboere have nogen Kundskab om Tilstanden paa de øvrige Verdenskloder. Med Hensyn til den moralske Verden paa de fremmede Kloder fandt vi os indskrænkede til at bekræfte, at dens Grundvæsen maa være det samme som hos os; men til at fastsætte Noget om de Eiendommeligheder, den kunde have paa hver, savne vi Midler. I Henseende til Kundskaben om Naturlovene fandt vi os noget mindre indskrænkede; vi kunne om alle Planeter i vort Solsystem sige længden af deres Aar: om dem, vi kjende bedst, kunne vi sige Længden af deres Dage, deres Sol- og Maaneformørkelser, Faldets Hurtighed, kastede Legemers Bane, Massens Tæthed, Lysmængden, de modtage fra Solen o.s.v. Ligesaavel som vi nu her hos os vide dette om andre Kloder, maae vi antage, at fremmede Kloders Beboere ere i Stand til at vide noget om Tilstanden paa vor Klode. De Beboere af fremmede Kloder, som have høiere Evner end vi, eller have gjort større Fremskridt, kunne naturligviis vide Mere om Tilstanden paa vor Klode, end vi formaae at vide om Tilstanden paa deres; men vi selv ville sikkert ikke blive staaende ved den Kundskab, men overveie vi ret, hvor saare dybt vi staae under det, vor Fornuft efterstræber, føle vi os tvungne til at antage, at der gives usigelig mange Udviklingstrin over det, hvorpaa vi selv befinde os. Dog lad dette ikke nedtrykke os! Vor Slægt er endnu ung her paa Jorden, og synes at have en lang Fremtid til høiere Udvikling; og vi tør haabe, at de, som til en given Tid have fuldendt deres Bane her, ville andensteds kunne hæve sig til større Høider.

*

4.

Kundskabssamfund mellem Verdenskloderne.

Vi have seet, at vor Klodes Beboere have nogen Kundskab om Tilstanden paa de øvrige Verdenskloder. Med Hensyn til den moralske Verden paa de fremmede Kloder fandt vi os indskrænkede til at bekræfte, at dens Grundvæsen maa være det samme som hos os; men til at fastsætte Noget om de Eiendommeligheder, den kunde have paa hver, savne vi Midler. I Henseende til Kundskaben om Naturlovene fandt vi os noget mindre indskrænkede; vi kunne om alle Planeter i vort Solsystem sige længden af deres Aar: om dem, vi kjende bedst, kunne vi sige Længden af deres Dage, deres Sol- og Maaneformørkelser, Faldets Hurtighed, kastede Legemers Bane, Massens Tæthed, Lysmængden, de modtage fra Solen o.s.v. Ligesaavel som vi nu her hos os vide dette om andre Kloder, maae vi antage, at fremmede Kloders Beboere ere i Stand til at vide noget om Tilstanden paa vor Klode. De Beboere af fremmede Kloder, som have høiere Evner end vi, eller have gjort større Fremskridt, kunne naturligviis vide Mere om Tilstanden paa vor Klode, end vi formaae at vide om Tilstanden paa deres; men vi selv ville sikkert ikke blive staaende ved den Kundskab,som vi nu have om Tilstanden paa fremmede Kloder. Lader os i Tanken forflytte os 300 Aar tilbage i Tiden, omtrent til Bekjendtgjørelsen af det Copernikanske System. Hvad vilde man da have sagt om Dem, der havde formodet de dengang ubekjendte Sandheder, som vi nu med Vished vide om fremmede Verdenskloder? Hvad vilde man have sagt om Den, der meente, at Planeterne ere Kloder som vores, med Aars- og Dagstider? Hvad vilde man have tænkt om Den, der forudsagde, at man vilde komme til at opdage Bjerge i Maanen, at maale disses Høide rc., og at udkaste Kaarter over den til os vendte Side af Maanen, saa nøiagtige, at de i visse Henseender overgaae dem, som vi kunne have over Jordens Overflade? Hvad vilde man have tænkt om Den, der vilde have paastaaet, at Fixstjerne ere fjerne Sole, hvoraf mange maa være større end vor Sol? Vilde de ikke været blevne betragtede som Drømmere? Nei, kan man sige, ikke af Alle. Nogle Faa antoge jo i Oldtiden Endeel af Dette, endskjøndt ikke med Understøttelse af alle de

Grunde, vi nu have for disse Sandheder. Vel sandt, nogle Faa indsaae det; men neppe Een blandt Millioner Mennesker; Mængden, endog af de Oplyste, maatte finde saadanne, vidt ud over den vanlige Kundskabskreds hensvævende Tanker, latterlige. Maa man ikke under lignende Betingelser vente lige Skjæbne i vor Tid? Ganske vil man vel ikke undgaae den; men maaskee man dog turde haabe den noget mildere, ifølge den større Erfaring vi nu have om den Kraft, hvormed Opdagelserne Tid efter anden overspringe de Grændser, man før holdt for de yderste. Ingen vil nægte, at vi endnu ere langt fra at have naaet den Indsigt i Verdensbygningen, som er os mulig, naar man betænker, hvorledes vore Opdagelsesmidler uophørligt voxe, og hvorledes den ene Videnskabsgreen understøtter og styrker den anden, faaer man en levende Følelse af, at Grændsen ligger uendeligt langt borte. Tyge Brahe havde endnu ikke Kikkerten eller det astronomiske Uhr eller Mikrometeret. Selv eet Aarhundredeefter ham, vare endnu Kikkerter og Teleskoper ufuldkomne Redskaber imod dem, som vi skylde Dollond og Herschel, og selv disse ere atter storligen blevne overtrufne, isærdeleshed Kikkerterne, af dem sum Frauenhofer og hans Efterfølgere have tilveiebragt. Uhre og Maaleredskaber ere bragte til en Fuldkommenhed, som synes nær ved det Opnaaeliges Grændser; men Astronomerne stræbe med Rette efter en endnu større Tilnærmelse, fordi de vide, dette Lidet kan føre til Meget, som ellers ei lod sig opnaae. En anden Forstærkning har Videnskaben vunden ved de langt talrigere Dyrkere, den har faaet, og det langt fuldkomnere Grundlag af Kundskaber, hvorfra de kunne gaae ud. Endeligen erholder Videnskaben om Verdenskloderne en stor Understøttelse af de Fremskridt, de øvrige Dele af Naturvidenskaben opnaae; saaledes har f. Ex. Geologien sat os istand til at gjøre Slutninger til Verdensklodernes indre Bygning i Almindelighed; vor stigende Kundskab om Jordklodens Magnetisme giver os Udsigter til at kjende de øvrige Kloders. Vore uophørligt fremskridende Indsigter i Lysets og Varmens Natur, ville i sin Tid gjøre os bekjendte med for os endnu hemmelige Forhold paa fremmede Kloder. Ja, det turde vel være tilladt, som en usigelig fjern Udsigt, at tænke sig, at vi kunde komme til en saadan Kundskab om Organismens Love her paa Jorden, at deraf kunde gjøres nogen Anvendelse paa fremmede Kloder. Jeg seer vel, at Springet er uhyre; imidlertid maae vi betænke, hvilke overordentligt store Fremskridt vore Kundskaber om den dyriske Naturs Love have gjort i de sidste halvthundrede Aar. Den Sammenhæng, hvori vi nu kunne bringe den i gamle Aartusinders Række undergangne Dyrverden med den nærværende, den Eenhed af Love, hvorunder man kan sammenfatte dem, giver Haab, at vi engang skulle angive Betingelserne for hvert Udviklingstrin i Dyreriget, ja Betingelserne for Former, der aldrig ere komne til Virkelighed. Vel sandt, at det endda herfra er et tilsyneladende uudførligt Spring til Kundskaben omorganiske Væsener paa fremmede Kloder, hvor der ikke blot kan være, men hvor der maa være ganske andre Stoffer end her paa Jorden; men ogsaa Chemien vil i sin Tid finde almindelige Love for Stofdannelsen, ved hvis Hjelp vi kunne gjøre Slutninger til det, som skeer paa fremmede Kloder.

Vi haabe da, at vi her paa Jorden stedse mere og mere ville komme til Indsigter, der lade vor Aand, usigelige mere end nu, gjennemskue, hvad der skeer i fjerne Verdenskloder, og i samme Maade udvide vor aandelige Tilværelse til en Deeltagelse i Verdensaltet. Tænke vi os nu, at dette atter skeer med Hensyn paa os fra andre Verdenskloder, saa seer man, at der i den endelige Tilværelse er et Anlæg til, at det ene Verdensled skal ved aandige Kræfter opfatte det andet, at altsaa ethvert væsentligt Verdensled skal komme til en Bevidsthed om det Hele, at der endog i det Ene skal være en Viden om den Viden, om den Tro, om den Gudsbevidsthed, som findes hos det andet, kort, at hele Tilværelsen ikke blot ved sit Udspring og Styrelse af den evige, almægtige Fornuft er et sandt Fornuftrige; men at der er et Anlæg til en Fornuftsammenhæng mellem de endelige tænkende Væsener selv, et Anlæg, som fra vor, Jordbeboernes, Side endnu kun har naaet en ringe Grad af den Udvikling, der kan haabes, hvorimod det sandsynligviis paa nogle Punkter af hele Tilværelsen allerede har naaet en langt høiere Fuldkommenhed. I Tingenes Væsen ligger det saaledes, at vi med den rigeste Betydning af Udtrykket tør sige: Hele Tilværelsen er et Fornuftrige.

*

Videnskabsdyrkningen som Religionsudøvelse.

Videnskabsdyrkningen, betragtet som Religionsudøvelse.

(En Tale, holden ved Universitetsfesten for den lutherske Reformation 1814).

(Denne korte Tale lader jeg her aftrykke, fordi den samler i et Overblik mange af de Tanker, som ere udviklede i de andre Dele af denne Bog, og ved sin Korthed tjener til at fæste Blikket ret kraftigt paa Eenheden. Jeg har ladet den trykke uforandret i alt Væsentligt, fordi Sammenligningen af en Forfatters nærbeslægtede Arbeider, mellem hvilke der ligger et Tidsrum af 35 Aar, kan have sin Nytte.

Med Hensyn paa det af Omstændighederne betingede i Talen, maa jeg anmærke, at Festen dengang ikke blot var en Mindedag for Religionsforbedringer og for Universitetets Omdannelse under Christian den Tredie, men ogsaa Indvielsesdagen for de nye akademiske Borgere.

Talen holdtes paa Latin; men jeg udgav den paa Dansk i Molbechs Athene for Februar 1815.)

I Følge vort lærde Samfunds Love er det i Dag faldet i min Lod, ved en offentlig Tale at gjenkalde os Mindet om den sande Troes lykkelige Gjenfødelse i vort Fædreland. Saa skjøn og begeistrende endog denne Gjenstand er, vilde jeg ikke destomindre, naar jeg betragtede min Mangel paa Talergaver og Talerøvelser, skjælve tilbage herfra, dersom ikke en hellig Pligt paalagde mig at fremtræde; men just denne Pligt lover migogsaa af Eders Retfærdighed den skaansomste Bedømmelse, og saaledes giver da her, som overalt, Pligtens Bevidsthed Mod til at opfylde den.

Hvergang andagtsfuld Taknemmelighed forsamler Mennesker til en Høitid for Befæstelsen af Sandhedens Rige iblandt dem, synes det mig, at man burde minde hverandre om, at dette Rige, skjøndt i sig selv evigt og uforstyrreligt, for os kan tabes, naar vi ei selv med samvittighedsfuld Iver bevogte det; thi uophørligen maa Mennesket frygte sin egen Svaghed. Neppe er een Vildfarelse nedslaaet, før en anden atter reiser sig, som man allerede troede begraven i dyb Forglemmelse, og saa skrøbelig og vankelmodig er den menneskelige Natur, at de fleste letteligen fra een Vildfarelses Yderlighed vende sig til den modsatte, som før var Gjenstanden for deres Had og Foragt; men Sandhedens faste Midpunkt gaae de forbi, forsmaaende det rene Lys, hvoraf dog alle Vildfarelsens Glimmerfarver have laant deres Skin. Gaves der saaledes en Tid, da Videnskabernes Udvikling tilbageholdtes ved den daarlige Indbildning, at de vare Tro og Gudsfrygt farlige, saa kunde mange ikke komme til Indsigt om denne Vildfarelse, uden at forfalde til den modsatte afskyelige Mening, at Religionen burde udryddes som Fornuftens evige Fjende; men neppe er det kommen saa vidt, at denne Menings Tilhængere skamme sig ved deres ugudelige Vanvid, før man seer den gamle Frygt for Videnskaben paa ny yttres, og det for en Deel af de samme Mennesker, som for ivrigt hængte ved den modsatte Vildfarelse.

Kun for deres egen Skuld beklage vi dem, der saaledes uophørligen vaie hid og did for hver Menings Vindpust; men paa Menneskeslægtens Vegne beklage vi de mange fortrinlige Ynglinger, som, varme for alt Ædelt og Godt, men endnu ei komne til det rette Overblik, blot have grebet den ene Vildfarelse, fordi de levende følte den Modsattes Vederstyggelighed. Det er en saadan Mistillid til det Lys, Gud i Fornuften gavos, der i de senere Aar har forledet saa mange tildeels vistnok ædle Mænd, til at bortbytte det Lutherske Samfunds Frihed i Christo med den romerske Kirkes Præstetrældom. En Forvildelse, hvorpaa vi vel maae hente næsten alle Exempler fra Fremmede; men som vi dog neppe savne Grunde til kraftigt at arbeide imod.

Under saadanne Omstændigheder troer jeg det da ikke upassende, om vi, i Anledning af Dagens Høitid, søge at bekræfte vor Overbeviisning om Religionens og Videnskabens Harmoni, ved at betragte: hvorledes

Videnskabsmanden, naar han tilfulde forstaaer sin egen Bestræbelse, maa ansee Videnskabenes Dyrkelse som en Religionssag.

Dersom det her blot var mit Øiemed at vise, at Gudsfrygt maa avle Videnskab, saa vilde jeg beraabe mig paa den fra alle Sider erkjendte store Sandhed, at Kjærlighed til Gud er Væsenet i al Religion. Slutningen vilde da være let, at Kjærlighed til ham, fra hvem al Sandhed kommer, maatte avle Lyst til at kjendt den i alle dens Forgreninger; men da vi her ville see Videnskaben formedelst sig selv erkjendt for Religionspligt, saa er det nødvendigt for os at trænge dybere ind i Videnskabelighedens Væsen.

Her viser det sig da, at Menneskets grandskende Blik, det være sig nu henvendt paa hans eget indvortes Væsen, eller paa den ham omringende og medindsluttende Skabning, stedse henledes til Altings evige Ophav. I al Grandskning er det endelige Øiemed at finde, hvad der har en virkelig Tilværelse, og at see dette i sin rene Glands, adskilt fra alt Det, som blot ved en Skintilværelse skuffer den Uopmærksomme. Videnskabsmanden vil da vide, hvad der er det Bestandige midt i alle Afvexlinger, det Uforaarsagede, der skjuler sig bag de utallige foraarsagede Ting, det Eenhedsbaand, der gjør, at Tingene i alle deres mangfoldige Fordelinger og Adskillelser dog ikke adsplittes. Snart maa han erkjende, at kun det Uafhængige kan være det Bestandige,og det Bestandige det Uafhængige, og at den sande Eenhed ikke kan være adskilt fra nogen af dem; og saaledes ligger det da allerede i Tænkningens Natur, at den intet urokkeligt Hvilepunkt, ingen Beroligelse finder, uden i den vexelløse, evige, uforaarsagede, Alt foraarsagende, Alt omfattende Alfornuft.

Nøies han ikke med denne eensidige Betragtning, men søger med Erfaringens Øie at gjennemskue Verden, saa seer han alle de Ting, om hvis Virkelighed Mængden troer sig mest forsikkret — de legemlige — aldrig at have nogen stadig Tilværelse, men altid kun at være paa Veien fra Fødsel til Undergang. Spørger han sig da, hvad deri er det Bestandige, saa svare Fornuft og Erfaring eenstemmigen: at det kun er de Kræfter, som frembringe Tingene, og de Love, hvorefter disse virke; men Kræfterne opløse sig alle i een paa tvende modsatte Maader sig yttrende Grundkraft, og Lovene vise sig ved nøiere Undersøgelse at være en hele Naturen gjennemtrængende og beherskende Fornuft. Sammenfatter han nu ret hele Naturens Harmoni, saa seer han, at dette ikke blot er et Begreb, en abstract Forestilling, som man kalder den; men at den Fornuft og den Kraft, hvilke enhver Ting skylder det, som deri er Væsen, kun er Aabenbaringen af en selvstændig, levende Alfornuft. Det Bestandige i Naturen kommer da fra den evig Selvstændige; Livsyttringerne fra ham, som har Livet i sig selv, det Heles Sammenhæng og Harmoni fra den ene fuldkomne Viisdom. Hvorledes kan han da, naar han seer dette, andet end besjæles af den dybeste Ydmyghedsfølelse, Andagt og Kjærlighed? — Har Nogen lært andet i Naturens Betragtning, saa kan det kun have været, fordi han tabte sig i det Adspredte og Mangfoldige, og ikke opløftede sig til Sandhedens evige Eenhed.

Forsøge vi nu at opsvinge os paa Aandens Vinger, der, saa svage de end ere, dog gaves de Dødelige, paa det at deskulde løsrive sig fra Støvet; vove vi, uagtet vi dybt føle vor Ringhed, at opløfte Øiet til den Alfuldkomne for at skue saa dybt ind i hans Væsen, som vi efter vore Kræfters Begrændsning formaae, da fremstiller sig deri for os tre Grundegenskaber eller meget mere Grundvæsener.

Hans Selvstændighed, den væsentlige Maade, hvorpaa han oprinder af sig selv, og beroer paa sig selv, maa som den ubegribelige Grundvold være det Første. Uadskillelig herfra er hans Virksomhed, som vi ogsaa med et andet Udtryk kunne kalde hans Liv, i hvis Væsen det ligger, at han formedelst sin evige Selvforestillen føder sig selv af Evighed. Af begge endeligen udspringer det hele Væsens indvortes Harmoni, der ikke blot er en Egenskab, men en levende, virkende Væren.

Jeg behøver vel ikke at sige en oplyst Forsamling, at denne Forestillingsmaade ikke er en Lempning efter den herskende Troeslære; men at den allerede i en tidligere Alder har været fremsat i den Philosophie, der paa det Kraftigste stræbte op mod den Evige. Den er da ikke laant af vor hellige Religion, men har i den faaet sin Bekræftelse, saa at vi desto dristigere tør følge det Lysglimt, Fornuften her frembyder os.

Fra det Synspunkt, hvortil vi her have opløftet os, forstaae vi nu den dybe Følelse af noget Guddommeligt, der gjennemstrømmer os ved det Skjønnes Betragtning. Vi tage Ordet her i den udstrakteste Betydning, hvori det

tillige omfatter det Høie, det Begeistrende og det Harmoniske. I det Høie hersker **det**, der vækker Tanken om Selvstændighed, en Forestilling, der ikke blot frembringes i vor Sjæl ved aandelig Fasthed og ved Opløftelse over alt det Smaalige, hvorpaa Verden saa hyppigt sætter Priis, men ligesaa ofte fremkaldes ved Betragtningen af legemlige Gjenstande, som et mod Skyerne optaarnet Bjerg, en Eeg, der har trodset Aarhundreders Storme, det jordomvæltende Hav, der slutter alle Lande i

sin moderlige Favn; kort, ved Gjenstande, hvis Fasthed, Uforstyrrelighed eller Storhed bemægtiger sig vor Sjæl.

Men ikke henrives Sjælen ved nogen Art af Skjønhed, naar ikke en mægtig skabende Virksomhed deri aabenbarer sig. Det er ved denne, at vort hele Væsen opfyldes ligesom med ny Livsvarme, og gjennemstrømnes af denne Guddomskraft, som man saa skjønt betegnende har kaldet Enthusiasme, Begeistring.

Det Harmoniske endeligen, som man i en mere indskrænket Betydning af Ordet har kaldet det Skjønne, bestaaer i dette Præg af en skjult uudgrundelig Fornuft, der, ubegrebet af Forstanden, fattes af Indbildningskraften.

Saaledes føres da Mennesket til Gud, som Tingenes evige Ophav, hvad enten han søger at udspeide Sandhedens eller Skjønhedens Væsen, kort, hvad der nødvendigt ligger i Tilværelsens Natur. Vil han nu vide, hvad det er, han med Frihed bør efterstræbe, saa er den naturlige Menneskeforstands første Svar: det Gode. Men tillige seer han Menneskene uenige mellem hverandre, uenige med sig selv, om det, hvori dette efterstræbelsesværdige Gode bestaaer; snart maa han blive vaer, at næsten alle de Ting, man i Livet efterstræber som Goder, ikke have deres Værdi i sig selv; men at de, som tankeløst efterstræbe disse, om man kunde bringe dem til at svare sammenhængende paa, hvad der kunde spørges om Livets vigtigste Anliggende, selv vilde tilstaae, at alle hine udvortes Goder, blandt hvilke Rigdommen hos de Fleste indtager det øverste Sted, kun søges for visse Øiemeds Skyld. Disse Ting ere da ikke i sig selv gode; men kun fordi de tjene til et høiere Godes Erhvervelse.

Tænkeren søger da et uafhængigt Gode, et Gode, der ved sit eget Væsen, og ikke ved noget fremmedt, er godt; men hvad, som har sit Væsen af sig selv, er jo fuldkomment, selvstændigt og uafhængigt, er Eet med Altings evige Ophav, erGud selv. Ligesom Tingene altsaa kun have nogen Virkelighed, forsaavidt de deeltage i det guddommelige Væsens Kraft, saaledes have de ogsaa kun ved samme noget virkeligt Godt. At stræbe efter det Gode, kan derfor ikke være andet, end at stræbe efter at tilegne sig saa meget som muligt af det guddommelige Væsen. Den strenge Vibenskab siger os da, hvad Religionens Ven maatte ønske: at den rette Maade at stræbe efter det Gode, er en Gudsdyrkelse.

Det er let at see, at vor Sædelære, fra dette Synspunkt betragtet, forvandler sig til Religion, i det dens høieste Grundsætning er, at vi med Gud for Øinene skulle stræbe at vedligeholde saa fuldkomment som muligt det Guds Billede, vi bære i os.

Det guddommelige Væsens ubetingede Selvstændighed efterligne vi ved den faste Villie, aldrig at gjøre vort aandelige Væsen til Middel for noget fremmed Øiemed. Her som overalt ligger Fornuftens faste Mitpunkt imellem to onde og ufornuftige Yderligheder: til den ene forfalder Selviskheden, der behandler sin blotte endelige Særegenhed, som om den var det sande Selvstændige: i den modsatte befinde sig de Svage, som med nedrigt Trællesind hengive sig som Middel for Andres vilkaarlige Øiemed.

Den guddommelige Naturs uendelige skabende Kraft efterligne vi, skjøndt i vor Svaghed, ved en Virksomhed, der stræber at sætte Aandens Præg paa Alt, hvad der omgiver os; hvorved vi da holde os ligesaa langt borte fra en Mennesket vanærende dorst Uvirksomhed, som fra en hensynsløs eller skadelig Kraftfortæring.

Det guddommelige Væsens indvortes Harmoni er i sin selvstændige rolige Beskuelse Fornuft, i sin Virksomhed Kjærlighed, dog begge væsentligen uadskillelige; Navnet paa begges fulde Forening er Viisdom i Ordets høieste og mestudstrakte Betydning. I denne Betydning henhører derunder Retfærdigheden, som bestaaer deri, at vi erkjende i de andre Fornuftvæsener samme Selvstændighed, som i vort eget: Menneskekjærligheden, hvis Væsen er ved vor Virksomhed at vise, at vi erkjende Guds Billede i de andre Fornuftvæsener ligt med det i os selv; Borgersind, der indeholder begge de forrige Dyder forenede, med Hensyn paa det hele Samfunds Harmoni; Agtelse for Naturen, forsaavidt denne jo erkjendes, som et Værk af den uendelige Viisdom.

Dette er Viisdommen i dens Yttringer mod den udvortes Verden. Henvender den sig mod sig selv, saa er det klart, at den maa elske sig selv: i sin Selvstændighed, som Sandhed, i sin Virksomhed, som Videnskab og Kunst, i sin Harmoni, som lærd Republik.

Hvor meget for snævre ere ikke en Tales Grændser, for deri at udvikle alt dette; men for vort Øiemed er det nok, at vi her i sin inderste Sammenhæng see Rigtigheden af det gamle Udsagn: at Sandheden er af Gud, og at det hører til Kjærligheden mod det guddommelige Væsen at elske Videnskab og Kunst, der ikke er andet end en Erkjendelse og Fremstilling af dets Væsen. Vi indsee nu, at vi, ifølge samme Kjærlighed og den deraf følgende Kjærlighed til Medmenneskene, maae stræbe at udbrede den Kundskab, Kjærligheden drev os til at erhverve. Vi begribe nu den høie Begeistring, hvormed Videnskabens Dyrkere have vovet Alt, hvad der ellers pleier at være Mennesker kjært og dyrebart, for at opdage Sandheder, hvis Værd ene kunde begribes formedelst reen Sandhedskjærlighed; og Intet kan fra dette Standpunkt være os begribeligere end den store Erfaring, at Videnskaben overalt, i den største Udviklings ufordærvede Tidsalder, har staaet i en saa inderlig Sammenhæng med Religionen; en Sammenhæng, som kun ved Forvildelse i en eller anden Retning, for en Tid kunde ophæves.

Selv de Kunstforskrifter vi have for Videnskabens Behandling, at Sandhederne grundigt maae bevises, klart fremstilles, og systematisk forbindes, erholde her en høiere Betydning, saaledes, at man vel turde paastaae, at det hører til vore sande Pligter, jeg siger ikke at opnaae, men at ville opnaae disse Fuldkommenheder. I Videnskaben fremstilles nemlig den evige Fornufts Selvstændighed derved, at Intet bygges paa noget andet end Fornuftens egen Indsigt, og det saaledes, at enhver Sandhed faaer sin umiddelbareste Begrundelse, det er, at man ikke blot nøies med at have fundet en Overbeviisningsgrund, men opsøger den sande Tilværelsesgrund for Alt, hvad der skal bevises. Virksomheden eller Livet, som var den anden Egenskab, faaes derved, at Sandheden fremstilles med Klarhed, der er Sandhedens egentlige virkende Kraft, som den er Lysets. Harmonien faae endeligen Sandhederne ved denne inderlige og rigtigt afpassede Forbindelse, som vi helst maae kalde Samstemning.

Ogsaa deri see vi ea Overeensstemmelse med den fuldkomne Fornuft, at enhver af disse Dyder i sin Fuldendthed vilde medføre alle de øvrige, saa at den ene ikke kunde tænkes uden den anden; thi var enhver Sandhed i en Tankekjæde rigtig begrundet, saa var den derved ogsaa klar og paa sit rette Sted; og paa samme Maade vilde ogsaa den fuldendte Klarhed og den fuldendte Samstemning medindslutte de andre Dyder, For os derimod, med vore indskrænkede Kræfter, er enhver af disse Dyder kun i en nogenlunde høi Grad opnaaelig, forsaavidt den søges i de andres Selskab.

Jeg har ikke frygtet for af Eder, ærede Tilhørere, at beskyldes for at have ladet mig altfor meget henrive ved en Tankefølge, da jeg paastod, at det hørte til Pligterne at søge de videnskabelige Kunstfuldkommenheder, jeg her har skildret.Hvor kunde jeg frygte saadant i en Forsamling af Videnskabens Dyrkere, hvoriblandt saa mange selv have forsøgt sig i den høiere Sandhedsgrandskning? Hvo har da, ved at udvikle for sig selv eller andre en vigtig Sandhedskjæde, ikke følt det ligesom en Samvittighedssag at opnaae de Fuldkommenheder, hvorom jeg har talt? Men, jeg gjentager det: ikke at opnaae, men at ville opnaae dem, er Videnskabsmanden muligt.

Men har jeg herved ikke beviist mere, end jeg vilde, har jeg herved ikke beviist, at alle Mennesker skulde være Videnskabsmænd, og har jeg ikke saaledes trodset en naturlig Følelse, mod hvilken man ikke kan støde an, uden at gjøre alle sine paa Tænkning og Slutning grundede Domme mistænkelige? — Mit Svar et let; thi ikkun Misforstaaelsen kunde saaledes fortolke mig. Vi have seet, at der ogsaa fra det Synspunkt, vi have valgt, gives mange Slags Pligter, hvoraf enhver rigtignok er alle Mennesker paalagt, men dog i forskjelligt Maal, alt med Hensyn paa Enhvers særegne Kaar; thi Selvstændighedens Haandhævelse udkræver, at Mennesket vælger sig en bestemt Virkekreds, og hans Følelse for det Heles Harmoni byder ham at vælge den, hvori han kan bidrage mest til det Heles Fuldkommenhed.

Medens altsaa de Fleste i forskjellige Retninger arbeide paa at sætte Fornuftens Præg paa den legemlige Omgivning, Andre anstrenge deres Kræfter for at vedligeholde Samfundets Selvstændighed, indvortes Virksomhed eller Harmoni, vælger Videnskabens egentlige Dyrker Erkjendelsen til sit Hovedformaal. Den Kjærlighed til Indsigt, som de Øvrige ofte maae lade træde tilbage for andre Pligters Udøvelse, den maa hos

Videnskabsdyrkeren være Livets Syssel; han er bestemt til at nære den hellige Viisdomslue, der skal udbrede sig straalende blandt alle de øvrige Mennesker; det er hans natlige Lampe,der skal oplyse Jorden. Vee ham, om han ikke føler sit Kald som en Røst fra Guddommen!

Dybt indpræge I Eder da Følelsen af Eders høie Kald, I ædle Ynglinger, som i Dag optages til Medborgere af vort videnskabelige Samfund. Kun den Overbeviisning, at I ved at dyrke Videnskaberne tillige dyrke Gud, formaaer bestandigen at vedligeholde i Eder det Mod og den Kraft, som Eders Kald udfordrer, og som I forgjæves vilde søge i udvortes Opmuntringer.

At Rigdom, hvis Glands for de Fleste er saa tillokkende, ikke burde være Eders Bestræbelsers høieste Maal, maa allerede enhver af Eder have følt, der med Overlæg har valgt Videnskabernes Bane; thi det er altfor øiensynligt, at ingen Vei mindre fører til denne de forblindede Dødeliges Afgud. I Æren, jeg mener ikke Øieblikkets, men den, som bærer et Navn over Tidens Bølger til fjerne Slægter, vilde maaskee mange blandt Eder finde en rigeligere Belønning; og det er vel ikke at negte, at man i en vis Henseende med en af det forløbne Aarhundredes herligste og gudeligste Digtere kan sige, at et udødeligt Eftermæle er en stor Tanke, et værdigt Maal for den Ædles Sved; men dersom Navnets Udødelighed ikke bares af et høiere Udødelighedshaab, dersom det ikke var et jordisk Gjenskin af et evigt Liv, hvad var det da andet end et tomt Luftbillede, en Skygge, der ikke kom fra noget Legeme, en Regnbue uden Forjættelse, der ikke viste os Glandsen af et høiere Lys, gjennem den jordiske Materies Draaber? — Nei, kun den Overbeviisning, at vor Kundskabslyst er en Stræben hen mod den sande Virkelighed, det sande Liv, den sande Harmoni, kan give Eder den rette begeistrede Viisdomskjærlighed. Kun den Følelse, at I ere Redskaber til Guds Riges Befæstelse paa Jorden, naar I udbrede Kundskaber, kan give Eder den rette ufortrødne Lyst til at føre Eders Brødre til høiere Lysog Erkjendelse. See dette, mine unge Venner, er det høie Kald, hvortil I have begyndt at danne Eder. Fortsætter med hellig Alvor Eders Bestræbelser, og I skulle naae for Eder selv en Fryd, som Verden ikke kan give, og Eders Virken skal udbrede Velsignelse over Fædrelandet, ja være heldbringende for hele Menneskeheden.